

Don Bosco lelkét kaptad...

Boldog Sándor István vértanú,
szalézi testvér

Don Bosco lelkét kaptad...

Boldog Sándor István vértanú,
szalézi testvér

Don Bosco Kiadó, Budapest
2013

Szerkesztette: B. Varga Judit
Felelős szerkesztő: P. Ábrahám Béla SDB

Kiadványterv: Mandragora Studio Bt., Mihalkov György
Jegyzetekkel ellátta és az utószót írta: B. Varga Judit
Az eredeti szövegeket olaszról fordította: Depaula Flavio és Nagy Brigitta

Korrektúra: Nagy Brigitta
A borítón a Clarisseum temploma látható. **Fotó:** Lengyel Erzsébet

A könyv megjelenését támogatták:
Szolnok Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szolnok Belvárosi Főplébánia
és az NSE-Audit Kft.

ISBN 978-963-9956-33-9
© Don Bosco Kiadó, 2013

Don Bosco Kiadó
1032 Budapest, Bécsi út 173.
e-mail: donboscockiado@gmail.com
Felelős kiadó: Depaula Flavio

Nyomdai előkészítés, tördelés: Bors Katalin
Nyomdai munkálatok: Szalézi Művek Kft., Kazincbarcika
Felelős vezető: Kőszeghy Balázs
Készült: 1500 példányban

A mű egésze vagy részleteinek fordítása, utánnyomása, bármilyen adathordozón való rögzítése, feldolgozása vagy bármilyen más módon történő sokszorosítása csak a kiadó engedélyével lehetséges.

Ajánlás

2007. december 8. Ünnepi szentmise Óbudán. Szalézi életünknek jeles napja. Ünnepeztük a Katolikus Egyház egészével Szűz Mária szeplőtelen fogantatását, szalézi családukkal közösen pedig a Don Boscó-i mű születését. Nem csak az előbb említett két ünnepet ültük. Szentmisénk vendége Enrico dal Covolo szalézi posztulátor volt. Akkor ő felelt a szenttéavatási ügyekért rendünkben. Azért jött, hogy az egyházmegyei szakasz lezárultával Rómába vigye a Sándor István szalézi testvér vértanúságát, életszentségét igazoló aktákat.

Nem egészen hat év telt el azóta. Még csak hat esztendő! Szinte semmi ez a néhány év... És már a boldoggá avatást ünnepeljük!

Rómában elkészültek a szükséges iratok és végül a „Positio”. Ennek alapján ismerte el Ferenc pápa nem sokkal megválasztása után, az idei esztendő Nagyhetében a vértanúság hitelességét. Így nyílt meg az út a boldoggá avatáshoz a magyar szaléziak centenáriumi évében.

Kicsit mi, szalézi szerzetesek is megdöbbentünk, hogy ilyen gyorsan végbement az oltárra emelés folyamata. Kértük a kegyelmet, hogy a magyarországi letelepedésünk századik évfordulóján örülhessünk testvérünk boldoggá avatásának. Imádságunk meghallgatásra talált. A centenáriumi ünneplésünk igazi fénypontja! Öröm és felelősség, remény és feladat számunkra.

Mit mond, mit üzen nekünk Sándor István?

Szalézi testvérünk mindannyiunk számára példakép. Követendő a hitben, a közösségért való felelősségvállalásban, a halálig megőrzött reményben, a másokért megélt szolgálat hűségében.

Egy egyszerű munkásfiú Szolnokról. Igaz, nem a legkisebb a három testvér közül. Ő volt a legidősebb, de akár mesehős is lehetne. Elindult a fiú és kiállta a próbatételeket. Mint a mesékben. De ő nem fikció, nem a képzeletünk szüleménye. Élete minden rezdülése valóságos, ha tetszik izzadsággal és verejtékezéssel teljes. Igazi küzdelem, igaz helytállás valódi gonoszokkal szemben. Az igaz Isten kegyelmével felvértezve.

Sándor Istvánnak is volt példaképe: Don Bosco. Ő is úgy akart élni, imádkozni és nevelni, tanítani, ahogyan atya és mestere tette. Ezért imáiban Don Bosco lelkét kérte, Don Bosco életét szemlélte. Mit jelentett számára Don Bosco lelkületével élni? A boldoggá avatásért végzett imádságunk ezt így fejezi ki: „Ideálja a katolikus sajtó, Isten házának szépsége és a fiatalok nevelése volt”. Őt is a fiatalok üdvösségéért való tenni vágyás fűtötte. Nem kevesebbet akart, mint Don Bosco: Krisztust adni a fiataloknak. Ezt szalézi lélekkel kétféle irányba is megtehetjük. Elhozzuk a fiatalokat Krisztushoz, mondhatjuk, hogy ez a katekézis és liturgia iránya. Ezt szolgálta ministránsvezetőként, sekrestyésként, hitoktatóként. De szeretnénk Krisztust is elhozni a fiatalokhoz: a mindennapok, a tanulás és a munka világába. Ezt szolgálta Sándor István a nyomdász szakma tanítójaként, kollégiumi nevelőként, az oratóriumban és a KIOE csoportokat vezetve.

Nem csak a fiatalokért, de a fiatalokkal együtt akart élni. Tudta, hogy üdvösségét ő is csak a fiatalok üdvösségének munkálásával érheti el. A rábízott csoportokban, fiúkban Isten ajándékát látta. Megértette, hogy nem hagyhatja el ezeket a fiúkat. Meghalni sem akart, hiszen szeretett élni, szeretett a fiúk között lenni, szerette hivatását. Felismerte, hogy a fiatalok és a hivatása iránt érzett szeretet következményekkel jár. Vállalta a szeretete következményeit. Így lett szeretetből fakadó odaadottsága teljes, Istennek szentelt áldozat.

Ezt az igaz utat ismerhetjük meg ebből a kötetből. Sándor István élete elevenedik meg a maga egyszerűségében, köznapiságában és mégis

hősiességében. Az eddigi legátfogóbb mű ez a vértanú életéről. Hiteles, kritikai vizsgálatok, lábjegyzetek és a közölt dokumentumok teszik teljessé az életrajzot. Köszönet a gondos munkáért a szerkesztőknek.

A Hit Évében különösen erőteljesen szól hozzánk Sándor István tanúságtétele. Buzdít és lelkesít, hogy merjünk hivatásunk szerinti teljes életet élni. Ez a teljes áldozat, a Don Boscó-i lelkeségben megélt evangéliumi élet Sándor István üzenete számunkra. Mi is felismerhetjük feladatunkat, helyünket az Egyházban és a nemzetben. Az életrajz megismerése e kötet által ebben segíthet.

P. Ábrahám Béla SDB
tartományfőnök

LITTERAE APOSTOLICAE

Nos,
vota Fratris Nostri
Petri S.R.E. Cardinalis Erdő,
Archiepiscopi Metropolitae Strigoniensis-Budapestinensis,
necnon plurimorum aliorum Fratrum in Episcopatu
multorumque christifidelium explentes,
de Congregationis de Causis Sanctorum consulto,
auctoritate Nostra Apostolica
facultatem facimus ut
Venerabilis Servus Dei
Stephanus Sándor,
laicus professus Societatis S. Francisci Salesii, martyr,
qui fuit exempli clari institutor et catechista iuvenum
per bonitatis paedagogiam,
Beati nomine in posterum appelletur,
eiusque festum
die octava mensis Iunii,
qua in caelum ortus est,
quotannis celebrari possit.
In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.
Amen.
Datum Romae, apud Sanctum Petrum,
die septimo mensis Octobris,
anno Domini bismillesimo tertio decimo,
Pontificatus Nostri primo.

F. Sándor István

APOSTOLI LEVÉL

Elfogadva testvérünk,
Erdő Péter bíboros,
esztergom-budapesti érsek,
valamint sok más püspök testvérünk
és számos hívő kérését,
és miután megkaptuk
a Szenttéavatási Ügyek Kongregációjának véleményét,
apostoli tekintélyünknel fogva
megengedjük,
hogy Isten Szolgája,
Tiszteletreméltó Sándor István vértanú,
a Szalézi Társaság örökfogadalmas szerzetes testvére,
az ifjúság hitoktatója,
és az öröm pedagógiájának példamutató nevelője,
mostantól kezdve a Boldog nevet viselje,
és hogy ünnepét megtarthassák
a jogban előírt módon és helyen,
minden év
június 8-án,
mennyei születésének napján.

Az Atya,
a Fiú
és a Szentlélek nevében.
Ámen.

Kelt Rómában, Szent Péter székénél,
október 7-én az Úr 2013. esztendejében,
pápaságunk első évében.

Ferenc pápa

Rendfőnöki levél

Róma, 2013. június 8.

Kedves Rendtársak!

Szalézi testvér rendtársunk, Sándor István (1914. október 26. – 1953. június 8.) vértanúságának 60. évfordulója és közelgő boldoggá avatása alkalmából – amire október 19-én, Budapesten kerül sor – fordulok hozzátok levelemmel, hogy egész Társaságunkban kellőképp értékeljük ezt az ajándékot, amelyet éppen most, a Hit évében, Atyánk és Alapítónk születési bicentenáriuma felé vezető úton kaptunk. Kegyelem ez nekünk és az egész Szalézi Családnak is.

Sándor István születésétől a haláláig mélyen vallásos ember volt, aki minden élethelyzetben méltón és következetesen válaszolt szalézi hivatása követelményeire. Ez jellemezte jelöltsége és a kezdeti formáció idején, nyomdászként, az oratórium animátoraként és a liturgikus szolgálatban, rejtőzködése alatt és a börtönben, egészen a halálát megelőző pillanatig. Már kora fiatalságától arra vágyott, hogy Isten és testvérei szolgálatának szentelhesse magát a fiatalok nevelésének odaadó munkájában Don Bosco lelkesége szerint. Ezért képes volt erős, Istenhez és testvéreihez hű lelket ápolni magában, ami a nehézségek során először ahhoz segítette hozzá, hogy ellenállhasson a konfliktushelyzeteknek, majd hogy kiállja élete odaadásának legnagyobb próbatételét.

Szeretném kiemelni rendtársunk *evangéliumi radikalitásról tett tanúbizonyságát*, ami különös jelentőséggel bír, tekintettel a következő Egyetemes Káptalanra. Sándor István életrajzát olvasva kirajzolódik előttünk egy valódi és mélyreható hitbeli út, amely gyermek- és ifjúkorában kezdődött, a szalézi szerzetesi fogadalom által erősödött és még jobban megszilárdult példaadó szalézi testvéri életében. Különösen kitűnik tiszta szerzetesi hivatása, amelyet Don Bosco karizmája szerint a lelkek, elsősorban a fiatal lelkek megmentéséért való lángoló buzgalom fűtött. A fiatal szalézi testvér erkölcsi és vallási integritását még a legnehezebb időszakokban, így a katonai szolgálat és a háborús élmények alatt sem érte a legkisebb karcolás sem. És ez volt az az alap, amelyre támaszkodva Sándor István megfontolás vagy habozás nélkül magára vállalta a vértanúságot.

Sándor István boldoggá avatása egész Társaságunkat arra kötelezi, hogy *támogassuk a szalézi testvéri hivatást*, tegyük magunkévá példaadó tanúságtételét és kérjük közbenjárását közösségünkben erre a szándékra. Testvérként a papoknak is jó példát tudott mutatni a fiatalok közötti tevékenységével és mintaszerű szerzetesi életével. Példaképp szolgál a fiatal szerzeteseknek az a mód, ahogy minden megalkuvás nélkül szembeszállt a próbatételekkel és az üldöztetésekkel. Azok az ügyek, amelyeket odaadóan szolgált – a keresztény munka megszentelése, az Isten háza iránti szeretet és a fiatalok nevelése –, még mindig az Egyház és Társaságunk legfontosabb küldetését jelentik. Ezzel kapcsolatban felhívom a figyelmeteket, hogy vegyük elő újra Don Vecchi rendfőnök Artemide Zatti boldoggá avatása alkalmából írt (ACG 377) levelét, amelynek gondolatai és iránymutatásai még ma is időszerűek és ösztönzőek. Olvassuk el azt is, mit mond a 26. Egyetemes Káptalan a szalézi szerzetesi hivatás két formájáról.

Sándor István a fiatalok, elsősorban a tanoncok és a fiatal munkások kiváló nevelőjeként, az oratórium és az ifjúsági csoportok animátoraként példaképet és ösztönzést jelent számunkra abban a feladatunkban, hogy *a jóság pedagógiáján keresztül hirdessük a fiataloknak az evangéliumot*. A bicentenáriumi felkészülés második évében ez a kép lelkesít minket küldetésünkben, amelyet a munka világába belépni készülő, egyszerű fiatalok és a munkásifjúság között teljesítünk, akik gyakorta szembesülnek nehézségekkel és sokszor vannak kitéve igazságtalan bánásmódnak.

Emlékeim Sándor Istvánról

P. Havasi József SDB

Gyermekkoromban sokat és szívesen olvastam a szentek életét. Mindig csodáltam őket és úgy tekintettem rájuk, mint valami földöntúli emberekre, akik szinte megszületésüktől fogva mások, sugárzó, kimagasló emberek. Csak csodálni lehet, de nagyon nehéz, szinte lehetetlen követni, utánózni őket. Úgy érzem, sokan így gondolták, nem csak én.

A Jóisten kegyelméből életem hosszú folyamán szerencsém volt megismerni olyan embereket, akiket az Anyaszentegyház boldoggá vagy szentté avatott. Először Monteortonében (Itália) teológiai tanulmányaim alatt találkoztam Roncalli bíborossal, a későbbi XXIII. János pápával. Nem láttam úgy mint szentet, csupán csak mint híres embert, bíborost. Később meggyőződtem, hogy a szentek is földön járó emberek, nem csodalények. Mindenben hasonlók hozzánk, de mégis egy kicsit mások, szentek. Így ismertem meg többszöri találkozás során Boldog II. János Pál pápát is!

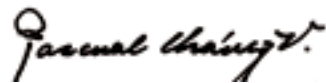
A rövid találkozások alkalmával nem gondoltam, hogy később őket mint boldogokat tisztelhetem.

Más azonban Sándor István szalézi testvérral való kapcsolatam. Ismertem, naponta láttam és éltem vele együtt. Többen kérdezték tőlem, mit tudok mondani róla. Válaszom akkor is, mint mindig: Sándor István mindenben olyan volt, mint egy jó szalézi! Aki ismerte, akinek nevelője volt, mint jó szalézit ismerte meg. Kiegyensúlyozott, vidám, kedves, mosolygós fiatalember volt. A fiatalok tisztelték, szerették. Úgy gondolom, minden szalézinak ilyennek kell lennie, csak így mondhatja el, hogy Don Bosco fia.

Miközben hálát adunk Istennek ezért az új ajándékért, amely vérral erősíti és pecsételi meg Don Bosco szalézi karizmáját, szeretnék arra szólítani minden tartományt, hogy Sándor István példájától és közbenjárásától megerősítve szervezzenek megemlékező összejöveteleket és ünnepséget, amelyekkel jelét adhatjuk mártír szalézi testvérünk boldoggá avatási ajándéka elfogadásának és megújított hivatási elköteleződésünknek.

Arra is kérlek benneteket, hogy olvassátok el a közeljövőben megjelenő életrajzát, adjátok a fiatalok és a formációban részesülők kezébe, különösen azokéba, akik a szalézi hivatás két formája közötti választás szakaszában vannak. Boldog Artemide Zatti, a vértanú Sándor István és a Tiszteletreméltó Simon Srugi alakja egyedi szépségű triptichont alkot, amely a szalézi testvéri élet gazdagságát és sokszínűségét tárja elénk.

Szeretettel Don Boscóban:

Don Pascual Chávez Villanueva
Rendfőnök

Az élet mindenapjaiban, a szürke munkás életben nem látszott rajta a jövő boldogja. Különösen jellemző volt rá, hogy tudott a fiatalok nyelvén beszélni. Tudott fegyelmet tartani és ugyanakkor barát, társ lenni. Mint fiatal fiú, aki maga is szalézinak készült, példaképet láttam benne. De ebben sem volt egyedül, mert nem csak ő, de a többi szalézi atya is élen járt a Clarisseumban ezen a téren.

Akkor mégis mivel érdemelte ki, hogy boldogként tisztelhetjük?

Sándor István a megpróbáltatások súlya alatt, az üldöztetések során tűnt ki, érlelődött meg! Amikor sokan megijedtek, féltek, visszahúzódtak, ő tudatosan, bátran kiállt Krisztus tanítása és szerzetesi fogadalma mellett. Már 1948-ban megkezdődött számára a megpróbáltatás, a nehéz keresztút. Amikor államosították a Clarisseumot, az intézetet és a Szalézi Nyomdát, ő megtett mindent, félelmet nem ismerve, hogy mentse, ami menthető. A féltett Szalézi Nyomdát, a kiadványokat különböző helyekre vitte. Ez szemet szúrt az akkori vezetőknek, ezért az előljárók az esetleges számonkérés elkerülése végett Mezőnyárádra, a noviciátusba küldték. Itt ismét találkozhattam vele, a kispapok között kitűnt buzgóságával, vidám magatartásával. Az igazi kálvária azonban 1950 júniusa után következett Sándor István életében. Ekkor minden rendházunkat államosítottak. A szaléziak földönfutókká váltak. Nagy volt a kapkodás és sokakban a félelem, a bizonytalanság. Amikor ilyen körülmények között találkoztam vele, ő akkor is nyugodt, kiegyensúlyozott volt. Most is, ilyen helyzetben is folytatta nevelői feladatát. Sekrestyésként dolgozott a Clarisseum kistemplomában, így alkalma volt a régi növendékeivel továbbra is fenntartani kapcsolatát. Itt találkoztam vele 1951. december 8-án, amikor zárt ajtók mögött örökfogadalmamat tettem le. Akkor nem gondoltam, hogy ez volt az utolsó földi találkozásunk. Az események Sándor István életében felgyorsultak. Mindinkább felfigyeltek titkos tevékenységére. Az előljárók azt akarták, hogy titokban, hamis okmányokkal távozzon el itthonról. Nehéz döntés előtt állt ekkor. De határozott, itthon maradt, nem akarta elhagyni a rábízott fiatalokat. Ezzel az elhatározással pedig vállalta a következményeket. 1952 nyarán letartóztatták, különböző kínzásokkal törekedtek megtörni. Ő azonban erős maradt, kitartott hivatása mellett, bátran vállalta a halált.

Gyakran az emberek nem értik meg társaik elhatározásait, tetteit. Így volt ez Sándor Istvánnal is. Sándor István kivégzéséről 1956. szeptember végén értesültem, amikor Ádám László tartományfőnök szabadult a fogságból. Ő mondta el nekem Sándor István bátor kiállását és szenvedését. Miután 1991-ben hazatértem, dr. Papp Antal ügyvéd segítségével megkezdtuk felkutatni Sándor István történetét. Alkalmam volt több börtöntársával felvenni a kapcsolatot, akik mind beszámoltak István erős lelkületéről, bátor hősiességéről. 1992-ben Rómában járva a főkáptalanon megismertettem Sándor István hősies életét, dicsőséges halálát. Biztatnak a boldoggá avatás elindításával. Köszönet és hála Szőke János szalézi atyának, aki elkezdte a mára beteljesült dicső munkát.

Ebben az évben ünnepeljük a magyar szaléziak százéves letelepedését. Szebb ajándékot a Jóistentől nem kaphattam, mint azt, hogy 2013-ban Sándor Istvánt az oltáron Boldogként tisztelhetem.

A negyven év szenvedése, rendtársaink hősies kitartásának gyümölcse, Sándor István élete, hős halála mindig kell, hogy előttünk álljon. Példája kell, hogy buzdítson mindnyájunkat, hogy mi is mindig bátran kiálljunk Krisztus tanítása mellett. Boldog Sándor István, könyörögi érettünk!

Sándor István
életszentsége

Isten Szolgája Sándor István

P. Szőke János SDB

Sándor István fiatal szalézi segítő testvért az uralkodó kommunista rendszer hosszú éveken át az Egyház és a nemzet többi hőseivel együtt imperialista, hazaáruló, idegen érdekeket szolgáló, romlott erkölcsű személynek tartotta. Ennek a kornak jellegzetes megnyilvánulása volt ő és tizenöt vádlott társa kirakatpere.

Amikor még veszélyes volt a vértanúkról és a hitvallókról nyilatkozni, rendtársunk, Zsédely Gyula megpróbálta a meglévő iratokból és emlékezetből megírni Sándor István életrajzát.¹ Ez volt az első értékes tanúságtétel róla. Az Újpest-Rákospalotai Espereskerület papsága 2003-ban kérte a szaléziakat, kezdeményezzék Sándor István boldoggá avatását. Az eljárás során az életrajzi adatok mellé több mint húsz tanú értékes vallomását sikerült összegyűjteni. A Don Bosco Szaléziak Szent István Magyar Tartománya irattárában is sok eredeti irat található Sándor Istvánról. Mindezek a dokumentumok gazdag anyagot biztosítottak a kritikai életrajz megírásához.

A szalézi szerzetesek boldoggá avatásának hivatalos koordinálása a Rendfőnökség feladata, amelyet az egyetemes posztulátor személyén keresztül lát el. A tartományból, ahonnan a szent jelölt származik, ki-neveznek egy viceposztulátort, aki a helyi ismeretek birtokában végzi a

¹ P. Zsédely Gyula SDB: Sándor István SDB vértanú című könyve 2002-ben jelent meg a Don Bosco Kiadó gondozásában 62 oldalon, 963 8456 90 6 ISBN számmal.

munkát. Sándor István ügyében erre a feladatra én kaptam megbízatást. Az ezer oldalnyi bizonyítékot 2007-ben adtam át Rómának.

Életrajzi leírásában foglalkozunk személyével: születési helyével, gyermekkorával, szerzetesi életének fordulópontjaival, továbbá katonai szolgálatával és nevelői tevékenységével. Feltárjuk a vértanúsághoz vezető utat, magát a vértanúságot, erényes életét. Szólunk azokról a tanúkról, akik vallomást tettek életszentségének hitelességéről.

Isten Szolgáját, Sándor Istvánt kötél általi halálra ítélték. Kegyelmi kérvényét elutasították. A fiatal szalézi nem vett részt összeesküvésben; ez koholt vád volt. A halálos ítélet igazi indoka a rezsim egyházüldöző politikája és az volt, hogy Sándor István ennek ellenére kitartott a fiatalok vallásos nevelése mellett és hitoktatásban részesítette őket. Életrajzában arra törekedtünk, hogy bemutassuk: a vértanúsághoz vezető úton mennyire volt céltudatos védője Isten Egyházának, törvényének és az emberi jogoknak. Isten Szolgája azáltal emelkedik ki kortársai közül, hogy nem félt a kommunista rendszer fenyegetésétől. Az antiklerikális, materialista és egyházellenes környezetben is megmaradt tiszta és feddhetetlen vallásos lelkiületében és egyházhűségében Don Bosco példája szerint. A kommunista ideológiára adott válasza határozott „nem” volt. Öntudatos vallásos magatartása és keresztény nevelői tevékenysége miatt tartóztatták le, állították bíróság elé és végezték ki.

Sándor István vallásos felfogása, a Szentírás alapján alapuló tanítása egy olyan korban, amikor az Egyház ellenségei igyekeztek minden ellenállást eltiporni vagy kioltani, példamutató. Ezért nyugodt lelkiismerettel sorolhatjuk az Egyház vértanúi közé. Tudta, hogy keresztény életideáljához és Don Bosco nevelési módszeréhez való hűsége a biztos halálba vezethet. Örömmel vállalta ezt Istenért és evangéliumának terjesztéséért.

A születéstől az örökfogadalomig

Sándor István három gyermek közül elsőként, 1914. október 26-án született Szolnokon, a Nagykunság központjában, Budapesttől száz kilométerre. Az újszülöttet hamar megkeresztelték.

Édesapja az Állami Vasutaknál dolgozott. Szerény, de biztos fizetésből nevelte gyermekeit. Édesanyja, Fekete Mária hűséges feleségként irányította a fiúk fejlődését. Istvánt a keresztény erkölcsök szabályai szerint nevelték. A ferences atyák által vezetett központi plébániához tartoztak. István már kora gyermekkorától otthonosan érezte magát náluk. Tagja lett a Szívárdának², aktív résztvevője volt a plébánia életének, és a ferences atyák nagyon kedvelték. Ebben a hittől átitatott környezetben részesült a bérmlás szentségében 1925. május 11-én. Alig volt 11 éves...³

Otthon szívesen segített a házimunkában, és különös szeretettel ügyelt testvéreire. Szinte lelkiatyjuk volt, tanította őket imádkozni. Ő volt a család előimádkozója az asztalnál és lefekvés előtt.

Kitartó szorgalommal vett részt a plébánia ifjúsági életében. A ferences atyák felhívták a szülők figyelmét a Budapest külvárosában, Rákospalotán lévő, szalézi atyák által vezetett Clarisseumra, amely ifjúsági otthon, oratórium, később tartományfőnökség és a kiadó székhelye is volt.

A növekvő fiú szorgalmasan tanult, de nem tartozott a jók közé. 1928 júniusában elvégezte a polgári iskolát. Ennek befejezése után, a szokásoknak megfelelően a szülők szakiskolába írták Istvánt, mert továbbtanulásra kevés más lehetőség adódott. Kitanulta a vasesztergályos és rézőntő mesterséget. Otthon lakott szüleinél. Kapcsolata a ferences atyákkal erősödött.

Ezalatt bontakozni kezdett hivatása és lelkében már formálódott az ifjúság majdani nevelője. Felvételét kérte Don Bosco Szalézi Társaságába.

² Szívárda: 1920-1948 között létezett. Jézus Szentséges Szívét tisztelő és Jézusért apostolkodni akaró 6-14 éves katolikus fiúk és leányok szervezete, a Jézus Szíve Szövetség gyermek tagozata. Célja a valláserkölcsei és hazafias nevelés elmélyítése, a családi élet megszerettetése, a tekintélytiszteltet fejlesztése, a munkára és a kötelességteljesítésre nevelés. Szervezete a korabeli szokást követte: egy-egy osztály szívárdistái szakaszt alkottak élükön a szakaszvezetővel. A szakaszok alkották a gárdacsapatot, ennek élén a felnőtt csapatvezető állt, akik részben hitoktatók, részben tanítók, tanítónők és szerzetesnők voltak. Az 1940-es évek elején taglétszámuk kb. 300 ezer fő volt.

³ Az eredeti szöveget lásd: 1. sz. melléklet.

Őket a *Szalézi Értesítő* című, havonta megjelenő „közlöny“-ből⁴ és lelkiségi könyvek soraiból ismerte meg. A szaléziak abban az időben már ismertek és népszerűek voltak Magyarországon, különösen a fővárosban.

Édesapja először ellenezte szándékát. Kitartó, szorgalmas munkával dolgozott tovább. Végül is az atyai szigor enyhült, és évekkel később megkapta az engedélyt. P. Kollár Kázmér⁵ ferences atya megkérte Vácott a püspöki irodaigazgatót, írjon ajánlólevelet a szalézi tartományfőnöknek Sándor István ügyében. Vaszary Mihály, az akkori váci irodaigazgató el is küldte Kollár atya levelét a tartományfőnöknek, Antal Jánosnak.⁶ Szabó Polikárp, a szolnoki ferences rendi belvárosi templom lelkipásztora szintén írt a tartományfőnöknek ajánlólevelet.⁷

Sándor István megkapta a felvételhez szükséges szülői beleegyezést és az orvosi igazolást, melyeket egy saját kezűleg írt levéllel küldött el a tartományfőnöknek.⁸ A levélben felvételét kérte Don Bosco családjába. Kérelmében öntudatosan kihangsúlyozta: „Én, amint már írtam, a Szaléziánus rendbe érzek hivatást. Dolgozni mindenütt kell, munka nélkül nem lehet az örök életet elérni, én szeretek dolgozni.”⁹ Kérését elfogadták, és 1936. február 12-én jelentkezett felvételre Rákospalotán a Clarisseumba.¹⁰

⁴ A kezdetben Torinóban magyar nyelven, a *Szalézi Munkatársak Közlönyeként* megjelent kiadvány Sándor István fiatalkorában már *Don Bosco Szalézi Műveinek Közlönye* alcímmel, egyben önmeghatározással jelent meg.

⁵ Kollár Kázmér Károly (1909–1976) ferences szerzetes, házfőnök. 1927 augusztusában lépett be a kapisztránus rendtartományba. 1933-ban szentelték pappá. 1943-ban Szolnokon házfőnök, majd vikárius.

⁶ Az eredeti szöveget lásd: 2. sz. melléklet.

⁷ Az eredeti szöveget lásd: 3. sz. melléklet.

⁸ Az eredeti szöveget lásd: 4. sz. melléklet.

⁹ Uo.

¹⁰ A Clarisseum Rákospalota Istvántelek nevű részén állt, amikor hivatalos ünnepség keretében, 1924. november 6-án a szaléziak megkapták. Az Ybl Miklós tervei alapján elkészült, 1884-ben átadott épület az adományozó gróf Károlyi Sándor felesége védőszentjének nevéből kapta elnevezését. 1948 nyarán államosították, kápolnáját a váci megyéspüspök 1949. január 1-jei hatállyal az Egek Királynője plébániától leválasztva önálló plébániává tette, és ellátását a szalézi rendre bízta.

Itt volt a tartományfőnökség, a Don Bosco Nyomda és a Szalézi Művek könyvkiadó, valamint egy kollégium diákok és iparos növendékek számára. A próbaidő alatt István a Don Bosco Nyomda alkalmazottja volt. Nyomdászai tudását folyamatosan fejlesztette, hogy szakmailag is segíthesse a felügyelete alá tartozó inasgyerekeket. 1945-ben segédlevelet, majd 1949-ben mesterlevelet szerzett.

A tanoncok gyakorlati képzésében való közreműködés mellett a nyomdai adminisztrációt is kitanulta, feladatai közé tartozott a nyomdai termékek árainak megállapítása. A Don Bosco Nyomda országszerte kiváló névnek örvendett. A Szalézi Művek kiadványai közé tartozott a *Szalézi Értesítő*, a *Missziós Ifjúság*, más ifjúsági folyóiratok, a *Don Bosco Kalendárium*, hitbuzgalmi könyvek és a rendfőnökség hivatalos írásainak magyar nyelvű kiadása. Sándor István itt szerette meg a katolikus könyveket, amelyekkel nemcsak nyomdászként foglalkozott, hanem nagy figyelemmel tanulmányozta is őket.

Alig fél esztendő próbaidő után, 1936. június 2-án kérte felvételét a noviciátusba. A házi káptalan öt tagja javasolta ezt. Július 1-jén azonban az Antal János vezette Tartományi Tanács azt ajánlotta neki, töltsön el jelöltként két év próbaidőt. 1938. március 8-án már ezt írta felvételi kérvényében: „Két éves aspiránsi idő alatt megismertem némileg a Szalézi Társaságnak nagy lélekmentő munkáját mind az ifjúság, mind a társadalom körében. Az én szívemben is mindjobban kibontakozott a lélekmentési vágy, az ifjúság megmentése, és bízom a jó Isten kegyelmében és a Szűzanya pártfogásában, hogy életem végéig ki fogok tartani szent hivatásomban.”¹¹ Amikor a jelöltidő lejárt, és a házi káptalan, valamint a Váci Egyházmegye (abban az időben erre is szükség volt) is jóváhagyta kérését, elkezdte Mezőnyáradon a noviciátust.¹²

¹¹ Az eredeti szöveget lásd: 5. sz. melléklet.

¹² A szaléziak 1937. szeptember 1-én vették birtokba az új noviciátus épületét, az örökölt Majthényi-kastélyt Mezőnyáradon. A Péli-földszentkeresztről ide költözött noviciátus és rendház első igazgatója Bonato Antal volt. A nagylelkű alapító patróna, özv. Majthényi Ádámné szül. Fáy Adrienne halála utáni 12. évben sikerült az épületet intézeti célra átalakítani, kibővíteni. Az új szalézi ház ünnepélyes átadása és megáldása 1937. december 8-án volt. Ugyanekkor 12 novícius beöltöztetési szertartása is végbement.

Sándor István szilárd hitről, önzetlen szeretetről, őszinte és tiszta életéről tett tanúbizonyságot és komoly hivatástudattal rendelkezett. Erről tanúskodik már említett hajdani novíciustársa, Zsédely Gyula atya¹³ visszaemlékezése is: „Több éven keresztül ismertem Sándor Istvánt, és együtt léptünk be a Szent Istvánról nevezett Szalézi Tartomány noviciátusába, amely Mezőnyáradon volt. Novíciusmesterünk Bali Béla atya volt. Itt másfél éven keresztül együtt voltam Sándor Istvánnal és közlőről megismerhettem példás ifjúkori szerzetes életét. Bár Sándor István lényegesen idősebb volt mint én, legalább 9-10 évvel, példásan együtt élt fiatalabb novíciustársaival, együtt végezte az ájtatossági gyakorlatot velünk. Nem éreztük a korbéli különbséget, testvéri szeretettel állt mellettünk. Nemcsak jó példáján épültünk, hanem gyakorlati tanácsokkal is ellátott bennünket, főleg az ifjúság nevelésével kapcsolatban. Már ekkor lehetett látni, hogy személye predesztinálva volt a fiatalok nevelése terén Don Bosco nevelési módszere szerint. A noviciátus alatt a jelöltek mindannyian elég kemény kiképzésben részesültek: tanultak, fizikai munkát végeztek. Mindez természetesen nem mehetett az ájtatossági gyakorlatok rovására. Sándor István nyomdász szakmát tanult. A noviciátusban ezt nem nagyon gyakorolhatta, viszont a házimunkából kivette a részét, főleg a konyhában. Feltűnő volt, hogy Sándor István kiváló érzékkel tudott bennünket oktatni, különösen akkor, amikor a közösséget animálta tevékenységekre. Mindezt olyan személyes varázssal tette,

¹³ Zsédely Gyula (1923–2002) szalézi áldozópap. Budapesten született, nyolcévesen ismerkedett meg a szaléziakkal a Clarisseumban. 1939-ben lépett a szalézi rendbe, Visegrádon, majd Esztergomtáborban volt nevelő, a teológiát Péligődszentkeresztben végezte. 1946-ban tett örökfogadalmat. 1950. június 18-án szentelték pappá, akkor, amikor a szerzeteseket szétszórta vagy internálták. 1951 és 1953 között Albertirsán, 1953-tól 1961-ig Kecskeméten tevékenykedett kápláni minőségben. Ezután előbb Szelevényen, majd 1967-től egészen 2002-ig Cegléden volt plébános. 1994-ben Cegléd város díszpolgárává választották. Sokat fáradozott, hogy Cegléden felépítse a – több építészeti díjat is elnyert – Magyarok Nagyasszonya templomot. Buzgó lelkipásztori munkája mellett több, elsősorban katechetikai tartalmú könyvet írt.

úgy lelkesített bennünket, hogy szinte természetesnek vettük a legnehezebb feladatokat is.”¹⁴

Novíciustársai közül tanúvallomást tett róla Peisch Ferenc atya¹⁵ is: „A noviciátusban természetesen a fiatal jelöltek képzése folyt és a világtól olyan távol éltünk, hogy ezen a téren nem is voltunk kísértésnek kitéve, a közös élet vitt minden novíciust előre, és nem lehetett rendkívüli dolgokat észlelni senkinél. Az összkép Sándor Istvánról mindenesetre nagyon pozitív volt, őszinteségét és lelki beállítottságának nagyvonalúságát az is bizonyítja, hogy mint laikus rendtársnak készülő novícius a papnövendékek körében is nagyon jól érezte magát, vidám volt, kedvelték és példaképük volt.”¹⁶

Székely Mátyás¹⁷ is együtt élt novíciusként Sándor Istvánnal, és felejthetetlen emlékei vannak róla: „1938-ban kerültem együtt Sándor Istvánnal Mezőnyáradra a noviciátusba. (...) A noviciátusban Sándor István egyéniségének kibontakozását még közelebről meg tudtam figyelni. Kiemelkedő volt nála az imaélet fejlődése. Azt lehet mondani, hogy szinte mindig imádkozott. A fiatal csoportunkban is kiemelkedett Sándor István, mert magával tudta ragadni sok esetben kritikus társainak is a lelkes kitörését különösen olyankor, amikor a színjátszó csoportban,

¹⁴ Zsédely Gyula tanúvallomása 2002. június 26-án. Vö.: Copia Publica Inquisitionis Dioeceseane in Curia Strigoniensi-Budapestiensi constructae super martyrio Servi Dei Stephani Sandor laici professi e Societate Sancti Francisci Salesii in odium fidei, uti fertur, interfecti (†1953) Volumen II. (a továbbiakban Copia Publica II.) 13. o.

¹⁵ Peisch Ferenc (1922–2011) szalézi áldozópap. 1939-ben tett fogadalmat. 1948-ban szentelték pappá, majd a szétszórás alatt gyári segédmunkásként dolgozott. Harminc éven át különböző civil munkahelyei voltak, de ez idő alatt kisegítő lelkészként is teljesített szolgálatot. 1959–1981-ig Dunakeszin, a gyártelepi Jézus Szíve templomban misézhetett vasárnaponként. 1982 és 1990 között a Szent Család plébánián végzett papi tevékenységet. 1990-től az újjáalakult szalézi rend megbízta az óbudai Segítő Szűz Mária Lelkészszeg vezetésével és kiépítésével.

¹⁶ Peisch Ferenc tanúvallomása 2003. december 16-án. Vö.: Copia Publica II. 51. o.

¹⁷ Székely Mátyás (1917–?) még a szétszórás előtt kilépett a rendből. A mezőnyárádi noviciátus után a Clarisseumban szolgált. Örökfogadalmat nem tett. Haláláig a szaléziakhoz járt szentmisére Újpesten.

vagy különböző alkalmakkor szellemes történeteket, jeleneteket kellett előadni. Ezen a téren olyannyira kiemelkedő volt, hogy novíciustársai és a jelenlévő rendtagok, valamint a község hívő közösségéből jelenlévők több alkalommal visszatapsolták. Egyszóval Don Boscó-i lelkülete volt. A közös élet nem vált terhére és ő sem terhelte meg a közösséget. Egészségi állapota jó volt. (...) Még arra is emlékszem, hogy a noviciátusban rá volt bízva a betegszoba gondozása. Pontosan nem emlékszem novíciustársam nevére, aki beteg volt és rándulásának gyógyítására forró korpát kellett a sérült felületre tenni. A melegítési akció annyira sikerült, hogy a korpa tüzet fogott és Sándor István humorosan mondta neki, hogy »tűzoltóságot kell hívni«. Öszinte lelkiismerettel állapíthatom meg, hogy Sándor István mint novícius nagyon komolyan felkészült a szalézi életre, és azt is kijelentem, hogy lelki szinten minden novíciustársánál lényegesen magasabban állt.¹⁸

Többször is behívták katonának, így természetesen szalézi formációja is a szokásosnál hosszabb ideig tartott. Első fogadalmát három évre 1940. szeptember 8-án tette le, a másodikat 1943. augusztus 16-án, örökfogadalmát 1946. július 24-én.

A hadseregben a híradósoknál teljesített szolgálatot. Ez bizalmi beosztás volt, hiszen fontos híreket vett és továbbított. Életének erről a szakaszáról Zsedely Gyulának voltak részletesebb ismeretei: „A II. világháború alatt behívták katonának. Technikai képességei miatt a híradósoknál dolgozott és kitüntetés is kapott. Rejtett üzeneteket fogadott és adott tovább, amelyek tartalmáról soha nem beszélt. (...) Kialakított maga körül a katonák soraiból egy kis vallásos közösséget és rendszeresen foglalkozott velük. Nagy gondot okozott neki és társainak, hogy a katonák között elharapózott a káromkodás. Buzdította katonatársait, hogy imádkozzanak, és jelenlétükkel, jó példájukkal és felszólalásukkal a legnagyobb mértékig akadályozzák meg a trágár beszédet. (...) Sándor István, fiatal rendtársam az orosz fronton is teljesített szolgálatot, mint távírdász.”¹⁹

¹⁸ Székely Mátyás tanúvallomása 2006. szeptember 5-én. Vö.: Copia Publica II. 150. o.

¹⁹ Zsedely Gyula tanúvallomása 2006. június 26-án. Vö.: Copia Publica II. 14. o.

Katonai szolgálatát Peisch Ferenc atya visszaemlékezése szerint is komolyan vette: „Mint katona, annak ellenére, hogy magasabb iskolái nem voltak, elismerésben részesült és megkapta kitüntetésként a Csapatkereszt rendet. Ez a kitüntetés nem járt mindenkinek, csak azoknak, akik a frontszolgálaton mint katonák kiváló eredményeket mutattak fel. Nem tudom, meddig tartott Sándor István katonai szolgálata. Tény az, hogy az összeomlás után, 1944-ben hazakerült és a rend keretében működött.”²⁰ A Magyar Köztársaság Kormánya 1999 novemberében posztumusz „az 1945 és 1956 között a haza szabadságának és függetlenségének védelmében szerzett érdemek elismerésére Szabad Magyarorszáért Emléklapot” adományozta Sándor Istvánnak.²¹

Különleges, örömteli epizód volt Sándor István találkozása János testvérevel a fronton: „Tudvalévő, hogy testvérbátyámat többször behívták katonának, hiszen abban az időben voltak határkiegészítések Magyarországon Északon és Délen, valamint Erdélyben is. Ő a híradósoknál szolgált. A morzejelekkel teljesen tisztában volt. A háború folyamán a tragikus körülmények között mindannyian teljesítettük kötelességünket. Mindketten voltunk Oroszországban a Don folyó partja melletti harcban. Egyszer még sikerült találkozoznunk is, ami távol az otthontól nagy örömet jelentett számunkra. A háború elvesztésével ő Németországba került amerikai fogságba, onnan azonban hamarosan hazajött. Itt kell megjegyeznem, hogy a morzejelek ismeretének a börtönben is nagy hasznát vette, hiszen így tudtak a szomszédos cellatársakkal értekezni.”²²

Nem tudjuk pontosan, hányszor hívták be katonának.²³ Az biztos, hogy a hadifogságból hazatérve azonnal folytatta nevelő munkáját a Don Bosco Nyomdában. Szántó Klára titkárnő jól ismerte Sándor

²⁰ Peisch Ferenc tanúvallomása 2003. december 16-án. Vö.: Copia Publica II. 52. o.

²¹ Lásd: KÉPMELLÉKLETEK és DOKUMENTUMOK 33.

²² Öccse, Sándor János (1920–2007) tanúvallomása 2006. december 8-án. Vö.: Copia Publica II. 212. o.

²³ A Magyar Királyi 101/1. honvéd híradó zászlóalj harctéri szolgálati lapja szerint 1941. július 7. és december 20. között, majd 1942. április 19. és 1943. április 27. között teljesített frontszolgálatot.

Istvánt és így emlékezik meg róla: „Tevékenysége a nyomdán kívül kiterjedt még az oratóriumi életre is. Ő volt a vezetője a ministráncsoportnak. Körmenetek alkalmával, nagyobb ünnepek rendezésénél, főleg amikor a szaléziaknál szokásos ünnepélyes szentmisék vezették be ezeket, az ő ministráncsoportja mindig nagy és épületes színfolt volt fegyelmezett viselkedésével és áhítatával. Feltűnően kedvelték a fiatalok annak ellenére is, hogy mindig nagy szeretettel, de fegyelmet tartott. A gyerekeknek megmagyarázta tetteknek minden következményét, különösen jó hatással volt a kisebbekre, akik nagy-nagy szeretettel ragaszkodtak hozzá. A kollégiumi életben is jelentős feladata volt. A nyomdásznövendékek nevelője volt, ami azt jelentette, hogy a hálóteremben, az ebédlőben és a szabadidőben is foglalkozott velük. Az általános benyomásom Sándor Istvánról az volt, hogy kötelességét teljesítő, korát meghazudtoló komolysággal és tudatossággal példás szerzetesi életet élt.”²⁴

Amikor fiatal papnövendékként Rákospalotán tartózkodtam, én is ilyennek láttam Sándor Istvánt mint nevelőt: „A szalézi kollégiumban az iparos és a diák növendékek szabadideje közös volt, különösen a játék kötötte őket össze. Mivel jó sportoló volt, vonzó erővel hatott a fiatalokra. Másik kedvelt tevékenysége volt a »kis klérus« és a Szívgárdisták szervezése. A mozgalom célja az volt, hogy Savio Szent Domonkos és Szent Tarzícus szellemében a ministránsok lelki életét irányítsa. Minden összejövetel és próba előtt beszélt a fiúkkal, hogy kellő áhítattal vegyenek részt a szentmiséken. A Szívgárdistákat még külön buzdította Jézus Szíve tiszteletére is. Ezen a téren Sándor István tevékenysége példás volt. A jelentős létszámú, 50-60 növendék csoportjának vezetése és felügyelete szintén a feladatköréhez tartozott. Ezek a csoportok Don Bosco szellemében voltak a hivatások bölcsője. Sándor István ezen a téren kiválóan dolgozott.”²⁵

²⁴ A boldoggá avatás évében a 100. születésnapját ünneplő Szántó Klára a Clarisseumban dolgozott egykor. Tanúvallomást 2006. október 10-én tett. Vö.: Copia Publica II. 185–186. o.

²⁵ Szőke János (1927–2012) tanúvallomása 2003. november 10-én. Vö.: Copia Publica II. 37. o.

Sándor István nevelői tehetsége szélesebb körben is elismertségre talált. Szervező és aktív tagja volt a Katolikus Ifjak Országos Egyesületének (KIOE).²⁶ A kommunizmus alatt ezt az egyesületet is feloszlatták. Isten Szolgája azonban tovább folytatta tevékenységét és titokban szervezte a fiatalok rendszeres összejöveteleit. Hollai Ferenc munkatársának erről első kézből való emlékei vannak: „1940 őszén bekapcsolódtam a Budapest-Clarisseum, vagyis a Szalézi Tartományfőnökség épületében működő KIOE helyi csoportjába. Ebben a csoportban kb. 40 fiatal munkás, elsősorban szakmát tanuló inasgyerek volt. A csoportot Sándor István szalézi testvér vezette. Általában hetenként kétszer találkoztunk: a csütörtök esti gyűléseken, illetve a vasárnap délelőtti szentmisén. Később, alig 18 éves voltam, amikor megválasztottak az említett ifjúsági szervezet országos titkárává, s attól kezdve 1948-ig dolgoztam a mozgalom központjában. Ez idő alatt az említett Don Bosco-csoportot Sándor István vezette. A gyűlésekre többször eljártam, illetve ő is rendszeresen részt vett a központi házunkban tartott hetenkénti megbeszéléseken. Ez a kapcsolat 1948-ig, a letartóztatásomig tartott. (...) Sándor István egy nagyon egyszerű ember volt. Látszott rajta, hogy komolyabb iskolai végzettsége nincs. Annál erősebben mutatkozott meg magatartásában a szerzetesi életre való komoly törekvés. Elsősorban a legszegényebb munkásgyerekekkel való foglalkozást tartotta fontosnak. Alkalma lett volna bekapcsolódni a középosztálybeli fiatalokból álló cserkészcsapat munkájába, ahol lényegesen jobb eredményei lehettek volna. Ő ezzel szemben a legelhagyatottabbakat gyűjtötte maga köré. Sándor István nem volt egy lendületes, magával ragadó szónoki egyéniség. Halk beszéde, kedvessége volt az, ami vonzotta a fiatalokat. Ez volt az ő népszerűségének az alapja.”²⁷

²⁶ Katolikus Iparos- és Munkásifjak Országos Egyesülete, később Katolikus Ifjak Országos Egyesülete: hitbuzgalmi és szociális segítő szervezet munkásfiatalok, inasok, fiatal segéd munkások támogatására. 1921-ben Elsasser Gyula jezsuita páter kezdeményezésére közel hatvan Mária-kongreganista egyetemi hallgatóból alakult meg, dr. Mészáros János budapesti érseki helynök vezetésével. Bővebben lásd: II. rész Kahler Frigyes: A koncepciós perek... 62. sz. lábjegyzet

²⁷ Hollai Ferenc (1923–) tanúvallomása 2006. június 27-én. Vö.: Copia Publica II. 121–122. o.

A fiatalok a szalézi testvérben Don Bosco őszinte emberére és egy gondos atyára találtak. Ez nem szűnt meg akkor sem, amikor a szervezetet betiltották: „Az ifjúság soraiban végzett munkája soha nem külsőségekben mutatkozott meg. Inkább egy bizalmas, szinte aggódó édesapa volt, aki előtt a fiatalok megnyíltak és készséggel beszéltek lelki problémáikról. István, az imádságos lelkületű szerzetes pedig nagyon is alkalmasnak látszott ezeknek a fiúknak a nevelésére. A mi ifjúsági szervezetünket 1946. november 2-án a belügyminiszter feloszlatta, de az Actio Catholica²⁸ országos elnökének, Mihalovics Zsigmond kanonoknak az utasítására azonnal új néven tovább folytattuk a munkát. Az új szervezet az egyházközségeken belül tevékenykedett, és ehhez a munkához nem volt szükség belügyminiszteri külön engedélyre. István, amikor az 1950-es években elűzték a szerzetesrendeket, a rendház közelében egy magánlakásban bérelt szobát. A fiatalokkal való kapcsolatát azonban továbbra is megtartotta. Azok őt rendszeresen felkeresték. Szeretném kihangsúlyozni, hogy kapcsolatom és ismeretem Sándor István tevékenységére nem a Don Bosco Nyomda belső életére vonatkozik, hanem inkább az ún. oratóriumi jellegű munkára. István az oratóriumba bejáró sok száz gyermek közül az inasgyerekeket gyűjtötte maga köré. A rendszeres heti gyűléseken a szalézi szellemnek megfelelően a fiatalok katekézis oktatásával foglalkozott.”²⁹

Bíró Lóránt szalézi szinte gyermekkorától Sándor István közelében élt. Határozottan állítja, hogy nem volt benne semmi képmutatás, hanem tökéletesen megértette és alkalmazta Don Bosco módszerét: „A velünk való foglalkozás idején megtapasztaltam, hogy a kis klérussal való törődése

²⁸ Actio Catholica: az Országos Katolikus Szövetség és az egyházközségek tekintetők előzményének. Formálisan 1932. szeptember 19-én alakították meg. Alapszervei az egyházközségek, melyeket az espereskerületi tanács fogott össze; ezek alkották az egyházmegyét, melyek összességéből tevődött össze az országos szervezet. Minden szinten 5 szakosztálya volt: 1. hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi, 2. művelődési, 3. sajtó, 4. szociális és karitatív, 5. szervezési. A kat. egyesületek 1946. júliusi föloszlatásával tanácsai is megszűntek, csak az Országos Elnökség működött tovább.

²⁹ Hollai Ferenc tanúvallomása 2006. június 27-én. Vö.: Copia Publica II. 122–123. o.

nem egy mesterség volt, hanem abból a lelkületből származott, amelyet a buzgó imádság kísért. Számomra és kortársaim számára »Sándor úr«, ami nem elmarasztaló vagy lebecsülő megszólítás volt, hanem egy fogalom, és nem jutott véletlenül sem eszünkbe, hogy a tőle hallottakat vagy látottakat felületes módon színházi jelenetnek vettük volna. Szerintem ez csak a belső imaéletéből nyerhetett táplálékot, amikor már mint egészen fiatal rendtárs megértette és komolyan vette Don Bosco nevelésének módszerét.”³⁰ Ezt tanúsítja egy másik növendéke, Himmer Ágoston is: „...nyugodt lelkiismerettel állapíthatom meg, hogy Sándor István egy felkészült, jó képességű szalézi nevelő volt és nagyon hatékonyan tudott velünk, fiatalokkal bántani...”³¹

A mártíromsághoz vezető út

Teológiai értelemben azt tekintjük vértanúnak, aki felajánlja életét áldozatul, ami a legkedvesebb Neki, Jézusnak. Mivel a vértanúság a szeretet tökéletes és legnagyobb megnyilvánulása, ezért ezen az úton lehet leggyorsabban elérni az életszentség legmagasabb fokát. A tökéletes önfeláldozás nagysága még ragyogóbb lesz, ha a vértanú nemcsak elfogadja saját tragikus halálát, amelyet egy áruló szóval vagy tettel elkerülhetett volna, hanem tiszta szívvel és örömmel vállalja, és általa csatlakozik Krisztus kereszthalálához. Szent Pál utal erre az igazságra a Zsidókhoz írt levelében: „Mert még nem

³⁰ Bíró Lóránt (1928–) szalézi szerzetes pap tanúvallomása 2003. június 25-én. Vö.: Copia Publica II. 25. o.

³¹ Himmer Ágoston (1929–) tanúvallomása 2006. szeptember 27-én. Vö.: Copia Publica II. 176. o. Sándor István 1952. augusztus 1-jei konstruált kihallgatási jegyzőkönyve szerint Himmer Ágoston Karaszek Ernővel és Krizsán Károllyal a néphadseregen belül végzett bomlasztó tevékenységet. Karaszek Ernő tüzértizedes, Krizsán Károly alhadnagy volt a légierőnél. Himmer Ágoston 1951 tavaszán a munkaszázadhoz vonult be, Sándor István többször felkereste a budapesti laktanyákban. ÁBTL-3.1.9. V-103455/4/32. sz. dokumentum. A Clarisseum közelében lakó Himmert Sándor István 1946-ban ismerte meg a szaléziak vezetése alatt álló „Domkuszkó” (ez Don Bosco nevének ávós elírása) nevű cserkészcsapatban. ÁBTL-3.1.9. V-103455/4/57. sz. dokumentum.

állatok ellen véretek ontásáig a bűn ellen vívott harcban” (12,4), közben pedig határozottan utal a vértanú szeretetének hősie nagyságára, amikor saját halálára utalva mondja: „Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, mint ha valaki életét adja barátaiért” (Jn 15,13). Aki Krisztust követi az élete tudatos feláldozásáig, így a vértanú sokkal inkább, mint más, feláldozza magát és egyesül a megtestesült Igével és hasonló lesz Mesteréhez.

XIV. Benedek pápa közelebbről meghatározza a vértanúságot. Eszerint két feltétel szükséges ahhoz, hogy egy életáldozatot vértanúságnak tekinthessünk. Az első, hogy a zsarnok halált okozzon vagy öljön, vagy előidézzé a halál okát; a második, hogy ezt a hit iránti gyűlöletből tegye. Az első feltétel fennállásának bizonyítékait, Isten Szolgája halálának közelebbi körülményeit a későbbiekben írom le; most azt szeretném kifejezni, mi indította a zsarnokot arra, hogy Sándor Istvánt megölje. Lambertini pápa megjelöli azt a tényt, mint *conditio sine qua non*-t, amely, ha a zsarnok részéről nem áll fenn, akkor nincs is vértanúság. Kifejezetten, ha nem a hit és a Katolikus Egyház iránti gyűlöletből cselekszik.

1950-ben a Magyarországon működő szerzetesrendek tevékenységét megszüntették.³² Isten Szolgája úgy, mint minden szerzetes, földönfutó lett, utcára került és kenyérkereső állás után kellett néznie. Először Szolnokon talált átmeneti otthont és Mezőfényi József szalézi atya³³ mellett dolgozott mint sekrestyés, de továbbra is foglalkozott a fiatalokkal. Természetesen a keresztény nevelési módszer szerint oktatta őket. Novíciustársa, Zsédely Gyula meg is jegyezte, hogy az Egyház és a Haza iránti hűségre nevelte őket. Különösen azok a fiatalok gyűltek csoportjába, akikben nagyobb volt a vágy a keresztény

³² A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. szeptember 7-én kelt 34. törvényerejű rendelete mondta ki a szerzetesrendek működési engedélyének Magyarország területére vonatkozó megszűnését. A rendelet másnap lépett hatályba, a szerzetesek három hónapot kaptak a rendházak elhagyására.

³³ Mezőfényi (Gnandt) József (1911–1969) 1928-ban tett fogadalmat. Esztergomban szentelték pappá 1938-ban. A váci egyházmegye keretében káplánkodott, apostolkodott a fővárosban és vidéken. A tanyavilágban eltelt esztendő nagyon megviselte. 1961-ben a kispesti Munkástelep plébániáján kapott beosztása volt az utolsó állomáshelye.

értékek iránt. A fiatalokkal folytatott megbeszéléseken, a rögtönzött színdarabok előadásakor szalézi szellemben nevelt a katolikus hitre. Ez nem tetszett a rendszernek, figyelték minden lépését. Hiába ment el dolgozni a Persil-gyárba³⁴ segéd munkásnak, hiába vette fel a Kiss István álnevet³⁵, előjárói biztonságosabbnak tartották volna, ha elhagyja az országot. Minden elő volt készítve a disszidáláshoz, de az utolsó pillanatban Sándor István lemondott róla. Népe mellett akart maradni, és mindenekelőtt megvédeni a katolikus hitet a zsarnok gyűlöletétől.

Amikor erre a lépésre elhatározta magát, nem volt állandó lakhelye sem. Szerencsére Dániel Tibor³⁶ rendtársa, aki egy jóindulatú püspök segítségével teológiát tanult Budapesten, és volt lakása is, befogadta szerzetestársát albérletbe.³⁷ A házmesternőnek, aki egy ÁVH-s felesége volt,

³⁴ A Fritz Henkel szappankereskedő által 1876-ban alapított düsseldorfi cég még a századforduló előtt leányvállalatot nyitott Svájcban, nem sokkal később pedig Ausztriában. Fritz Henkel és munkatársai a textilszálakat roncsoló meszet kiváltandó új anyagot, perborátot keverték a szappanporba, s közömbösítő elemként szilikátot adtak hozzá. E két alkotórész nevének összevonásából született meg 1907-ben az egyik legismertebb európai mosópormárka, a Persil. A Henkel 1927 óta van jelen Magyarországon és Persil Kft. néven működött a Gubacsi úton, Budapesten. Sándor István is itt dolgozott. Az államosítást követően Tisztaság Mosópor Gyár néven működő cég 1959-ben beolvadt a rákospalotai Növényolaj-ipari és Mosószergvyártó Vállalatba, s ezzel a Henkel önálló magyarországi gyártótevékenysége megszűnt, a Gubacsi úti telep a Herz szalámigyáré lett. Sándor István Szőke György (1914–1980) rendtársa, szalézi szerzetes pap révén került a Persil-gyárba. ÁBTL-3.1.9. V-103455/4/64. sz. dokumentum. 1950 után Szőke atya is itt dolgozott, illetve Pestszentlőrincen volt káplán.

³⁵ Hamis igazolványa szerint 1913-ban született Szolnokon, anyja neve Rentó Apolónia (sic) volt. Sándor István 1952. augusztus 2-i kihallgatási jegyzőkönyve alapján. ÁBTL-3.1.9. V-103455/4. sz. dokumentum.

³⁶ Dániel Tibor (1925–1956) szalézi kispap. A „pártórség pere” XVI. rendű vádlottja. 1944-ben tett fogadalmat. 1952 nyarán Sándor Istvánnal együtt letartóztatták. A fogházban három műtéten esett keresztül. Teljesen reménytelen egészségi állapotban (máj- és bélzúzódás, hasnyálmirigyrák) 1956 nyarán szabadon engedték. Szüleinél halt meg. Szabómester édesapját szintén az ÁVH kínoztatta halálra. Testvére, dr. Dániel József a dogmatika professzora volt a bajor Szalézi Főiskolán.

³⁷ A Budapest IX. ker. Imre u. 4. szám alatti lakásról van szó.

feltűnt, hogy Sándor István sok levelet kap. Amikor a házmesternő értesítette az ÁVH-t a gyakori és feltűnő levelekről, Sándor István és Dániel Tibor szigorúbb megfigyelés alá kerültek. Végezetül mindkettőjüket letartóztatták, Budára, a Fő utcai fogházba³⁸ vitték őket. Letartóztatásuk 1952. július 28-án volt. A letartóztatás nem lepett meg senkit, hiszen köztudott volt, hogy az ÁVH emberei mindig „eredményesen dolgoztak”.

A vád, amely életet követelt

Tudjuk, hogy Sándor Istvánt letartóztatása előtt hónapokon át megfigyelték. 1953. június 8-ig, kivégzése napjáig fogságban tartották. Kihallgatását 1952. július 30-án kezdték meg,³⁹ s kegyetlen bántalmazás kísérte. A Budapesti Hadbírószágon készült „Tárgyalási jegyzőkönyv” szerint, amely 1952. október 28-án „Szigorúan titkos!” felirattal készült, IV. rendű vádlott volt. Az I. rendű Zana Albert ávós őrmester⁴⁰. A vád: „a demokratikus államrend

³⁸ A mai Budapesti Katonai Főügyészség II. ker. Fő u. 70-78. sz. alatti épületéről van szó, amelyen Sándor István letartóztatása idején az ÁVH és a katonai bíróság osztozott. Az Államvédelmi Hatóság 1951. január 1-jétől költözött be az épületbe. Az őrszemélyzetet a Rákosi őrászlóalj egységei adták, először Szűcs Ernő áv. ezredes, majd Lehota István áv. ezredes irányítása alatt. Az 1956-os szabadságharc leverése után a Budapesti Katonai Ügyészség, a Budapesti Katonai Bíróság, a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma, ideiglenesen a Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsa és esetenként a Katonai Rögtönítélő Bíróság hivatalnokai költöztek ide. Eredetileg a Pestvidéki Törvényszék és Fogház épülete volt, majd a Geheime Staatspolizei (Gestapo) és a német hírszerzés Sicherheitsdienst (SD) foglalta el.

³⁹ ÁBTL-3.1.9. V-103455/4/23. sz. dokumentum.

⁴⁰ Zana Albert (1932–1953) a „Pártország pere” néven ismert koncepciók eljárás elsőrendű vádlottja, áldozata. A demokratikus államrend elleni szervezkedés és a szovjet megszállást elutasító csoport vezetéséért 1953. június 8-án végezték ki. A-Magyar Katolikus Lexikon online tévesen szalézi szerzetesként említi. Az 1940-es évektől a Zrínyi Miklós cserkészcsapat tagja volt. 1949-ben behívták sorkatonának, majd három hónapos átképzés után besorozták az ÁVH őrmesterének. Lelki vezetőjével, Sándor Istvánnal kapcsolata megmaradt. Az ÁVH 1952 júniusában tartóztatta le. A főváros XII. kerületében az egykori Városmajor utcai alma materének helyén, a Kós Károly Általános Iskola udvarán emléktábla őrzi a nevét.

megdöntésére irányuló szervezkedés büntette és egyéb bűncselekmények”. A rendőrségi megállapítás szerint „az összeesküvők” a rendszer megbuktatása érdekében szervezkedtek, a háború kitörésében és az amerikai győzelemben reménykedtek, mert át akarták venni az uralmat.

A tárgyalás zárt ajtók mögött 1952. október 28-án kezdődött. Sándor Istvánon kívül még 15 vádlott volt, akik közül négy szalézi⁴¹. A rendszer nem akarta nyíltan kimutatni, hogy üldözi a szerzetesrendeket, ezért minden szalézi a perben „polgári egyénként” szerepelt. A tárgyaláson Sándor István határozottan állította: nem vett részt államellenes tevékenységben, egyedül nevelői tevékenységet fejtett ki a Katolikus Egyház tanítása szerint. A Budapesti Hadbírószágon mint elsőfokú bíróság az ítélet kihirdetése után, 1952. október 30-án nem ajánlotta kegyelemre Sándor Istvánt és három társát.⁴² A Magyar Népköztársaság Katonai Felsőbírószága 1953. március 12-én kiadott értesítése alapján Sándor Istvánt kötél általi halálbüntetésre és javainak elkobzására ítélte, mivel az ismert vádokban bűnösnek találták. A Katonai Felsőbírószágon szigorú és ellentmondást nem tűrő fogalmazása és a nyilvánvalóan koholt vádak állítása egyértelműen arra utalnak: a zsarnok a hit iránti gyűlöletből cselekedett.

1953. március 13-án Sándor István ügyvédje, dr. Zarubay Emil⁴³ kegyelmi kérvényt adott be. Semmi eredménye nem volt, hiszen a kérdés már el volt döntve. Szövege ennek ellenére tanulságos: „...Bár a Katonai Felsőbírószágon azt állapította meg, hogy az elítélt Sándor István gyakorolt lelki irányítást Zana Albertre, mégis figyelembe vehető Sándor István javára, hogy Zana Albert csak utólag mondta el neki a legelszántabb büntetéseit... Abból, hogy Sándor István által szervezett ifjúsági csoport tagjai közül más még megközelítőleg sem követett el Zana Alberthez hasonló büntetést, arra lehet következtetni, hogy Zana Albert legsúlyosabb büntetéseit Sándor Istvántól kapott behatások nélkül érlelte meg maga-

⁴¹ Ádám László tartományfőnökről, Sztikay Károly és Varga Aladár szalézi áldozópapokról és Dániel Tibor szalézi kispapról van szó.

⁴² Lásd: KÉPMELLÉKLETEK és DOKUMENTUMOK 30.

⁴³ Zarubay Emil volt a kirendelt védője dr. Zakar András prímási titkárnak, a Mindszenty-per III. rendű vádlottjának is.

ban. Ezen kívül az elítélt cselekmények és személyének a veszélyessége a leleplezéssel és fogva tartással már ki van küszöbölve s a vele szemben való védekezés az életfogytig tartó börtön alkalmazásával is elérhető.“

1953. május 23-án a Katonai Felsőbíróság megküldte a periratokat a Budapesti Hadbíróságnak (a másodfokon jogerőssé vált halálos ítélet és a kegyelmi kérvény elutasításának kihirdetése a hatályos jogszabály szerint az elsőfokú bíróság feladata volt). A vádlottaknak – noha ártatlannak voltak – meg kellett halniuk: „A Katonai Felsőbíróság Zana Albert áv. őrm., és társai bűnügyi iratait azzal az értesítéssel küldi meg, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa Zana Albert (1931. Néger Margit) áv. őrm., Farkas Ferenc (1925. Szijártó Erzsébet) áv. hdgy. és Sándor István (1914. Fekete Mária) p. e. elítélteket nem részesítette kegyelembe. A szükséges intézkedéseket tegye meg, a végrehajtást a H. M. Igü. Csf. ségnek jelentse.”⁴⁴

A tényekről egyhangúan nyilatkoznak a boldoggá avatási eljárás során megkérdezett tanúk is. Mindannyian eskü alatt állították, hogy Sándor Istvánt megfigyelés alatt tartották, letartóztatták, bebörtönözték, majd kivégezték csupán azért, mert nem hajolt meg a zsarnok parancsa előtt és minden törvényes eszközzel azon volt, hogy megóvja a hitet a zsarnok gyűlöletétől. Bíró Lóránt egykori clarisseumi növendék így beszélt erről: „...miután a katolikus nevelési intézményeket betiltották, ő egyéni alapon, kötetlen formában adta tovább a fiataloknak a katolikus tant. (...) A kommunista-ateista spicli módszer mindenkire erősen odafigyelt, de különös előszeretettel figyelték a szélnek eresztett szerzetesek munkásságát. Az ifjúság a kommunista rendszerben is egy nagyon érzékeny téma volt, az Egyházat mindenáron távol akarták tartani a neveléstől és kapitalis bűnnek számított, ha valaki egy egyszerű hittanórára vagy katekizmusra gyűjtötte a fiatalokat. Ha ez az oktatás már mélyebb világnézeti pontokat is felölelt, akkor a rendszer ezen mozgalmak szereplőit államellenes csínnyel és összeesküvéssel vádolta. Ez mindig súlyos büntetést vont maga után. (...) Tudtunk bujdosásáról, együtt éreztünk vele, megdöbbentünk, amikor hallottuk, hogy letartóztatták. Letartóztatása nem volt egyedülálló

⁴⁴ Az eredeti dokumentumot a HIM Hadtörténelmi Levéltár őrzi.

jelenség: két csoportban is tartóztattak le nevelőket, tisztviselőket, fiatal diákokat, iparosokat. Az ok az »államellenes összeesküvés« volt, ami kizárólagosan abban merült ki, hogy Sándor István összegyűjtötte azokat a fiatalokat, akik ragaszkodtak hozzá, és keresztény világnézetre nevelte őket. (...) Ezért könnyen elképzelhető, hogy a kommunista hatóságok az ilyen »bűnösökkel« a lehető legszigorúbban jártak el.”⁴⁵

Pokorni János, egykori cellatársa⁴⁶ is így emlékezett: „Az elítélésem jellemző oka az volt, hogy hat-nyolc hozzám hasonló korú fiatal barátommal éveken keresztül önképzést szerveztünk a legkülönbözőbb témákban: teológiai, erkölcstani, hitvédelmi kérdésekben. Néha meghívtunk erre vállalkozó atyákat. Ez 1948-tól folyamatos volt. Két alkalommal Zana Albert is részt vett ilyen találkozón. Sándor Istvánnal való viszonylag rövid együttlét során az a határozott benyomásom alakult ki, hogy az ifjúság körében ő is hasonló jellegű munkát végzett, és Zana Alberttel való kapcsolata miatt ezt különösen súlyosnak ítélték. Jellemző, hogy a perbe fogott fiatalabb korosztály tagjait még azzal is vádolták, hogy egy esetleges III. világháború esetén átállnak az ellenséghez. Magyarországon a múlt század 50-es éveiben az itt működő kommunisták olyan államszervezetet kívántak létrehozni, amelyben a polgárok az ún. szocialista-kommunista eszméket töretlenül, fenntartás nélkül követik. A katolikus és keresztény egyházak tagjai, de egyszerűen a polgári gondolkodású társadalmi rétegek ennek az erőszakos törekvésnek a maguk egyszerű eszközeivel próbáltak ellenállni. Az ellenállás a hallgatással, az erőszakos felhívások szabotálásával nyilvánult meg. Nem volt politikai háttere, csupán csak lelki, keresztény háttere volt.”

Másik cellatársa, Szabó József pedig ezt állította: „Sándor Istvánnal kapcsolatos politikai jellegű vádak teljesen alaptalanok

⁴⁵ Bíró Lóránt tanúvallomása 2003. június 25-én. Vö.: Copia Publica II. 27–30. o.

⁴⁶ Pokorni János (1929–) a per XII. rendű vádlottja volt. Az 1952. október végi elsőfokú tárgyalásig közel egy hónapot töltött együtt Sándor Istvánnal és huszadmagával egy cellában. 12 évre ítélték, 1956-ban szabadult. A boldoggá avatási eljárásban 2006. június 12-én tett tanúvallomást. Vö.: Copia Publica II. 74–75. o. A Szalézi Ifjúsági Mozgalom vele készített interjúja megtekinthető: Pokorni János bácsi visszaemlékezései www.youtube.com/watch?v=YiOUXQ8n1Kg

voltak, nem volt »összeesküvő«. A vele töltött idő alatt személyesen meggyőződhettem róla, hogy a kommunista rendszer Sándor István letartóztatása által »alapot« akart találni a szalézi rend hivatalos megsemmisítésére...⁴⁷

Sándor István novíciustársa, Székely Mátyás állítása félreérthetetlen: házkutatást tartottak nála, de eredmény nélkül. A fiatalok lelki vezetése volt a legnagyobb vád ellene. „Tudtam róla, hogy lelkes tagja a KIOE-nak, és számos csoportja van neki országszerte. Arról is hallottam, hogy tevékenységére felfigyeltek. Olyan hír is a fülembbe jutott, hogy házkutatást végeztek nála, és még a cserépkályhát is szétverték titkos iratok után kutatva. Hallottam erről a tényről, és arról is tudomásom volt, hogy az egész üldözési hullám Sándor István ellen egyáltalán nem politikai jellegű volt, hiszen ő nem politizált. Egyedül az volt a »bűne«, hogy a fiatalokkal foglalkozott. (...) Egy olyan politikai áramlattal néztünk szembe, amelynek programja volt az Egyház megsemmisítése és ennek során a szerzetesrendek feloszlata. Az egész manővernek próbáltak »törvényes jelleget« adni. Ezért voltak a perek, amelyeket nyugodtan lehet koncepció vagy kirakatpernek nevezni.”⁴⁸

Egykori előjárójának, Mészáros Bélának is ez a véleménye: „Az Egyház üldözése és a rendünk feloszlata nem ért bennünket váratlanul, de nagyon nehéz idők következtek egészen 1990-ig. Egymással szinte lehetetlen volt kapcsolatot tartani, legfeljebb csak azokkal volt lehetséges, akikkel egy egyházmegyében dolgoztunk. A lelkiek terén is magunkra voltunk utalva. Szerencsés volt az a rendtárs, aki egyházi vonalon el tudott helyezkedni. Sokan civil állást vállaltak kényszerűségből. Érthető tehát, hogy Sándor István bebörtönzéséről és vértanúhaláláról nem is hallottam hosszú ideig semmit sem. Csak 1960 után hallottam az eseményről,

amikor találkoztam néhány rendtársammal. Részleteket azonban nem tudok, hiszen közülünk senki nem volt vele együtt a börtönben.”⁴⁹

A gyanúsított jegyzőkönyvekből, amelyeket Sándor István kihallgatásairól vettek föl⁵⁰, kitűnik, hogy bátran megvédte a hitet az ateista támadástól, noha jól tudta, hogy ennek a kiállításnak halál lesz a vége. Amikor kegyetlen kínzásokkal arra akarták rávenni, hogy olyan bűnök is valljon be, amelyeket soha nem követett el, azt mondta, hogy azért szegült ellene a rendszer előírásainak, hogy a katolikus tanítást megvédje: „Bűnösnek érzem magam abban, hogy a rákospalotai KIOE szervezet feloszlata után 1948 őszétől kezdve újjászerveztem ezt a feloszlátott szervezetet. ... 1948 őszén felkeresett a Bulányi féle szervezkedés egyik vezetője, Berényi Dénes és közölte velem, hogy a feloszlátott KIOE-t újjá kell szervezni. Ennek megfelelően közösen hajtottuk végre a rákospalotai titkos KIOE csoportok újjászervezését. Erről 1949 tavaszán beszámoltam Ádám László szalézi rendtársamnak. Ugyancsak közöltem Ikvey Pfeiffer Lászlóval, a titkos KIOE központ vezetőjével a rákospalotai illegális csoportok megalakulását. Ettől az időtől kezdve Ikveytől rendszeres utasításokat kaptam a szervezkedés tovább folytatására. Ez mellett 1949-ben kapcsolatba kerültem Dvorszki Magdával, a Bulányi féle szervezkedés egyik összekötőjével. Rajta keresztül rendszeresen kaptam illegális brosúrákat, amelyek alapján folytattam csoporttagjaim kiképzését. A csoporttagokkal hetenként rendszeresen titkosan összejöttem, s ilyen összejövetelek alatt végeztem kiképzésüket. Még 1947-ben beszerveztem a vezetésem alatt álló akkor még legális rákospalotai KIOE csoportba Zana Albert cipészt. A rákospalotai KIOE csoport 1948-as illegális újjászervezése után az Államvédelmi Hatósághoz közben bekerült Zana Albertet beszerveztem a munkába. Zana beszervezését közöltem Ádám Lászlóval, akivel akkor a rákospalotai szalézi rendházban együtt laktam.

⁴⁹ Dr. Mészáros Béla (1913–2006) szalézi áldozópap tanúvallomása 2006. június 7-én. Vö.: Copia Publica II. 64. o.

⁵⁰ Sándor Istvánt a megmaradt jegyzőkönyvek szerint 1952. július 30. és augusztus 26. között hallgatták ki, de a fogdai magatartásáról szóló jelentésekből kiderül, hogy a kihallgatások még szeptember elején is folytak. ÁBTL-3.1.9. V-103455/4. sz. dokumentum. A teljes vizsgálati dosszié 180 oldalt tartalmaz.

⁴⁷ Szabó József (1926–) győri egyházmegyes pap, kanonok-plébános tanúvallomása 2006. június 21-én. Vö.: Copia Publica II. 110. o.

⁴⁸ Székely Mátyás tanúvallomása 2006. szeptember 5-én. Vö.: Copia Publica II. 152., 153. o.

Ezt a rendházat Clarisseumnak neveztük rendi körökben. Itt tartottam illegális csoportjaim számára a szalézi szerzetesrend felosztatásáig, tehát 1950 tavaszáig az összejöveteleket. Ezekre az összejövetelekre eljárt Zana Albert is.”⁵¹

Sándor István „beismerte” azt is, hogy titkos iratokat küldött a Vatikánba. Így a kémkedés vádjával is szembe kellett néznie. Neki az Egyház tanítása sokkal fontosabb volt: „Zana Albertnak az ÁVH-ra való bejutása után rendszeresen adtam utasításokat az őrszázadban való szervezkedésre. Különböző államvédelmi titkokat szereztem meg Zanán keresztül, amelyeket 1949 őszétől folyamatosan továbbítottam Ádám Lászlónak.”⁵² Ádám közölte velem, hogy ezeket az adatokat továbbítja Rómába Angelo Rottának, a Vatikán volt magyarországi követének. Tisztában voltam azzal, hogy ezzel a tevékenységgel kémkedést követek el.”⁵³ Sándor István vallomásában azt is olvashatjuk, hogy 1951-ben álnevet vett fel, mert a hatóság rájött tevékenységére. Ezért költözött Dániel Tibor rendtársához már Kiss István néven. Ez is egy világos jele és bizonyítéka annak, hogy tisztában volt tetteivel és azok lehetséges következményeivel: „Illegálitásban menésemkor Kiss István álneven az Imre u. 4. sz. alatt együtt laktam 1951 áprilisától 1952 júniusáig Dániel Tibor volt szalézi szerzetessel. Dániel segítségemre volt abban, hogy a lakásomra járó kapcsolataimtól az üzeneteket átvegye és nekem átadja. Dániel tisztában volt azzal, hogy titkos szervezkedést folytatok és illegálitásban élek. Dániel adta át Zana Albert üzeneteit is.”

A gyanúsítottak fogdai magatartásáról rendszeresen készült jelentés. Az embertelen bánásmóddal, a fizikai és lelki megaláztatásokkal kieroszakolt vallomások között eltelt köztes időről szóló rövid összefoglalók őrzik a sejthető igazságot. Ezek Sándor István tiszta gondolkodásáról, becsületességéről, sőt a hazug hatalommal szembeni bátor fellépéséről,

⁵¹ Részlet Sándor István vallomásából. Uo. Az 1952. augusztus 3-i és augusztus 9-i kihallgatási jegyzőkönyvek eredeti szövegét lásd: 8. és 9. számú mellékletekben. ÁBTL-3.1.9. V-103455/4/39. és V-103455/4/75. sz. dokumentumok.

⁵² Ádám László tartományfőnök kihallgatását Sándor Istvánéval egy napon, 1952. július 30-án kezdték meg. Ennek jegyzőkönyvét lásd: 7. sz. melléklet.

⁵³ ÁBTL-3.1.9. V-103455/4. sz. dokumentum.

akasztófahumoráról tanúskodnak.⁵⁴ Az ártatlan fiúkért az ávós pokolban is kiálló merész rögtönzését a Balássy Géza kihallgatását elbeszélő visszaemlékezés őrzi.⁵⁵

A Sándor Istvánt terhelő koncepció szerint – Ikva Lászlóval, a KIOE országos vezetőjével⁵⁶ egyetértésben – a befolyásuk alatt álló fiatalokat beépítette az ÁVH állományába, mégpedig azzal a céllal, hogy ott bomlasztó, rendszerellenes tevékenységet fejtsenek ki, a rendszer megbuktatására pedig fegyveres összeesküvést szervezzenek.

Dr. Papp Antal ügyvéd a Szalézi Társaság megbízásából megvizsgálta a Budapesti Hadbíróságon lefolytatott tárgyalások jegyzőkönyveit. Megállapította, hogy Sándor Istvánt a fiatalok nevelése érdekében végzett titkos munka miatt ítélték el. „A per iratanyagából az is kiderült, hogy Sándor István egy percig sem tagadta mindazt, amivel vádolták, hiszen éppen az erénye volt az ő működésének, hogy az ifjúság körében rendszeres programokat szervezett, kirándulásra vitte a gyerekeket, beszélgetett velük. Nem összeesküvésről volt szó, hanem arról, hogy elutasítják ezt az iszonyatos ateista propagandát, amivel próbálta a rendszer az ifjúságot teljesen gyökértelen tömeggé tenni. Sándor István pere olyan értelemben nem volt unikum, hogy bármelyik szalézi szerzetessel kapcsolatban ugyanezt meg lehetett volna tenni, akik titokban működtek. Sándor Istvánt beárulták, besúgták, hiszen könnyű volt megfigyelni, mert nagy tömeg ifjúság vette körül – próbálta menteni a menthetőt a magyar ifjúság nevelésével kapcsolatban. Sándor István tisztában volt azzal, hogy ez a per szinte 100%-osan halálos ítélettel végződik. Már maga mindegyik vád, amit vele szemben megfogalmaztak, egyenként is halálos ítélet kiszabását vonta maga után, nemhogy így egyben. Egészen a rendszerváltásig minden államellenes ügy, főleg az ún. összeesküvés, amely bünszervezetet tételez fel, szükségképpen halálos ítéletet jelentett. Sándor István nem próbált a felelősség alól kibújni, vagy elkenni azt, amivel vádolták. Büszkén és egyértelműen vállalta, amit tett, és azért csinálta, hogy a fiataloknak értelmes eszményt

⁵⁴ Az egyik ilyen jelentést lásd: 10. sz. melléklet.

⁵⁵ Lásd: 11. sz. melléklet.

⁵⁶ Lásd: Kahler 62. lábjegyzet.

adjon. Sándor Istvánt hivatása kötelezte arra, hogy ezt a fajta magatartást folytassa, akármilyen következménye is lesz a Rákosi-rendszerben.”⁵⁷

Édesapját, id. Sándor Istvánt 1959. október 23-án értesítették hivatalosan fia haláláról.⁵⁸

Dr. Papp Antal ügyvéd, aki a Szalézi Társaság nevében érdeklődött Sándor István ügyében, szintén a következő hivatalos megerősítést kapta a Katonai Bíróságtól: „A Budapesti Hadbíróság az 1952. október 28. napján kelt Hb.I. 0308/1952. számú, illetőleg a Katonai Felsőbíróság, mint másodfokú bíróság, az 1953. év március hó 12. napján kelt és jogerőre emelkedett 0047/1953. sz. ítéletében demokrácia elleni szervezkedés büntette, és hűtlenség büntette miatt kötél általi halálbüntetésre, és vagyyonelkobzásra ítélte. Ezt az elítélést az 1990. évi XXVI. törvény 1. §-ában írt rendelkezések folytán semmisnek kell tekinteni. 1952. év július hónap 28. napjától, 1953. év június hónap 8. napjáig volt az ügyel kapcsolatban fogva tartásban, majd az ítéletet 1953. június 8-án végrehajtották.”⁵⁹

A cellatárs Szabó Józseftől tudjuk, hogy a halálos ítélet után Sándor Istvánt átvitték a „siralomházba”: „Magára arra a tényre, hogy elvitték az ítéletet kimondó tárgyalásra, jól emlékszem, de arra már nem, hogy mit mondott. Ezt annak tudom be, hogy ez már idestova 53 évvel ezelőtt volt. Arra viszont még világosan vissza tudok emlékezni, hogy az elítélése után beszóltak az őrkök a cellába, hogy a személyes holmiját (amely általában 1 fogkefe, 1 fésű és egy törölköző volt) adjuk ki. Ez a gyakorlatban a rabok tudomása szerint azt jelentette, hogy halálra van ítélve és viszik a siralomházba. A börtönben eltöltött idő tapasztalata arra enged következtetni, hogy teljes pontossággal nem lehet megállapítani, kit hol végeztek ki. 1953-ig az volt a szokás, hogy a kivégzéskor a teherautók motorjait feltúrúzták, hogy az esetleges jalkiáltásokat elnyomják. 1953 után, Sztálin halálát követően a kivégzések nemcsak a budapesti Fő utcában történtek, hanem a budapesti Gyűjtőfogházban is. Tény az, hogy Sándor Istvánt

többet nem láttuk, és tudomásom szerint a kivégzettek a rákoskeresztúri köztemető 298-as parcellájában vannak eltemetve. A holttestek azonosításáról nem lehet szó, mert egy sírba nemcsak egy halottat helyeztek nyugalomra, hanem többet.”⁶⁰

Értékes testvére, Sándor János közlése is: „A börtönben abban a cellában volt, ahol a halálraítéltek voltak, hiszen ő maga is kivégzésre várt. Ismét csak a szemtanúk véleményéből tudom, hogy belenyugodott az Isten akaratába, és életét az Egyházért és az ifjúságért ajánlotta fel. Kivégzésének körülményeiről nem tudunk semmit. A dátum viszont ismert: 1953. június 8-án éjjel 21 óra 10 perckor másodiknak végezték ki.”⁶¹

A budapesti Fő utcai börtönben történt kivégzés után a holttestet a váci börtöntemetőbe vitték, de sajnos nem sikerült azonosítani.

A fentieket bizonyítja Dániel Tibor elítelt kispap testvérének, Dániel Józsefnek Peisch Ferenc szalézi áldozópaphoz írt levele. Ebben a kivégzésről voltak bizonyítékok: „Dániel József rendtársamtól kaptam egy iratcsomagot, amelyben volt egy hivatalos jegyzőkönyv, hivatalos bírói ítélet, amely arról szólt, hogy Sándor Istvánt kötél általi halálra ítélték, kegyelmi kérvényét elutasították, és az ítéletet végre is hajtották. A hivatalos papírokon olvashatók az akkori bírók, jegyzők, rendőrtisztek nevei, akik az ügyel kapcsolatban voltak. Tudomásom szerint senki nem tudja, hol van eltemetve.”⁶²

Öccse, Sándor János az első szabad magyar kormány igazságügyi minisztériumánál érdeklődött testvére nyughelyéről. Pontos választ ők sem tudtak adni.⁶³ Sándor István bő másfél évtizedes szalézi élete viszontagságokkal, igazságtalansággal, embert próbáló helyzetekkel volt kikövezve, és még a végtisztesség sem adatott meg neki. A jeltelen sír testét örökre eltüntette, de bátor vértanúsága halhatatlan dicsőséget hozott neki.

⁶⁰ Szabó József tanúvallomása 2006. június 21-én. Vö.: Copia Publica II. 114–115. o.

⁶¹ Sándor János tanúvallomása 2006. december 8-án. Vö.: Copia Publica II. 218. o.

⁶² Peisch Ferenc tanúvallomása 2003. december 16-án. Vö.: 53–54. o és DBSZT tartományi archívum.

⁶³ A levelet lásd: 13. sz. melléklet.

⁵⁷ Dr. Papp Antal (1947–) tanúvallomása 2007. április 24-én. Vö.: Copia Publica II. 301–302. o.

⁵⁸ Az eredeti szöveget lásd: 12. sz. melléklet

⁵⁹ Don Bosco Szalézi Társasága tartományi archívumából.

Tanúságtételek

Pokorni János cellatárs értékes tanúságot tett Sándor István mély lelki életéről. Szokásos imája a rózsafüzér volt. Mivel tilos volt minden kegytárgy birtoklása, az „Üdvözlégyeket az ujjainkon számoltuk”. Annak ellenére, hogy már biztosan tudta, ki fogják végezni, volt annyi ereje, hogy testvéri szeretettel vigasztalja társait: „...a közös zárkában töltött hetek alatt a szó nemes értelmében megpróbáltunk lelki életet élni. Emlékeim szerint egészen biztos, hogy voltak közös imádságaink, rózsafüzérmondásaink, de ezeket is a legnagyobb titokban lehetett csak tenni, mert bizonyos belső ellenőrzés még a gyanúsítottak és az elítéltek között is volt. Minden zárkának, így a miénknek is volt felelős parancsnoka, akinek minden szabálytalanságot jelentenie kellett, és ezeket keményen megtorolták. Feltételezem, hogy István barátunk rajtunk kívül másokkal is imádkozott és erősítő gondolatokkal lelket öntött cellatársaiba.”⁶⁴

Talán még világosabb Szabó József plébános véleménye, aki nemcsak rabtársa, hanem gyóntatója is volt a börtönben: „Sándor Istvánban a vértanúság elfogadása ismert volt, tudta, hogy arról a helyről, ahol van, csak a kivégzés felé vezető út létezik. Mégis érthető, hogy mint ember ragaszkodott és reménykedett az életben, de semmiféle kompromisszum jelét nem adta. A cellában folytatott beszélgetéseink folyamán nekem mint lelkiatyjának őszintén és bizalmasan elmondta, hogy semmiféle politikai összeesküvésben nem volt része. Nem is vettem rajta észre különösebb politikai érdeklődést. (...) Visszaemlékszem, hogy a zárkában több mint ötven rab volt fogva tartva. Az sem volt lehetséges, hogy egymás között szabadon beszélgethessünk, mindenkinek volt egy külön bizalmi csoportja. Ezeket a csoportokat a »beépítettek« figyelték. Mivel a rabtársaink helyzete reménytelen volt, mindenki súlyos büntetésre számíthatott, hogy csak említsem a legkisebb büntetést, 15 év, életfogytiglani vagy halálbüntetés is jelentős számban volt. Ilyen helyzetben az emberek lelkiileg annyira fogékonyak voltak, hogy elfogadták a lelki tanácsokat elmélkedés, rőtönzött prédikáció formájában. Az örök igazságokat csoportonként

így adtuk elő, én személyesen is, és tudomásom szerint Sándor István is. A rózsafüzér egy tizedéről való elmélkedés valamint a keresztút egyes állomásairól szóló elmélkedés szerves része volt minden találkozóknak. A teljes rózsafüzért minden rab az ujjain végezte, sokan a börtönben tanulták meg a rózsafüzért imádkozni. A keresztút többi állomásairól is mindenki egyénileg elmélkedett. Az ilyen esetekben nyugodtan mondhatom, hogy a kiscsoportok tagjai az ilyen formájú imádságot őszintén és kényszer nélkül végezték, erőt adott nekik. Különösen megtapasztalhattuk, hogy a halálraítélteket szeretettel vigasztalta. Rendszeresen előfordult, hogy Sándor István engem kért fel, hogy menjek oda egy halálra ítélt rabtársunkhoz, hogy elvégezhesse a szentgyónást és megkaphassa a feloldozást. Sándor Istvánnal együtt eltöltött rabságom idején tőle személyesen hallottam, hogy a szalézi rend tagja. Beszélte tevékenységéről a szalézi Don Bosco Nyomdában. Olyan dolgokról, melyek kifejezetten szakmai jellegűek, többször is bővebben szólt, de a szalézi lelkiségről, a rend jellegzetességéről kevésbé. Ez szintén azzal magyarázható, hogy a hatalmas cellában íratlan szabály volt az óvatosság. Azért nem beszélünk mélyebb tartalmú lelki dolgokról, nehogy valamibe belekössenek és másokat is ezáltal kellemetlen helyzetbe hozzunk. Ez nemcsak egy megérzés volt részünkről, hanem egy kifejezett parancs is: amikor új ember érkezett a cellába, az első figyelmeztetés szerint »vallási dolgokról nem szabad beszélni, megvannak az embereink, akik referálnak és ebből újabb baj lehet.«⁶⁵

Én magam úgy emlékszem vissza rá, hogy benne láttam a gyakorlatban az imádkozó embert: „A szaléziaknak nincsen speciális és sok imájuk. Az elmélkedés, rózsafüzér, lelki olvasmányok mellett fontos az összeszedett részvétel a liturgikus imában és a szentmise alatt. Amit Don Bosco is kihangsúlyoz: a rendtársak éljenek állandóan Isten jelenlétében. A növendékek is részben ezeket az imákat végzik reggel és este, valamint étkezés előtt. Amikor munkához láttak, akkor is imádkoztak a növendékek és nevelők közösen. Sokszor talán, különösen a kívülállók megszokásnak vehették az imát. Mint »segédnevelő« ott voltam többször Sándor

⁶⁴ Pokorni János tanúvallomása 2006. június 12-én. Vö.: Copia Publica II. 75. o.

⁶⁵ Szabó József tanúvallomása 2006. június 21-én. Vö.: Copia Publica II. 111–112. o.

István mellett, mikor a fiúkkal közösen imádkoztunk. Az ebédlőben, ahol 70-80 gyermek is imádkozott az étkezés előtt, Isten Szolgája mindig mondott egy eredeti gondolatot, ami szebbé és összeszedettebbé tette az imát, és soha nem volt hadarás jellege. A személyes imádság és az Isten jelenléte a napi tevékenység alatt, szinte mindennapi gyakorlat volt és nem unalmas, megszokásból végzett cselekedet.”⁶⁶ Az is köztudott volt, hogy Sándor István a hat elemi után csak a négyéves, ún. polgári iskolát végezte el. Kihasználta azonban a lehetőséget, hogy sok lelki tartalmú könyvet kiolvasson a Szalézi Művek könyvtárában. Sok pap megirigylhetett volna tudását: „A könyvekből erőt merített, lelkileg gyarapodott, erősödött, hogy képes legyen továbbadni a tanultakat. Ettől függetlenül az ima volt a legfontosabb számára. Erre minden lehetőséget kihasznált. A hálótermekben elég sokszor nehéz volt megakadályozni a »párnacsátakat«, Sándor István nem lépett fel soha csendőrként. Elég volt a kellő fegyelem megőrzésére, ha az ágyak között csendben rózsafüzért imádkozva végigsétált. Nem láttam őt soha kirobbanni. Inkább nagyobb testvér módjára példát mutatott, hogyan kell fegyelmezetten viselkedni. Ez a gyakorlati módszer értékesebb volt bármilyen buzdításnál. A kollégiumi életben a szilencium megtartása azt is szolgálta, hogy csendben jobban lehetett összeszedetten dolgozni és imádkozni. Így sok rendetlenségnek elejét vették, de a csennddel járó istenközelség is eredményesebb volt. A szalézi nevelő élete nagyobb részét a fiatalok mellett tölti. Abban az esetben, ha tanít, felügyel, akkor szinte egész nap, tehát 24 órán keresztül velük van. A közös áhítatgyakorlatoknál kiemelték mindig a közösségi jelleget. Magánelmélkedés vagy lelki olvasás soha nem volt szokás. A napi munkát úgy osztották be, hogy az imát mindig közösen végezzék. Ez volt az a kapocs, ami lelkileg összetartotta a rendtagokat. Abban az esetben, ha valaki többet akart imádkozni, azt a felügyeleti idő alatt is végezhetette. Amikor a növendékek látták, hogy előljáróik imádkozva vigyáznak rájuk, a fegyelemmel sem volt baj. Sándor István ezen a vonalon is kiváló példát mutatott. Hozzá szeretném fűzni még, hogy Sándor István törekedett

mindig elmélyíteni lelkiségét. Többször láttam, hogy a hóna alatt a nyomdából magával vitt több lelkiségi kiadványt, amelyet a kiadó »mintának« kapott külföldről. Az idegen nyelveket beszélő atyákkal lefordíttatta és ő is merített belőle, hogy gondolataiból a fiataloknak is adjon.”⁶⁷ Bíró Lóránt így idézi fel Sándor István lelkiségét: „Olyan imaélete volt, amely átformálta annak idején Don Boscót is az Oltáriszentség és a Szűzanya tiszteletében. A velünk való foglalkozás idején megtapasztaltam, hogy a »kis klérussal« való foglalkozása nem egy mesterség volt, hanem abból a lelkületből származott, amelyet a buzgó imádság kísért. Számomra és kortársaim számára »Sándor úr« egy fogalom volt, és nem jutott véletlenül sem eszünkbe, hogy a tőle hallottakat vagy látottakat felületes módon színházi jelenetnek vegyük. Szerintem ez csak a belső imaéletéből nyerhetett táplálékot, amikor már mint egészen fiatal rendtárs megértette és komolyan vette Don Bosco nevelésének módszerét.”⁶⁸

Érseki György szemtanúként számolt be Sándor István lelkiségéről. Szerinte tökéletesen megvalósította Don Bosco nevelői elképzelését: „Olyan egyéniség volt, akiből szinte sugárzott az a rendkívüli szívósság és kitartás, ami a munkáját és személyiségét is jellemezte, hogy egy rendkívül nehéz helyzetben is képes a legnagyobb helytállásra és egyéniségének és vallásosságának a megtartására.” Majd még hozzáfűzte: „Ismeretségünk első pillanatától kezdve megtestesítette mindazt, ami a későbbiek folyamán a Szalézi Társaság tagjaira jellemző volt: a kötelességteljesítés, a tisztaság, a vallásosság, a célszerűség és a keresztény elvekhez való végtelen ragaszkodás. (...) Elveihez mindenkor ragaszkodott, azonban ezek kialakítása előtt mindig mérlegelte a tények valódiságát, igazságosságát és a tetteinek a következményeit. Amit Sándor István a maga hitéletében megélt, az mély vallásosságot tükrözött, és ezt igyekezett átadni a növendékeknek, a társainak. Ami mélységes hitéletet tükrözött, az az volt, hogy reménykedett munkájának eredményességében és végtelenül szerette a gyerekeket, az embertársait. Ez egész működése során tapasztalható volt. Különösen átszellemült lélekkel tevékenykedett az októberi és a májusi

⁶⁶ Szőke János tanúvallomása 2003. november 10-én. Vö.: Copia Publica II. 41–42. o.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Bíró Lóránt tanúvallomása 2003. június 25-én Vö.: Copia Publica II. 25. o.

litániák alkalmával. Kiemelkedő volt Szűz Mária-tisztelete és a Mária-ünnepek egész évben történő kellő megünneplése. Vértanúságára tudatosan készülhetett, mert egész életében céltudatosan az ifjúság nevelésére helyezte a hangsúlyt.”⁶⁹

Zsédely Gyula novíciustársa az engedelmesség terén mutatott komolyságáról emlékezett: „A mély szalézi lelkületnek az alapvető mozgója az imaélet és az Eucharisztia volt, valamint a Segítő Szűz Mária tisztelete. Az egyéves novíciátus ideje alatt egy jó barátot kaptunk benne, az engedelmességgel kapcsolatban is példaképünk volt, hiszen mint idősebb novíciust sokszor apróbb megalázások érték, hogy lelkületét próbára tegyék, de ő mindezt mesterien eltűrte, és nem lehetett rajta a fájdalomnak vagy sértődöttségnek a jelét látni. Abban az időben sajnos a novíciátusban olyan előljárók is voltak, akik szinte sportot űztek abból, hogy megalázzák a novíciusokat, de Sándor István ezt is eltűrte.”⁷⁰

Dobis Ervin novíciustársa határozottan vallotta: „Élete egy tanúságtétel volt az isteni erényekről és a felebaráti szeretetről. Sándor Istvánnak nem voltak lelki aggályai, »tisztázandó« és »függőben« lévő problémái. Ahogyan én megismertem személyesen, olyan volt a híre is. Az csak természetes, hogy imaélete is mély volt. Egyszer említette, amikor a katonaságnál eltöltött időről beszélt: »Öregem, az nagyon kemény környezet volt, nem csöpögött a vallásosságtól: csupa káromkodás és erkölcsi pocsolya volt az élet. Csak az imádság tartott meg. Bátorság kellett hozzá, hogy kézbe vegyed a rózsafüzért.«”⁷¹

A fiatalok abban is példát vehettek róla, hogy egy szerzetes hogyan gyakorolhatja az Istenbe vetett hitet konkrét formában: „A fiatal szerzetes életében nem az elrepülő szavak és a magas teológiai képzés volt a legfontosabb, hanem annak a tudata, hogy Isten jelenlétében dolgozik és a háttérben, mintegy támogatóként, ott áll az Egyház és a rendi karizma. Egy ilyen keretbe lehet beilleszteni Sándor István életét is.

⁶⁹ Érseki György (1931–) tanúvallomása Vö.: Copia Publica II. 141. o.

⁷⁰ Zsédely Gyula tanúvallomása 2002. június 26-án. Vö.: Copia Publica II. 142. o.

⁷¹ Dobis Ervin (1919–2010) szalézi áldozópap tanúvallomása 2007. január 8-án. Vö.: Copia Publica II. 248. o.

A szalézi szokás szerint a kiséítő testvérek nem viselnek reverendát. Ruházatuk egy tiszta, rendes civil öltöny, olyan, mint a világi dolgozóé. A munka megszentelése, tudatosan Isten országáért végezve olyan fontos, mint egy felszentelt pap tevékenysége. Abban az időben, de a mi korunkban is előfordult, hogy egy művelt fiatal nagyobb hatással van társaira, mint egy reverendás pap. Sándor Istvánnak megvolt ez az adottsága. Emellett mélyen imádkozott és oktatott, mint bármelyik képzett lelkipásztor. Ez a lelkiség mélyen fémjelezte életét. Úgy élte a segítő testvér életét, ahogyan Don Bosco azt elképzelte. Az előjáró az ő számára mindig tiszteletre méltó ideál volt. Soha nem gúnyolta vagy bírálta előjáróit, inkább támogatta őket feladatukban. Nem volt soha nagyképu és beképzelt. Sikereit mindig Don Boscónak köszönte és neki ajánlotta.”⁷²

Testvére, Sándor János is megtapasztalta komoly hitét: „Hitélete mélységes volt. Ez már gyermekkorunkban is jellegzetes volt. A szülői házban is közös volt az imádság, együtt jártunk szentmisére és járultunk az Eucharishtiához. Még mindig őrizzük azt a rózsafüzért, amit édesanyánk velünk együtt használt. Öntudatos volt a hitélete ugyanúgy, ahogy öntudatosan vállalta azt, hogy nem távozik külföldre, hanem ha kell, életét itthon áldozza a magyar ifjúságért. ... A reménye olyan erős volt, hogy nem kételkedett abban, hogy amit a keresztény tanítás szerint tovább akar adni, azt ne érje el. Feltétlen odaadással bízott az isteni Gondviselésben a reménytelen helyzetekben is. Meggyőződése volt, hogy a kommunizmus Magyarországon nem fog soká tartani, és éppen ezért igyekezett a fiatalokat kellő vallásos irodalommal ellátni, hogy ne álljon be nagy törés az életükben. A magatartásán szenvedés hatása nem mutatkozott, mindig derűs volt.”⁷³

⁷² Szőke János tanúvallomása 2003. november 10-én. Vö.: Copia Publica II. 39. o.

⁷³ Sándor János tanúvallomása 2006. december 8-án. Vö.: Copia Publica II. 216. o.

SZÖVEGES MELLÉKLETEK

[1]

Bérmálási igazolás

A SZOLNOKI RÓM.KAT.FERENC-RENDI,
BELVÁROSI PLÉBÁNIAHIVATALTÓL

Szám: 1426/1938 sz. Bérmáltak anyakönyvének bejegyzése szerint 1925. május 9-11. napi bérmálás alkalmával: S á n d o r István – Sándor István és Fekete Mária fia – született Szolnokon, 1914. X. 26-án – megbérmáltatott és Péter nevet kapott 1925. máj. 11-én.
Szolnok, 1938. nov. 19.

Ördögh
s. lelk.

[2]

Vaszary Mihály levele

Vác, 1935. XII. 13.

+ Főtisztelendő Provinciális Úr! Szeretett János Bátyám!

Méltóztassál megbocsátani, hogy alkalmatlanságot okozok. Alázatos tisztelettel csatolom ide P. Kollár Kázmér O.F.M kedves szolnoki barát atyának levelét, amelyben Sándor István nevű ifjúnak a Szaléziánus Rendbe kéri felvételét. amennyiben lehetséges, méltóztassál a nevezetnek kérelmét kegyesen meghallgatni. Ismételten bocsánatot kérve alkalmatlankodásomért.

A legmélyebb tisztelettel és ragaszkodással vagyok

Vaszary Miska secretarius

[3]

Szabó Polikárp plébános ajánló levele

A SZOLNOKI RÓM. KAT. FERENC-RENDI,
BELVÁROSI PLÉBÁNIAHIVATALTÓL
+Főtisztelendő Tartományfőnök Atya!

Alulírott, mint a szolnoki ferencrendi plébánia lelkipásztora igazolom, hogy Sándor István hívem, jó erkölcsű, példás magaviseletű, Szent Ferenc III. rendjének és a Credo egyesületnek a tagja, s a Szalézi Rendbe való felvételét bizalommal, legjobb lelkiismeretem szerint ajánlom. Legmélyebb tiszteletem kifejezésével vagyok a Főtisztelendő Tartományfőnök Atya alázatos szolgája:

Szolnok, 1935. XII. 23.

Szabó Polikárp plébános

[4]

A szülői beleegyező levél és Sándor István levele, melyben kéri a szaléziakhoz történő felvételét, 1935. december 23.

Szülői beleegyezés

Alulírott beleegyezem, hogy fiam szerzetbe lépjen és mint szerzetestől semmi anyagi támogatást nem várok.

Szolnok, 1935. XII. 23. Szülő: Sándor István

Főtisztelendő tartományfőnök Úr!

Amint méltóztatott értesíteni, hogy küldjem be az okmányaimat. Most itt küldöm egyházilag követelt okmányaimat. Én nem lakom a ferences atyáknál és még jelölt sem voltam. Én amint már irtam, a Szaléziánus rendbe érzek hivatást. Dolgozni mindenütt kell, dolog nélkül nem lehet az örök életet elérni, én szeretek dolgozni. A multkori levelet azért

cimeztettem a ferenczes atyákhoz, mert itt hamarabb a kezembe került és talán a szüleim még akkor ellenezték volna. És még egyszer bátorkodom Tartományfőnök Urat kérni a fölvételem érdekében és maradok alázatos kézcsokkal

Szolnok, 1935. XII. 23. Sándor István

Az orvosi bizonyítványt a ferenczrendi zárda háziorvosa álitotta ki. A levelet kérem a zárdába cimezni nehogy elkallodjék.

[5]

Sándor István felvételi kérelme a noviciátusba, 1936. március 8.

Főtisztelendő Igazgató Úr!

Alulírott, azon alázatos kéréssel fordulok Főtisztelendő Igazgató Úrhoz, hogy engem noviciátusba bocsájtani méltóztassék. 1914. október 26-án születtem Szolnokon. Minthogy az anyakönyvi kivonatomban tanúsítja, hogy katolikus szülőktől származtam. A négy középiskolát és a fémipari szakiskolát sikeres eredménnyel végeztem. 1936 február hónapban léptem a Szalézi Társaságba. A rákospalotai házba, mint aspiráns a nyomdába és a sekrestyébe alkalmaztak. 1937 szeptemberében a Tartományfőnök Úr a Mezőnyárádi noviciátusba küldött. Kétéves aspiránsi idő alatt megismertem némileg a Szalézi Társaságnak nagy lélekmentő munkáját úgy az ifjúság, mint a társadalom körében. Az én szívemben is mind jobban kibontakozott a lélekmentési vágy, az ifjúság megmentése és bízom a jó Isten kegyelmében és a Szűzanya pártfogásában, hogy életem végéig ki fogok tartani szent hivatásomban. Még egyszer bátorkodom kérésemet a Főtisztelendő Igazgató Úr jóindulatába ajánlani és vagyok legalázatosabb kézcsókoló fia Mezőnyárád, 1938. márc. 8.
Sándor István

[6]

Határozat az Ádám László tartományfőnök elleni vizsgálat megindításáról, 1952. július 30.

ÁLLAMVÉDELMI HATÓSÁG

Szigoruan titkos! ”0”

Vizsgálati Osztálya.

H A T Á R O Z A T

Vizsgálati ügy megindításáról.

Alulírott Rácz Imre áv. alhdgy. átvizsgáltam az Ádám László budapesti lakosra vonatkozó anyagot és

m e g á l l a p i t o t t a m,

hogy nevezett alaposan gyanúsítható idegen hatalmak részére végzett hirszerző tevékenységgel, idegen valuta rejtegetéssel, népidemokrácia ellenes illegális munkavégzésével, mert mint a szalézi rend illegális tartományfőnöke a rend feloszlata után is tovább összefogta a rend tagokat, gondoskodott a rend anyagi ellátásáról és a személyi utánpótlás biztosításáról, ezenkívül tudomással bír a Sándor István által végzett illegális szervezkedésről.

bűncselekmény elkövetésével Ádám László

ellen, ezért megindítom az

á l l a m v é d e l m i v i z s g á l a t o t.

Budapest. 1952. július hó 30. nap.

Rácz Imre

áv. alhdgy.

Jóváhagyom:

olvashatatlan aláírás

osztályvezető

Az első kihallgatást a Határozat kiállítása után az őrizetbevételt követő 24 órán belül meg kell kezdeni!

[7]

Ádám László 1952. július 30-i kihallgatásáról készült jegyzőkönyv

Tárgy: Ádám László kihallgatása.

F e l j e g y z é s

Budapest, 1952. júl. 30.

Mikor és hol ismerte meg Sándor Istvánt?

Közvetlenül 1942. szeptemberében, amikor is kineveztek a rákospalotai, szalézi intézetbe igazgatónak. Sándor István akkor a nyomdában, mint gépmester dolgozott és a nyomdász növendékek nevelője volt.

Sándor István szaléziánus laikus szerzetes vezette és irányította a rákospalotai Clariseum KIOE. csoportját.

Meddig dolgozott együtt a Clariseumban Sándor Istvánnal?

1943. tavaszáig, mikor is Sándor István bevonult katonának. Tudomásom szerint mint híradós került ki a keleti frontra. A hadsereg visszavonulásakor Németországba került, ahol nyugati fogságba esett. 1945-ben tért vissza Magyarországra, a rend tartományfőnöksége a rákospalotai Clariseumba helyezte vissza, ahol továbbra egykori beosztásában dolgozott.

Mondja el, Sándor István milyen tevékenységet fejtett ki a felszabadulás után.

Mint mondtam Sándor régi beosztását kapta vissza, és pedig továbbra a nyomdába dolgozott, Szitkey Károly szalézi szerzetes vezetésével. Egészen a nyomda államosításáig. Sándor ezután mint sekrestyés működött tovább.

A nyomda államosítása előtt, Szitkey Károly utasította Sándor Istvánt, hogy az ottlevő 3 láda szentképet szállítsa le szolnoki testvére házába.

1950-ben a szerzetes rendek feloszlásakor a Clariseumi szobájában Szitkey Károly szaléziánus szerzetes elmondta, hogy Sándor István szolnoki testvérék házában a gazdasági rendőrség házkutatást tartott és megtalálta a három láda szentképet, amit lepecsételtek.

1950. őszén a Clariseumban Sándor István elmondotta, hogy sikerült elhelyezkednie az egyik gyárban, azonban nevét meghamisítva Kiss István néven helyezkedett el.

Mikor és hol beszélt az illegalitásban élő Sándor Istvánnal?

Letartóztatásomig számos esetben találkoztam lakásán és utcán. Több esetben felkerestem Bp. IX. Imre u 4. sz. alatti lakásán, ahol Kiss István néven volt bejelentve.

1952. áprilisában, vagy május elején Bp. Imre u 4. számú lakásban való találkozásunkkor tanácsomat kérte ki, arra vonatkozólag, hogy egyik ismerőse felkérte bérmaapának és nem tudja, hogy rendes vagy illegális néven irassa-e fel magát. Én tanácsom az volt, hogy melyik nevet használja az már mindegy.

Kihallgatását megszakítom.

A feljegyzés ideiglenesen lezárva.

Földes György
áv. fhdgy.
Felvette

Ádám László
gyanúsított

[8]

Sándor István 1952. augusztus 3-i kihallgatásáról készült jegyzőkönyv

Tárgy: Sándor István kihallgatása.

F e l j e g y z é s

Budapest, 1952. augusztus 3.

Kihallgatási idő: 9-h. 15.30-h-ig.

Sorolja fel, hogy milyen illegális csoportokat szervezett és vezetett?

A következő illegális csoportjaim voltak:

1./ "Nagy fiucsoport", mely Rákospalotán, előbb a Klarisszeumban, később Rákospalota, Felszabadulás utja 36 sz. alatt jött össze a lakásomon.

2./ "Kisfiu csoport", mely Nagy Pál, Ujpest Bajza utca 39 sz. alatti lakásán jött össze.

3./ "Lánycsoport", amely Hargitai Katalin csoporttag szüleinek lakásán, vagy a leány-csoporttagok szüleinek lakásán jött össze.

4./ Meszlényi Anna csoportja, amely Meszlényi, Rákospalota, Desseffi utcai lakásán jött össze.

5./ "Szt. József plébánia énekkari lánycsoport", mely Ujpest, Nap utcai templom kórushelységében jött össze, vagy a hegyekben kirándulás ürügyén.

6./ "Szt. József plébánia énekkari fiucsoport", amely Nagy Pál, Ujpest, Bajza u. 39 sz. alatti lakásán jött össze.

Ismertesse azt, hogy ezek a csoportok mikor alakultak és honnan szervezte tagjait?

A "nagyfiu csoport" és a "kisfiu csoport" tagjait a szalézi rend vezetése alatt álló KIOE-ből, cserkész és szívgárda egyesületekből szerveztem meg. Amikor ezeket az egyesületeket feloszlatták a tagjainak egy részét átvittem illegalitásba és belőlük alakítottam meg a demokrácia ellenes illegális ifjúsági csoportjaimat. Így a "nagyfiu csoport" 1948. nyarán alakult, a "kisfiú csoport" 1949. őszén.

A "Lánycsoport" tagjait a szalézi templomba járó lányok közül szerveztem be illegális demokrácia-ellenes ifjúsági tevékenységre. Ez a csoport 1949. végén alakult meg.

"Meszlényi Anna csoport" már korábban Meszlényi Anna szervezte meg. Én Meszlényit még a Szt. István társulat könyvkereskedéséből ismertem meg és később tudtam meg tőle, hogy összetart egy csoportot. Ez a csoport Meszlényi Rákospalota, Desseffi utcai lakásán járt össze rendszeresen. A csoport vezetését 1950. júniusban vettem át. Ezt követően illegális értekezleteiken előadásokat tartottam.

A "Szt. József plébánia énekkari lánycsoport" tagjait az azonos nevű énekkarból szerveztem be illegális csoportmunkába, Sztancsik Ferenc régebbi illegális csoportom tagján keresztül 1952. június hónapban.

A "Szt. József plébánia énekkari fiucsoport" tagjait részben az azonos nevű énekkarból szerveztem be, részben a korábbi illegális csoporttagjaim közül kerültek ki tagjai. Beszervezésük egybeesik a lánycsoport beszervezésével.

Sorolja fel a "nagyfiuk" csoportjának tagjait és részletezze azoknak a csoportba való beszervezésének körülményeit, tevékenységüket és az Önnel való jelenlegi kapcsolatukat?

Botlik László gépészmérnök, Nagy Károly mechanikus, Janik László II-éves Kossuth Akadémista, Krizsán János timár, Krizsán Károly műszerész, Krizsán Sándor jutagári munkás, Hofferék Károly timár, Hegedüs László kőműves, Nagy Ferenc mechanikus, Scheffer Mihály szabó, Karaszek Ernő fűszeres-segéd, Vágvölgyi Ferenc szabó.

Botlik László gépészmérnök az Északi fűtőházban, Budapesten dolgozik, Dobó utcában lakik. Kb. 27 éves, nő, felesége, Jakab Teréz, az illegális lánycsoport tagja. Botlikot még 1948-49-ből ismerem. A szalézi kápolnába járt be. Egy alkalommal találkoztam vele a villamoson, ahol beszélgetni kezdtem vele. Ezután egyre gyakrabban találkoztunk, majd felfedtem előtte, hogy vezetésem alatt működik egy illegális ifjúsági szervezkedés. Ez alkalommal beszerveztem az u.n. "nagyfiuk" csoportjába.

1949. végén már rendszeresen eljár az illegális összejövetelekre és hamarosan segített már a csoport vezetésében is. Egy idő múlva kb. 1950. telén megkértem arra, hogy tartson előadássorozatot a csoport részére, amit meg is tartott. Botlikot beszámoltattam arról, hogy az illegális szervezkedésben tanultak alapján, hogyan foglalkozik a munkahelyén lévő emberekkel. Emlékezetem szerint Botlik a munkahelyén egyénileg foglalkozott a körülötte dolgozókkal és igyekezett őket célkitűzéseim számára megnyerni. Illegalitásba menésem után is fenntartottam Botlikkal a kapcsolatomat, aki ismerte az illegális lakásomat és nevemet is.

Nagy Károly mechanikus a Láng-gyárban dolgozott, jelenleg katona - 1952. májusban vonult be. Kb. 23 éves, Ujpest, Bajza u. 39 sz. alatt lakik. Még 1947-ben belépett a szaléziak vezetése alatt álló KIOE. egyesületbe. Mint a KIOE. tagja a Clariseumba járt be. 1948. nyarán, amikor a KIOE.-t feloszlatták a volt tagok egy része a vezetésem alatt átmentek illegalitásba, köztük Nagy Károly is. Nagy aktívan dolgozott az illegális csoportban. Ő szervezte be oda két testvérét Nagy Gyulát és Ernőt is. Illegalitásba menésem után is fenntartottam a Nagy-al a kapcsolatot. Ennek során Nagy járt több alkalommal az illegális lakásomon és ismerte az

illegális nevemet is. Vele üzentem meg Zana Albertnak 1952. áprilisában, hogy akarok vele beszélni, keressen fel illegális lakásomon.

Nagy Szegedre vonult be katonának. Azóta júniusban beszéltem vele, amikor Budapesten volt szabadságon. Tudomásom szerint Nagy még nem szervezett csoportot az alakulatában, mert nem rég van ott és érettségire készült, amit most júniusban tett le.

Kihallgatását megszakítom!

Sándor István
gyanusított.

Felvette: Jámber Árpád
áv. őrnagy

H-né/6

[9]
Sándor István 1952. augusztus 9-i kihallgatásáról készült jegyzőkönyv

Tárgy: Sándor István kihallgatása.

F e l j e g y z é s

Budapest, 1952. augusztus 9.

Kihallgatási idő 8.20-16 h-ig

Mondja el részletesen Zana Albert bevonulásának körülményeit. Mikor, hova milyen fegyveres testülethez vonult be Zana?

1949. őszén az Istvántelki uton találkoztam Zana Albert volt KIOE. taggal, aki akkor már államvédelmi egyenruhában volt. Kérdeztem Zanától, hogyan került az ÁVH-ra. Zana azt válaszolta, hogy katona akart lenni ezért ment el az ÁVH-ra. Közölte akkor, hogy ő Pécsen teljesít szolgálatot és csak szabadságra jött haza. Én elmondtam Zanának, hogy a volt KIOE. tagok együtt vannak, lejárnak a Clariseumba. Kértem, hogy keressen fel, ha Pesten lesz.

Mikor találkoztak ismét és miről beszélgettek?

1950. elején beszéltem vele, amikor már rendszeresen bejárt a szalézi templomba. Igyekeztem megállapítani, hogy megbízható-e számunkra - a szervezkedés számára - Megkérdeztem miért jár templomba, gyónni és áldozni. A Zana azt felelte, hogy ezt meggyőződésből teszi. Elmondotta, hogy ő szemben áll a rendszerrel. Elitéli a kisiparosok szövetkezetbe tömörítését, a parasztság szövetkezeti gazdálkodásra való állítását és igazságtalannak tartotta az egyházi reakció elleni állami intézkedéseket.

Mit mondott miért lépett be és maradt ilyen "elvei" mellett az ÁVH-n?

Zana elmondotta, hogy az ÁVH-n belüli bomlasztó munka sokkal hatásosabb, több kárt tud vele okozni, mint ha máshol csinálná. Beszélt arról Zana, hogy az ÁVH-n sok titkos adat birtokába tud jutni, amelyet szolgálati beosztása felhasználásával szerez meg.

Mire kellettek Zanának az ÁVH-ról megszerzett titkos adatok?

Ezt saját tájékozódására használta fel, illetve a rendszerváltozás esetére szerezte meg ezeket az adatokat.

Milyen bizalmas adatokat szerzett meg Ön Zana Alberten keresztül az ÁVH-ról?

Kérdésemre Zana Albert elmondotta, 1950. nyár végén, hogy egy szovjet tábornoknál teljesít szolgálatot. Kérdésemre Zana beszélt arról is, hogy ez a tábornok Honvédelmi Minisztériumban teljesít szolgálatot. Ez a tábornok a Rózsadombon lakik. Emlékezetem szerint Zana ezt mondotta el róla. A korábban már elmondott adatokon kívül ezt is megszereztem tőle.

Mikor beszélt Ön és hol először Ádám Lászlónak Zanáról?

1949. őszenek elején beszéltem Ádám Lászlóval a Clariseum kertjében. Ádám érdeklődött tőlem, hogy hogyan megy az illegális szervezkedés tagjainak képzése. Beszélgetés közben elmondtam Ádámnak, hogy az illegális csoportom egyik tagja az ÁVH-n teljesít szolgálatot. Ezen a közlésen Ádám nagyon meglepődött és felvetette nekem, hogy gondoltam-e arra, hogy az az államvédelmi beosztott nem deríti fel az ÁVH. részére illegális csoportjainkat. Én megnyugtattam Ádámot, hogy nem, mert az ÁVH-i beosztott évekig a KIOE. tagja volt és most is a rendszerrel szemben éles magatartást tanusít. Ádám kérdésére közöltem vele, hogy az az ÁVH-i beosztott Zana Albert.

Ön korábbi, de jelenlegi vallomásában is említette, hogy titkos adatokat szerzett meg, az ÁVH-ról Zana Alberten keresztül. Tegyen vallomást arról, hogy ezeket az adatokat hová továbbította.

Ezeket az adatokat közöltem Ádám László szalézi tartományfőnökkel.

Milyen adatokat továbbított Ádámnak?

Először is közöltem vele, hogy az ÁVH-on van egy tagja a szervezkedésnek. Beszéltem arról, hogy ez az ember Zana Albert volt KIOE. tag. Hogy az ÁVH-on az őrszázadban teljesít szolgálatot. Szolgálatát Párt és állami funkcionáriusok lakókörnyezetének biztosítása teszi ki. Itt a vezetőkre

állandó őrség vigyáz. Esetről-esetre elmondtam a Zanától megszerzett értesüléseket. Így 1950 végén közöltem Ádámmal, hogy Zana egy szovjet tábornok lakásán teljesít szolgálatot és, hogy ez a tábornok a HM-ben dolgozik.

A rendben kinek beszélt arról, hogy Zana Albert illegális szervezkedést végez az ÁVH-on belül?

Ádám Lászlón kívül senkinek nem beszéltem erről a szalézi rendben.

Ádámnak mit mondott Zana szervezkedéséről az ÁVH-on?

1950. tavaszán a Clariseumban közöltem Ádám Lászlóval, hogy Zana Albert illegális szervezkedésem tagja, szervezkedést indított az ÁVH-on. Ádám elismerését fejezte ki, hogy milyen aktiv Zana, de óvatosságra is intett. Közölte velem, hogy az Ávh-on belül komolyan ellenőrzik a beosztottakat és ezért vigyázni kell. Ádám a Zana féle csoport keletkezését és működését úgy értékelte, hogy az általunk remélt rendszerváltozásnak az ÁVH-on vannak hivei. Zanát és csoportját Ádám "karakán" embereknek nevezte a további beszélgetésünk során, ezért a tevékenységért.

Később mikor került Ön és Ádám közt szóba Zana ÁVH-on folytatott szervezkedése az u.n. csoportmunkája?

1950. decemberében a Clariseumban beszéltem Ádám László tartományfőnöknek arról, hogy Zana Albert igen aktiv munkát fejt ki az illegális csoportba, mely a vezetésem alatt állott. Akkor megkérdezte, hogy megvan-e még Zana csoportja, az ÁVH-on. Azt válaszoltam, hogy igen meg van - Zana tovább foglalkozik velük. Ádámnak e szervezkedést illetően nem volt észrevétele csak Zanával kapcsolatban megjegyezte, hogy "Kemény fickó".

A feljegyzés ideiglenesen lezárva.
Sándor István
gyanusított.

Felvette: Jámbor Árpád
áv.őrnagy
BE/6

[10]

Jelentés Sándor István fogdai magatartásáról, 1952. szeptember 3.

Tárgy: Sándor István fogdai magatartása

..... jelentése./

J e l e n t é s.

1952 szeptember 3.

Sándort nagyon izgatják a soron levő kihallgatásai. Az előadójának az ő hazudozására vonatkozó kijelentéseiből azt következteti, hogy nem fogadják el azt az Ádámmal kapcsolatban tett vallomását, miszerint ő nem tudott arról, hogy Ádám hogyan juttatta külföldre a leveleit és, hogy Ádám kitől szerzett be kémadatokat. Ezekre vonatkozó korábbi tagadó kijelentéseit a zárkában továbbra is hangoztatja.

Korábban jelentettem Sándornak azt a közlését, miszerint ő ugyan Janik unokaöccsével, Vágvölgyivel közölte, hogy ő minden szombaton megtalálható az ujbpesti viztoronynál, azonban ott ennek ellenére senkivel sem találkozott, Janikkal sem. Kiderült, hogy ez a közlése hazugság volt, mert tegnap elmonda, hogy egy izben Janik várt ott rá, de a megbeszélés anyagáról nem közölt semmit, azt mondja, hogy nem emlékszik rá. Elmonda, hogy szóbakerült a kihallgatásán az a kérdés, hogy miként vélekedett az üzemi lopásokról. Erről kifejtette azt az álláspontját, hogy véleménye szerint egy "erkölcstelen rendszertől lopni nem bűn", és egyébként is a "tied a gyár" elve kizárja azt, hogy ilyen esetekben lopásról lehessen beszélni. Megemlítette azt, hogy ő például sosem ítélte el azokat, akik szappant loptak a Persilből.

[11]

Interjú Orth Mihállyal 2007. december 6-án.

Emlékeztető

Felvéve: ORTH MIHÁLY építészmérnök lakásán, Budapesten, a Krisztina körút 61/A szám alatt, 2007. december 6-án.

Tárgy: Sándor István, szalézi testvérrel együtt letartóztatott egykori elítelt, Balássy Géza visszaemlékezése.

ORTH MIHÁLY az alábbiakat mondta el a tárggyal kapcsolatban.

Balássy Gézával KIOE-isták és jóbarátok voltunk még Debrecenben, a negyvenes években. Budapestre kerülve útjaink elváltak. Én dolgozni mentem, őt mint osztályidegent kitelepítették a Hortobágyra. Onnét behívták munkaszolgálatos katonának. 1952 márciusában üzent, hogy Budapesten szerepelnek a Postás Művelődési Otthonban, a Liszt Ferenc téren, ott találkozhatunk délután három órakor. Erre azonban nem került sor, mert a helyszínről elvitte az ÁVO.

Sorsáról, megmeneküléséről sok évvel később így számolt be nekem.

„Az első pofonok után még csak a KIOE-ista múltamra tudtam gondolni. Később azonban elkezdett derengeni, hogy a demokratikus rend megdöntésére való szervezkedés vezetésével vádolnak. Ebben, többek között az ugyancsak letartóztatott Sándor István mint társam szerepel. Az egyik tárgyalási napon mindketten jelen voltunk. Az összeesküvésben való vezető szerepemet firtatták. Ekkor Sándor István váratlanul közbeszólt: „hogyan képzelték, hogy ő nekem parancsolgathat?” A bíró erre megkérdezte, hogy „miért mond ilyeneket”. Sándor István erre formálisan nekem támadt: „Mit képzeltél te taknyos, hogy én elfogadok tőled valamilyen utasítást, amikor tizennégy évvel vagyok idősebb nálad!” A tárgyalást akkor félbeszakították.

Balássy Géza sokáig töprengett a hallottakon és nem értette a történeteket. Ügyét azonban az eset után elkülönítve kezelték és egy másik eljárásban ítélték el, ahol életfogytiglani büntetést kapott.

Az ítélet kihirdetése után döbbsen rá, hogy Sándor István megmentette az életét azon a bizonyos tárgyalási napon. Az okra sok-sok töprengés után jött rá. Sándor István valamilyen módon megsejthette, hogy őt mindenképpen halálra szánták. S ha valakit meg tud ettől menteni, azt meg kell tennie. Megtette! Balássy Géza azzal a biztos tudattal halt meg 2003-ban, hogy életét Sándor István önként vállalt vallomásának köszönhetette.

Az elhíresült „Pártórségi perben” Sándor Istvánt kötél általi halálra ítélték! Balássy Géza az 1956-os forradalom során került ki a börtönből. Ezt követően még abban az évben elhagyta az országot. Az Egyesült Államokban telepedett le, ahol 2003-ban, 75 éves korában meghalt.

Sándor István által történt megmentésének hiteles történetét egyik személyes találkozásunk alkalmával mondta el nekem.

A fent leírtakat, mint tényekkel mindenben egyezőket ma is megerősítem, és mint élő tanú, szükség esetén esküvel is alátámasztom.

Budapest, 2007. december 6.

Orth Mihály
építészmérnök

A beszélgetést lejegyezte: Fodor István

[12]

A Katonai Főügyészség levele Sándor István édesapjához,
1959. október 23.

Katonai Főügyészség.
Pf. XIV.035/1953.

S á n d o r I s t v á n

S z o l n o k.

Kisfaludi u. 5 sz.

Hatóságomhoz címzett kérelmével kapcsolatban közlöm, hogy fiát Sándor István polgári egyént Katonai Felsőbíróóság 1953. március 12-én megtartott tárgyaláson 0047/1953. számú ítéletével jogerősen elítélte demokráciaellenes szervezkedés és hűtlenség büntette miatt. A kiszabott büntetés neve halálbüntetés volt. Az ítéletet 1953. június 8-án végrehajtották.

Budapest, 1959. október 23.

Dr. Kálmán László alsz.s.k.
osztályvezető ügyész h.

Az eredetivel egyezik:

Budapest, 1959. október 23.

irodavezető.

[13]

Isépy Tamás levele, 1991. január 23.

IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM
POLITIKAI ÁLLAMTITKÁR
10/IM/15/1991.

Sándor János
részére

S z o l n o k
Kisfaludy út 7.
5000

Tisztelt Sándor Úr!

A testvére: Sándor István ellen folyamatban volt eljárással kapcsolatban hozzám intézett levelére hivatkozással közlöm, hogy a teljes iratanyagot sikerült beszereznünk.

A rendelkezésre álló adatok alapján Sándor Istvánt – aki a szalézi szerzetesrend laikus tagja volt – a Budapesti Hadbíróóság Hb. I.0308/1952., illetve a Katonai Felsőbíróóság 0047/1953. számú, 1953. március 12-én kelt ítéletével bűnösnek mondotta ki demokráciaellenes szervezkedés és hűtlenség büntetésében, és ezért őt halálbüntetésre ítélte. A halálbüntetést 1953. június 8-án 21 óra 10 perckor Budapesten végrehajtották.

Az ítélet az 1989. évi XXXVI. törvény értelmében semmisnek minősül, és az erről szóló igazolás kiadását hozzátartozóként a Budapesti Katonai Bíróságnál kérheti.

A kivégzettek sírhelyéről az IM Bv. Országos Parancsnokság tud esetleg adatokat szolgáltatni, és levelemmel egyidejűleg az Országos Parancsnokságot felhívtam a sírhelyre vonatkozó adatok felderítésére. Az eddigi

tapasztalatok szerint a sírhely felkutatása az esetek többségében leküzdhetetlen akadályokba ütközik, mivel a kivégzett személyeket jeltelen sírban hantolták el.

Levelében ugyan kéri a periratok másolatának megküldését, viszont ennek a kérésnek a teljesítése az iratok terjedelmére tekintettel lehetetlen. Az ítéleti kiadmány vékony papíron, mindkét oldalra írottan található az iratoknál, és ez a körülmény kizárja az olvasható fénymásolat elkészítését is.

Az ügynek egyébként 16 vádlottja volt, és az iratok ezért is terjedelmesek.

A hozzátartozói kapcsolat igazolása esetén az iratok megtekintésének, és az esetleges jegyzetek elkészítésének nincs akadálya. Ennek érdekében az iratokat egyelőre visszatartjuk, és azokat levélben lehetőleg előre jelzett időpontban az Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztályán (Budapest, V. Szalay u. 16.) dr. Urbán Géza ezredes főosztályvezető úrnál megtekintheti, és amennyiben egyes iratokról fénymásolat készíthető, úgy megkíséreljük a másolat elkészítését.

Budapest, 1991. január 23.
Tisztelettel

(dr. Isépy Tamás)

Carmen miserabile (részlet)

P. Ádám László SDB

Veni, Sancte Spiritus...

... Actiones nostras...

Több mint húsz évre kell visszatekintenünk. Dehát miért ilyen későn? – kérdezi az olvasó. A krónikás majd felel, ha végére ér a szerény, de nehéz munkának. Egy ujjal kopogtatva e „szomorú históriát”.
(...)

1948/49. iskolai év végén államosították intézeteinket s vették el templomainkat. Ekkor a Clarisseumot¹ is el kellett hagynunk. Leköltöztünk a régi nyomda épületbe, meg a ruhatárba, illetve a mosókonyhába. Egyre inkább éreztük a rossz emlékű Rákosi-korszakot. Mindszenty², majd Grósz³ elfogatását követték kiváló világiak és szerzetesek bebörtönzése. Villamoskalauzoktól elvették a füttyülőt, és az ávosok füttyszóval állították meg a szerelvényeket s emelgették le a gyanús embereket. Terror, félelem, menekülés a nyugati határok felé...

¹ A Clarisseum Rákospalota Istvántelek nevű részén állt. E-alakú épülethez nyilvános kápolna, körmenetek tartására alkalmas park, hatalmas játszóterek és melléképületek tartoztak. Első igazgatója Antal János, a későbbi tartományfőnök volt. 1945-ben Istvánteleket Újpesthez csatolták.

² Mindszenty József bíborost, hercegprímást 1948. december 26-án tartóztatták le.

³ Grósz József kalocsai érseket 1951. május 18-án tartóztatták le.

1950. június 13-án reggel új tartományfőnökünk⁴, előzetes megbeszélés nélkül, útításkával a kezében belépett hozzám s nyakamba borulva, csak ennyit mondott: Vezesse a tartományt! Megdöbbenem s értetlenül álltam. Csak később tudtam meg mi történt előzőleg. Rémhírnek lett áldozata. Egykori esztergomi érettségiző társa, Dr. Fejérváry László MÁV tanácsos, meg a Clari közelében lakó Halmos László MÁV főintéző azzal a rémhírral lepték meg, hogy készen áll egy hosszú szerelvény s viszik a püspököket és a szerzetes főnököket deportálásra... Csak sógorával, meg néhány bizalmasával közölte disszidálási tervét. Csak velem nem! Győrből küldött képeslapon tudatta velem: „Utazok!...”

Köszegen, az Irottkőnél fogták el. Böröndjében reverendát, idegen valutát, meg kötelet találtak. Ijedtében azt mondta, hogy a kis misszionárius rokonát szándékozik meglátogatni. Krammer András S.V.D. novícius rögtön felutazott hozzám s jelentette a szomorú valóságot. (...) Az Egyházüldözés bekövetkezett: elrendelték a szerzetesrendek feloszlását, ki kellett üríteni a rendházakat, le kellett vetni a szerzetesruhát, állás után kellett nézni. Engem az elárvult esztergomi főegyházmegye vett át ideiglenesen: régi barátom, Mester Jenő⁵ mellé. Készülődtem is. Közben „beütemezték” a rendházak kiürítését. Éjjel törtek be a szerzetesekhez. Kis motyójukkal teherautókba rakták őket, s elszállították ismeretlen helyekre, fegyveres rendőri kísérettel. A történelem majd megírja a szomorú eseteket, különösen az apácák elhurcolását.

1950. június 20-án, Jézus Szíve vasárnapján rakták kocsira s hurcolták Máriapócsra a szombathelyieket s a nyergesieket, a váci püspöki székházba az újpestieket, magyaróvári házunkba a magyaróváriakat. Vigasztaló

⁴ Sellye (Schön) Vince (1907–1983) tartományfőnökről van szó, aki Antal Jánost követte 1948-ban ebben a megbízásban. 1950-ben letartóztatták. Négy évet töltött börtönben disszidálási kísérletért.

⁵ Mester Jenő (1896–1957) esztergomi egyházmegyes pap, eredeti neve Maurer. 1920-ban szentelték pappá. 1924-től a Külső Váci úti Szent Mihály-kápolna lelkésze, majd 1933 júniusától ugyanott az akkor létrehozott plébánia első plébánosa. (Bővebben ld.: Beke Margit: Az esztergomi (Esztergom-Budapesti) főegyházmegye papsága 1892–2006. Bp., 2008, Szent István Társulat, 480–481. o.)

volt a jó nép együttérzése, segítsége. Hordták kocsikon, batyukban az ennivalót, még a protestáns testvérek is, sőt a baptisták is!

Közben folytak a tárgyalások az ún. „paritásos bizottságok” között. A kormány részéről Rákosi Mátyás és három miniszter, a püspöki kar részéről Grósz érsek vezetésével Czapik Gy. érsek és Hamvas Á. között⁶, de nem sok eredménnyel. Hetente be-beszóltak a tartományfőnököknek is. Én többnyire Várhegyitől⁷ értesültem. Azonnal nyugtató levelet írtam az elhurcolt csoportoknak, hogy maradjanak nyugodtan, vagyis nem lesz tovább hurcolás. Csak kettőnek volt szűk Macedónia! Bizonyos ígéretek árán kaptak távozási engedélyt a rendőrségtől. Szeptember elején különben is feloldották a vesztégzárat s mehetett mindenki a... bizonytalanságba! Az utolsó tartományfőnöki beszámolón Sík Sándor megrendítő meditációját hallottuk: Krisztus bevonulását a Getszemáni kertbe: egyre beljebb a sötétbe... A jelenlevők között többnek szólt, nekem is!

Összecsomagoltam 1951-ben, húsvét előtt kis tehertaxiba pakolva csekély bútoromat, könyveimet, ruháimat, átköltöztem a (Tripolisz) Szent Mihály plébániára. (Bp. XIII. Babér u. 13.). Tettem ezt már csak azért is, hogy a Clarisseumban maradt rendtársaimat miattam ne háborgassák. Nem is érte őket baj. Még házkutatás sem volt náluk. Mint kisegítő lelkész működtem egy ideig. Hamarosan Hamvas A.⁸ esztergomi ap. kormányzó hivatalos papíron elbocsátott áldásával arra buzdított, hogy

⁶ A tárgyalások a Minisztertanács és a Magyar Katolikus Püspöki Kar között 1950. június 28-án kezdődtek. A megmaradt jegyzőkönyv szerint jelen voltak: Rákosi Mátyás, a Minisztertanács elnökhelyettese, Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter, Bognár József belkereskedelmi miniszter, Veres József belügyminisztériumi kiküldött, valamint Grósz József kalocsai érsek, dr. Czapik Gyula egri érsek, dr. Hamvas Endre csanádi püspök, Sík Sándor piarista szerzetes (mint tartományfőnök), Schrotty Pál ferences szerzetes (mint általános rendfőnöki rendkívüli megbízott) és dr. Sárközy Pál pannonthalmi bencés apát.

⁷ Várhegyi Ernő (1904–1981) szalézi áldozópapról van szó. Eredeti neve Wittinghoff. Az első növendékek között volt Nyergesújfalun. Torinóban végezte a teológiát, 1930-ban szentelték pappá. 1950 után szerény lakásban meghúzódo gyári alkalmazott volt.

⁸ Hamvas Endre csanádi püspökről, esztergomi apostoli kormányzóról van szó.

papi lelkületemet őrizzem meg. Mint plébániai irodatiszt maradtam tovább Mester Jenő szárnya alatt tovább látogathattam a diaszpórában élő rendtársakat.

(...)

1952. július 27-én vasárnap még miséztem, prédikáltam és gyónattam. Dél előtt Peisch A.⁹ jött hozzám. Kétszáz forintot kért és kapott is motorjának javítására. 28-án mutattam be utolsó misémet. Közben meghozták a tüzelőmet is. Jókor jött Havasi J. Nyárádról¹⁰. Ő segített lehordani a pincébe. Szerény étkezés után megfürdött és elment az édesanyjához Pestújhelyre. Én pedig összeszedtem szennyeéseimet és indultam vele Újpestre, özv. Sógor Jánosnéhoz, aki a szétszóródás után gondozta fehérneműimet. Az 55-ös villamosra szálltam. A kalauz szánalmas pillantást vetett rám. Breviáriumozni akartam, de nem tudtam, mert a szemüvegemet otthon felejtettem. Rózsafüzéremet vettem elő. Ekkor vettem észre a velem együtt felszállt, jól öltözött férfit, akiben egykori clarisseumi volt növendékünket fedeztem fel. Nem köszönt, de jelentőségteljes pillantásokat vetett a másik oldalon ülő, szintén velem egyidőben felszállt úrra. Újpesten, a Bajcsy Zs. utca sarkán felálltak s felszólítottak, hogy szálljak le. Kabátgallérjuk sarkát felhajtották és jelvényüket mutatták. Mindent megértettem. Kiszálltam. Pobjeda kocsi várt reám, abba betessékeltek.

⁹ Peisch Alajos (1907–1988) szalézi áldozópapról van szó. Péliföldszentkereszten végezte a noviciátust. 1924-ben tett örökfogadalmat. Példáján felbuzdulva két testvéröccse is követte a szalézi hivatásban. 1933-ban szentelték pappá. Több rendházban volt igazgató.

¹⁰ Havasi József (1929–) szalézi szerzetes, áldozópap. 1929. március 14-én Rákosszentmihályon született. 1947-ben Mezőnyáradon tette le az első fogadalmat, 1951-ben Budapesten örökfogadalmat. 1960-ban Torinóban szentelték pappá. 1960-ban először asszisztens Olaszországban, majd közel harminc évig, 1960–1990 között a bécsi Salesianum asszisztense, a rendház vikáriusa és ekonómusa. 1990. november 21-től Don Egidio Viganò rendfőnök a Magyar Szalézi Társaság élére nevezte ki. Ezt a tisztséget egészen 2008. november 8-ig viselte. 2009-től a Budapest-Újpest-megyeri plébánia kisegítő lelkésze, valamint az újpesti Szalézi Rendház vikáriusa és ekonómusa. Havasi József nem Mezőnyárádról, hanem otthonról jött a szóban forgó időpontban.

A járókelők közül többen szánalmas pillantást vetettek rám. Kettejük között foglaltam helyet. Elővettem rózsafüzéremet. Timkó ismerős gúnyos hangon szól: „Csak morzsolja!” Aztán hajrá! Végig a Váci úton, rá az Árpád-hídra, majd le a Margitszigetre, a szórakozó jó nép között, végül a Margit-hídról be a Fő útra. Gyorsan feltárult a nagykapu, de gyorsan be is zárult mögöttem. Politikai fogoly lettem 1952. július 28-tól 1956. szeptember 14-ig.

(...)

A fogadtatás

Egy díszes nagy terembe vezettek. Aranygalléros ávos tisztek röhögve kérdezték:

– Tudja-e hol van?

– Gondolom az Ávón vagyok.

Következő kérdésük:

– Ismeri Kiss Istvánt?

– Sok Kiss Istvánt ismerek.

– Vagy talán Sándor Istvánt ismeri? Hogy került ő hamis keresztlevélhez, meg bejelentő laphoz?

– Hogy hogyan jutott, azt nem tudom. Azt azonban tudom, hogy a nyilas világ utolsó szakaszában velünk együtt sok üldözöttön segített így is. Mögém állt, s vártam a nyaklevest. Csak simogatta kopaszra nyírt fejemet. No, majd később. Azzal vittek is a vetkőztetőbe.

Tetőtől talpig levetkőztettek, hogy nincs-e nálam valami veszélyes dolog. Elvették az órát, rózsafüzéremet, letépték nyakláncomat a skapuláre éremmel. Kiforgatták zsebeimet, levéltárcámat, pénztárcámat elvették, cipőmből kihúzták a fűzőt, nehogy felakasszam magamat. Aztán hajrá, öltözködni kellett. A vetkőztető szoba sötétes volt. Saját ruhámba való öltözködés után blankettára kopogták adataimat, majd ezt sötét színű műanyag lappal takarták le. Ezen keskeny, ovális alakú nyílás volt. Rámutattak, hogy oda írjam nevemet. Megkérdeztem, mit írok alá? Ijesztő hangon válaszolták: „A halálos ítéletét!” Mindjárt tudtam nincs többé nevem, ezentúl csak egy szám vagyok!

Innen elvezettek. Lökdöstek útközben jobbra-balra, s falhoz verték a fejemet. Dante Infernója¹¹ jutott eszembe, ott ahol a bejárat kapu felett az olvasható: „Lasciate ogni speranza...”,¹² s ahol Caron Dimonio az Acheronte folyón átszállított perduta gentét¹³ lapátjával tuszkolja be nella citta dolente ... nell eterno dolore¹⁴.

(...)

Felkísértek, nem is tudom hányadik emeletre s belöktek egy cellába, én meg csak lerogytam egy fapriccsra és elkezdtem imádkozni. Vörös lámpa világított, ablak nem volt. Hamarosan megzörrent a tolózár, ki-nyílt a vaspántos ajtó. Átkísértek a 202-es cellába és rámutattak egy fapriccsra, majd becsapták az ajtót. Két sorstársra találtam ott és ez némi reményt gyújtott bennem. Nem jó egyedül lenni! Bemutakoztam nekik és megmondtam papi mivoltomat is. Az idősebb Laborc István volt, vas-sztergályos és szocdempárti. A fiatalabb (nevére már nem emlékszem) rendőrtiszt volt és kiszegzapárti. (...) Ők átengedték az egyik priccset nekem, ők ketten a másikon aludtak. Pár szót váltottunk s máris vittek föl kihallgatásra. Az előadó úr (afféle vizsgálóbíró) kb. este fél nyolctól hajnali hatig azt magyarázgatta, hogy amiként én viszonyulok az Ávóhoz, ugyanúgy viszonyul majd az énhozzám; tehát mindent őszintén mondjak el. Én nem követtem el semmit sem az állam, sem a kormány, sem a párt, sem az Ávó ellen. Ártatlanul kerültem az Ávóra. ... (Nyugodtan mondhatom, hogy normális körülmények között tíz perc alatt elvégezhetnék volna a vizsgálatot. Az Ávó pedig július 28-tól augusztus végéig gyötört, szinte az örültségig.) Tántorogva hagytam el a rabvallató termet, és hajtottak vissza a cellámba. Előbb azonban ki kellett lépnem a

¹¹ Dante Pokla, az Inferno: a száz énekből álló Isteni színjáték című elbeszélő költeményének első színtere. Az 1300. évben, nagypéntekre virradó éjszakán kezdődik.

¹² Magyarul: „[Ki itt belépsz,] hagyj fel minden reménnyel!” Dante Isteni Színjátékából (Pokol, III. 9., Babits Mihály fordítása).

¹³ Kárhozott nép (Uo. III. 3.)

¹⁴ A teljes idézet: „Per me si va ne la citta dolente, per me si va ne l’eterno dolore” magyarul: „Én rajtam jutsz a kínnal telt hazába, én rajtam át oda, hol nincs vigasság.” (Uo. III. 1-2.)

cipőből, ki kellett fordítanom, hogy nincs-e benne valami irat. Ez minden kihallgatás után így ment. Cellatársaim már mosakodtak. Nekem is ki kellett lépnem a mosdótállal a folyosóra vízért. Törülközőt is kaptam. Előttünk már-három-négy cellában megtörülköztek benne. Így ment ez minden reggel. Kivitettem a mosdótálat, senkivel sem találkozhattam. Utána hármunknak a 4x5 méteres cellában negyedórát körbe kellett járnunk, szinte szédülésig. Ezután jött a reggeli: köménymagos leves harapásnyi kenyérrel. Azután le kellett ülnöm a priccse, szemben az ajtóval, a kukklukkal, hogy a be-benéző smasszer (így neveztük magunk közt az öröket) ébren lásson, pedig majd leragadt a szemem. Gondolkodnom kellett. De hát miről is?... Hallottam a közeli Szent Anna, illetve Szent Erzsébet templomok harangjainak szavát. Vágymisét mondogattam, lelki áldozást végeztem. Majd öreg szocdem barátommal beszélgettem.

Második feleségét, meg kislányukat siratgatta. Művelt, önképzett self-made-nyomdász volt. Eredeti neve Lieb volt, s bajor származású Munkácsy Mihályunknak volt rokona. 1945-ben a Nemzeti Banknak lett szocdem párti elnöke. Ezért került a rémuralom idején börtönbe. Mosakodás után egyszer kék-zöld foltokat láttam a hátán. Este felvezetés előtt hozzám bűjt s arra kért, mondjam el vele a Miatyánkot, mert nagy hirig, “verés” vár rá. Hálásan mondta másnap, hogy a verőgárda másnemű elfoglaltsága miatt a hirig elmaradt, s azzal a bejelentéssel lepott meg, hogy szabadulása esetén rendezni kívánja vallási és házassági ügyeit. Valóban, 1956-ban az újpesti kertvárosi templomban tető alá hoztuk egyházi házasságát.

Egyszer a délelőtti órákban vezettek elő, de most orvosi vizsgálatra. Betuszkoltak egy Cox-rendszerű szűk vetkőztetőbe és onnan a vizsgáló terembe. A „Választott nép fiai”-hoz tartozó alezredes elvtárs első kérdése ez volt: „Mit követett el, hogy ide került?” Annyira meglepődtem, hogy hát ez is vizsgálóbíró! Csak később jutott eszembe, hogy azt kellett volna mondanom: a nyilas, náci világban zsidókat bűjtattam, mentettem s négy-szer forogtam életveszélyben nyilas pusokások előtt, és bemerészkedtem

a békásmegyeri 33. gyűjtőtáborba¹⁵. A főorvos elvtárs aligha vette volna komolyan szavaimat, s járt volna utána tanúimnak, köztük orvos kollégáinak. Kérdésére, mi panaszaim vannak, negatíve válaszoltam. Egyetlen egyszer jelentkeztem vesegörcs miatt, de Varga főtörzsőrmester¹⁶ megnyugtatta az alezredes elvtársat, hogy ne foglalkozzon velem, majd ő meggyógyít engem. Így aztán meg sem hallgatott. Az éjszakai kollokviumok a következőképpen folytak le. Íróasztalhoz ült, engem vele szemben ültetett le. Gúnyosan megkérdezte, hogy vagyok. Én: „köszönöm, a viszonyokhoz képest jól.” Papírlapot vett elő, rajta hét-nyolc kérdés: a 8-10 órai kínvallatás pontjai. Bizonyára a csoportvezető állította össze. Az első éjszakákon többnyire a Sándor Istvánnal való találkozásaimat firtatta: hol s mikor találkoztunk, mi mindent beszéltünk stb. Én nem emlékeztem semmire. Ő bizonygatott: „Akarja, hogy szembesítsem Sándorral? Itt áll kint a folyosón!” Én: „Kérem, hozassa be! Hadd láthassam testvéremet!” Ő: „Csak valljon be mindent őszintén!” A torkomban éreztem a szíveket. Vízért kértem, kiengedett a szomszéd WC-re, ő a nyitott ajtóból figyelt. Vedeltem a vizet. Sándorral csak ijesztgetett. Papírlapra írogatta válaszaimat. Hajnali 6 órakor elém tette a lapot, hogy írjam alá. Nem volt szemüvegem. Asztalomra felejtettem. Azt sem tudtam mit írok alá. Aztán levezettek cellánkba, s kezdődött a második virrasztó nap: július 29. Számoltam a napokat, hogy tudjam, mikor van vasárnap. Sándor körül folyt a faggatás. Kárörömmel újságolta, hogy benn vannak már a legénykék is. Gyanítani kezdtem, hogy az állam megdöntésére irányuló szervezkedésről van szó. Be-benézett a félig nyitott szekrénybe... elővett egy pictus masculust. Ijesztőnek szánt, előre gyártott, rajztömb-szerűség volt, félig nyitott, egyébként merevített tömbnek csak az oldalnyílásán

¹⁵ A Békásmegyer és Budakalász határában fekvő téglagyárban felállított gyűjtőtáborról van szó. Az utolsó, a tömegdeportálások keretében indított magyar vonat ebből a táborból vitte a férfiakat, nőket, öregeket és gyerekeket Auschwitz-Birkenaubá. A vonat 1944. július 11-én érkezett meg a birkenaui zsidórámpára.

¹⁶ Valószínűleg Varga Jánosról van szó. 1924-ben született, eredeti foglalkozása vasesztergályos. 1959-ben a szegedi politikai osztály vezetője, eljár papokkal szemben, 1967 és 1970 között a fővárosi I. kerületi tanács elnöke. A rendszerváltás után meghalt.

tudtam bepillantani. Gondosan csomagolt papírcsomagot, s ugyancsak papírba göngyölt iratszereteket láttam. Lelkiismeretem tiszta volt. Hiába mondogattam, hogy nemigen találkoztunk. Ő csak hajtogatta: „Maga mindent tud! Mindenre emlékeznie kell! Láttuk az asztalán a sok idegen nyelvű szótárt.” Válaszoltam: „Előadó úr! Ha mindent tudnék, akkor nem volna szótárakra szükségem!” Meghozatták a szemüvegem. Így ment ez napokon át.

Egy éjjel látogatóm volt. Magas, szikár, sasorrú, őszülő férfi volt. Kopogás nélkül lépett be s leült. Jó darabig figyelt, hallgatta a beszélgetést, majd szó nélkül távozott. Csak később leírásokból tudtam meg, hogy Reiff-Révai József kárpátaljai származású¹⁷, a Párt fő ideológusa volt, aki 1950-ben államosította a szerzetesházakat, levetkőztette és szélnek eresztette, utcára rakta a szerzeteseket.¹⁸ Korunk történetének legsötétebb lapjai lesznek azok, amelyek a népes apáca családoknak teherautókon, éjszakának idején, messze keletre való elhurcolását mondják el. Bizony, ha tudtam volna, hogy mily kiváló férfiúnak látogatásában részesültem, hát elmondtam volna neki ellenállási érdemeinket. De hát fáradt voltam. Kimerített a sok éjszakázás. Kezdtém káprázni, rémeket látni. Cellánk

¹⁷ Révai József [Léderer József] (1898–1959) kommunista politikus. 1918 novemberében a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) egyik alapítója és a Vörös Újság belső munkatársa. A kommün bukása után emigrált. Az illegális KMP Központi Bizottságának (KB) póttagja, majd tagja (1926–1930). 1930-ban Magyarországra küldték, itt három és fél év börtönre ítélték. 1934–1937 között Moszkvában a kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága (Komintern VB), a II. világháború alatt a Kossuth Rádió moszkvai munkatársa. 1944-ben a Vörös Hadsereggel tért vissza Magyarországra. 1944–1956 között a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségében (KV) a titkárság tagja. 1953 júniusában és 1956. júliustól októberig a Politikai Bizottság (PB) tagja. A párt legfőbb ideológusa, a hatalomátvitel után a kulturális élet irányítója. 1949 júniusától 1953. júliusig népművelési miniszter. Nem kárpátaljai, hanem délvidéki származású volt, anyja bécsi, ő maga Budapesten született.

¹⁸ A szerzetesek 1950. június 7-i és 9-i, illetve a június 18–19-i elhurcolására utal. Összesen mintegy 3000 szerzetest és apácát internáltak ekkor. Grösz József kalocsai érsek, a Püspöki Kar elnöke június 20-án kelt, Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt levelében tiltakozott ez ellen.

padozata olasz mozaik volt. Apró kövecskéi képekké alakultak. Egyszer az *Utolsó vacsora*-t véltem látni. Vizionáltam!

Csak szombaton és vasárnap nem vittek. Vasárnaponként szórakoztunk: találós kérdéseket adtunk fel egymásnak vagy konverzáltunk Laborc Istvánnal németül. Ifjabb cellatársammal egyszer franciául csevegtem. Hirtelen félretolták a reteszt s kinyílt az ajtó. Az ügyeletes ránk ripakodott: „Hogy mernek idegen nyelven beszélni? Meg ne halljam többé!” Más alkalommal le és föl lépkedve olvasót imádkoztam, ujjaimon számlálva az Ávéket (sic). Hirtelen felpattant az ajtó s örünk káromkodva ordított rám: „Nem szabad imádkozni! Jól jegyezze meg!” Azzal ránk csapta az ajtót. Megértettük, hogy a mamuszban csúszkáló barátunk hallgatózik, hogy legyen mit jelentenie az előadó uraknak!

De ilyenkor sem volt nyugodt az éjszakánk. Ha valamelyikünk a pokróc alá dugta karját, ránk zörgetett az éjszakai ügyeletes: „202/3 (ez én voltam) költse fel a 202/2-t! Ez költse fel a 202/3-at, hogy vegye ki karját a pokróc alól!”

Egyik éjszaka, mikor pedig már szédülve léptem a trabális termetű rabvállatom elé, tüzet okádva, pergőtűz módjára adta fel a kérdéseket és szinte számba adta a feleleteket, hogy hát fegyveres szervezkedést csináltam, valljak be mindent, hogy felvihesse a cuccot t.i. az ügyészségre. Én megtagadtam az aláírást. Ő már nyitotta az ajtót azzal, hogy levezettet a verőosztaghoz, erre aláírtam, nevem alá v.c. (vi coactus¹⁹ jelzéssel). Fölálltam, két karom ég felé emelve hangosan kiáltottam: „Domine, responde pro me, vim patior!”²⁰ Elmaradt a verés. Idegrázkódással kerültem vissza a cellába.

Új rabvállatot kaptam. Ez információkat követelt tőlem. Beszéljek a katakombák egyházáról. Nyolc óra hosszat magyaráztam. Kiszáradt a szám. Dühösen csapott az asztalra: „Maga át akar ejteni! Én a mai alvilági egyházról akartam tájékozódni.” Én nyugodtan mondtam: „Ma szabadon

mehet az ember, nyitva vannak a templomok, szólnak a harangok...” A következő kihallgatást kérdéssel kezdte: „Ki nekem Vaja Zoltán János?” Válaszom: „Régi, jó barátom, a dorogi bánya tisztviselője és kommunista. Az illegális időben már káderes volt. A háború utolsó három hetében én bújtattam, etettem és mentettem meg.” (Ekkor mindjárt tudtam, hogy utánam jött, s menteni próbált. Szabadulásom után valóban felkeresett, tekintélyes összeget ajánlott fel és elmondta, hogy valóban utánam járt az Ávón, de megfenyegették, hogy elveszik tagsági könyvét. Esztergomi házában meg is látogattam és azt is megtudtam, hogy ő szorgalmazta a tábori katolikus templom tornyának az újjáépítését.) Azt követően Mikesről kért tájékoztatást. Hajnalig beszéltem Mikes püspök atyáról²¹. Ami jót csak tudtam, sorban elmondtam. Dühösen rázta a fejét.

– Engem egy másik Mikes érdekel.

– Én: Miskolcon van még egy Mikes nevű plébános, de őt én nem ismerem.

Majd szétduzzant a dühtől. Csak később tudtam meg, hogy Újpesten egy Mikes nevű ellenforradalmárral szeretett volna bennünket junktimba²² hozni.

Máskor a papi szemináriumokról kért tájékoztatást.

– Tessék bemenni – mondtam neki – a Teológiai Akadémia folyosóin ott találja az órarendeket napról-napra.

– De mikor s mivel tanítják a kispapokat arra, hogyan kell küzdeni a kommunisták ellen?

– Erről nincs előadás. Az én időmben a gimnázium 8. osztályában, kollektivismus címen kaptunk Marxszal kapcsolatban rövid tájékoztatást. Kommunizmusról akkor még szó sem volt. Az Egyház nem foglalkozott, most még kevésbé foglalkozik napi és pártpolitikával.

Ezt követően valutaügyeket, üzérkedést akart rám bizonyítani, sőt aranyügyeket, csempészt. Bizonyítékul kis levélmérlegemet hozta elő, amit asztalomon találtak. Hiába mondtam, hogy csupán súlyosabb

¹⁹ Jelentése: kényszerrel. Mindszenty József szintén a kényszer hatását jelentő C. F. (coactus feci) betűket írta neve mellé, amikor a több hetes vallatás és kínzás után a valótlanságokat tartalmazó jegyzőkönyvet aláírta.

²⁰ Uram, erőszakot szenvedek, felelj értem (Iz 38,14).

²¹ Ádám László atya gróf Mikes János (1876–1945) szombathelyi püspökre, címzetes érsekre gondolt.

²² Összekapcsolni, egy ügyben szerepeltetni; a német *das Junktim* szóból.

leveleimet ellenőriztem, hogy a címzettet ne károsítsam... Máskor Szunyogh Xaverról²³ kívánt ismertetést. Fáradhatatlan tanári tevékenységét, hitbuzgalmi könyveit, népmissziós munkáját ismertettem. Most ezen kezdett lovagolni.

- Mi mindenről beszél a népmissziókon?
- Isten, lélek, örökkévalóság! Bűnbánat, kegyelmi élet, kibékülés, családi élet megszentelése, szociális szeretetszolgálat.
- De Szunyogh páter egyéb dolgokkal is szokott előjönni.
- Igen. A misszió során ki szokta vinni híveit a temetőbe: imádkozni a halottakért, meg szemlélődni az élet rövidségéről és az elmúlás közelségéről...

Hitetlenül rázta a fejét... Megértettem, hogy Xavér atya körül is szorul a hurok. Ez be is következett. Egy éjszaka levelezéseimről kellett beszámolnom, különösen olaszországi meg USA-beli érintkezéseimről. Pár onnan jött és még meg nem válaszolt leveleim és a postatarifa alapján igyekezett rám bizonyítani az adatközlés vádját. Hiába magyaráztam, hogy egykori tanárainnal és növendéktársaimmal leveleztem csupán. Ezzel is bizonyítani kívántam, hogy nálunk igenis van levelezési szabadság és postatitok. Ezt sem vette bele az aláírandó papírra. Majd külföldi utazásaimról kellett számot adnom. Kezében volt utolsó útlevelem. Kezdtém: 1913-ban történt, hat évig tartott első tanulmányaim után 1923-ban kapott első nyári szabadságolással... Közbevágott:

- A rendfőnök utasításával, persze!

²³ Szunyogh Xavér Ferenc János OSB (1895–1980) tanár, a magyar liturgikus mozgalom megindítója 1918-ban szentelték pappá Pannonhalmán. A komáromi bencés gimnázium tanára, 1919-ben a pozsonyi egyetemen szerzett bölcsész-doktori oklevelet. 1928–1948 között a budapesti gimnázium tanára. A II. világháború alatt egy ideig tábori lelkész, háborúellenes szókimondásáért hadbíróság elé állították és lefokozták „egészségügyi tizedessé”. 1944-ben a bencés apácák házában (VIII. Mária u.) számos zsidót bújtatott a nunciátúra megbízólevelével. A kommunisták letartóztatták; az 1945. augusztusi vádiratuk szerint azért, mert hittanárként a kommunizmus és a szabadkőművesség ellen izgatott. Ekkor még fölmentették. 1950 után sekrestyésként dolgozott. 1957-től ismét lelkész. 1961 júliusában a Bimbó István tanácselnök vezette tárgyaláson III. rendű vádlottként börtönre ítélték. 28 havi fogság után betegen szabadult.

– Nem, kérem! Hanem rendfőnökünk atyai jóságából! Hogy öregedő, munkás atyámat viszontláthassam.

Rám csapott!

– Szégyellje magát! Kényelmes papi pálya helyett munkásnak kellett volna mennie, hogy majd öreg korára segíthesse...

Én:

– Atyánk áldásával bocsátott utamra, legkedvesebb gyermekének nevezett, aki majd holta után is imádkozik érte. Így is lett!

Utolsó olasz utam 1947-ben az Egyetemes Nagykáptalanra Torinóba jutott. Ha disszidálni akartam volna, megtehettem volna. De a becsület, meg a tiszta lelkiismeret hazahozott...

Gúnyos mosollyal közbevágott:

– Rendfőnöki utasításokkal, meg reakciót szolgáló dollárokkal! Valljon be mindent! Különben itt fog rothadni a priccsen!

Rothadni nem rothadtam. Esténként felvezettek. Hajnalig faggattak. Törvény szerint naponta kétszer egy-egy óra séta járt volna, de ebből semmi! Reggel mosakodás után fel kellett mosnunk és szárazra törölnünk a cellát: ez volt a napi szellőztetés. Két-három hetenként egyszer kivittek egy raktárszerű helyiségbe és egy rabszágú néma ember megborotvált. Ugyancsak két-három hetenként, szombaton éjjel ingben, glóriában lehajszoltak hármunkat az alagsorba és hideg zuhany alá állítottak. Idegrázkódásban rogytam le. Rabszágaim emeltek fel, öltöztettek fel, s mezítláb, rohamlépésben hajszolt fel minket örünk. Éjszaka, inger esetén, órák hosszat dörömböltünk, amíg kiengedtek bennünket. Hármunknak egyszerre kellett a WC kagyló köré állnunk. Örünk kedélyesen zárta ránk az ajtót: „Aztán karácsonyig egy szót se!”

Egyik vasárnap hajnalban női lépéseket hallottunk s mellette gyermek tipegést!

Szeptember elején, vérfagyasztó kihallgatás után, az előadó úr kijelentette: „Végére jutottunk! Együtt van a szükséges vádanyag. Előadói jogomnál fogva az első büntetést én szabom ki: két napi sötétzárka!”

Öröm azonnal le is vezetett a földszintre és átadott az ügyeletesnek. Ez a kapott utasítás szerint betuszkolt a kalodába: egy két méter hosszú, egy méter keskeny, másfél méter magas, szarkofágyszerű fabódéba. Guggolva

bújtam be. Legalább vörös lámpa nem bántotta a szememet. Lehevertem a hideg kőre. Elaludni azonban nem tudtam. Beadtak egy széket. Azon ültem naphosszat. A lábamat lógattam, a fejemet a mennyezet nyomta. Délután egy tányér rántott levest adtak. Ez volt egésznap táplálékom. Egy kis vízért órák hosszat kellett kopogni. Zárt lelkigyakorlatot végeztem. Jézus Urunk börtön napjairól és éjszakáiról elmélkedtem. Imádságaimból nem hiányzott a hálaadás. Hálálkodtam, hogy senkinek a nevét be nem köptem. Többször megkérdeztek: „Kik a legjobb barátai?” Mester Jenőt említettem meg, aki Beresztóczy M.²⁴ vonalán futott, aztán Baki Bélát²⁵ és Lugosi Sándort,²⁶ akik már Pannonhalmán voltak. Senkinél sem tartottak még házkutatást sem. Imádkozgattam rendtestvéreimért, meg börtöntársaimért. Harmadnapra fölvezettek cellámba: gyűröten, piszkosan. Két lábam térdig elefántláb volt a vizenyőtől. Este mutattam ügyeletes őrünknek. Kértem, éjszakára vizes törülközővel borogathassam. Ő volt a három őr között a legemberségesebb. Adott is, de megmondta, hogyha benéz és a törülközőnek csak egy csücske is kilátszik, akkor el kell vennie, különben neki lenne baja. Aztán lassan apadni kezdett az ödéma. Szeptember idusán új időszak kezdődött börtönéletemben. Átvezettek a Katonai Ügyészség fogházába. Ugyanabban az épületömbben, de külön bejáratral. Megbilincselve, kis cuccommal a hónom alatt hajsoltak a földszintre, végig egy hosszú folyosón. Becsöngettek, kinyílt előttem egy újabb élet kapuja. Vörös parolinos, csizmás börtönőr vett át, s hajsolt fel az irodába. Röhhögő pribék vezetett a főnök íróasztalához és közben többször a falba verte a fejemet. Egyik bajtársa rá is kiáltott: „Mit csinálsz, te szerencsétlen!” Felvették adataimat és új számot kaptam. Majd átvittek

egy raktárba. Levetkőztettek. Csak rövid alsónadrágomat hagyták rajtam. Minden egyéb holmimat, az 1939-es regensburgi kiadású breviáriumomat egy zsákba gyömöszölték, kincstári inget adtak rám, beöltöztettek csíkosba, durva csizmát kellett húznom. (Életemben először kellett csizmát viselnem.) Azzal vittek is a VI. emeletre. A cella ablaka be volt deszkázva. A hasadékon át gyér világosság szüremkedett be. A sarokban vaságy, benne halmaz szalma, meg egy durva pokróc. Rám zárták a vaspántos ajtót.

A getszemáni kertben éreztem magam. Leborultam és a Szenvedő Jézusnak ajánlottam a reám várakozó szenvedéseket. Felpattant az ajtó a fegyveres katona rugdalt össze, hogy „hát itt nem szabad imádkozni”. Naponta egyszer kaptam egy köpöcsésze-szerű edényben levest. Kanalat nem kaptam. Úgy kellett kihörpölgetni az alján levő kevés burgonyát, a tészta ujjammal kellett kikaparni. Szerencsére volt vízöblítéses WC, és ki tudtam mosni. Tíz-tizenkét napot töltöttem e kies otthonban. Volt időm imádkozni és erőt kérni az elkövetkezendő eseményekre.

Csakugyan, egy délelőtt átvezettek egy tágas terembe. Circa 45, csíkosba öltözött, többnyire fiatalabb rabtárs fogadott. Becsapódott az ajtó. Meghajoltam és bemutatkoztam. Szomorú arcok tekintettek rám. Két ablak! Kívül vasbádóg védő. Égre forduló nyílással. Ezen kaptunk világosságot és levegőt. Fal mellett kettesével, hármasával, sőt ötösével egymáshoz támaszkodó három-három szintes ágy, lapos szalmazsákkal, egy-egy pokróccal. Középen hatszemélyes iksz lábú asztal és két lóca. Beépített, ajtóval ellátott, vízöblítéses WC. Mögötte egyetlen mosdókagyló vízcsappal. Éppen akkor vízhiány volt a fővárosban. Déli harangszóra megjött az ebéd. Lecsapódott a tátika. Kinek-kinek két csajkája volt és egy kanala. Egyik csajkában levest (legtöbbször lé volt csak, krumpli vagy bab, illetve borsó vízzel), másikba híg főzeléket, falatka mócsinggal, csonttal. Társaim asztalhoz ültettek. Keresztet vettem. Belépett a mindenható főtörzs. Egyenesen nekem szólhatott a látogatása. Elrántott az asztaltól és egy cigányt ültetett a helyembe. Megértettem, hogy kiváltságos személy leszek. Utána mosogatás: a VI. emeletre ritkán és gyéren jutott fel a víz. Ám tisztáknak kellett lenniük a csajkáknak. Kettős őrségünk volt. A hivatalos ügyészségeken kívül emeletenként egy-egy fegyveres sorkatona. A Rákosi M. „ör-zászlóalj” vitézei vonultak fel harsány énekszóval:

²⁴ Beresztóczy Miklós (1905–1973) kanonok. 1928-ban Esztergomban szentelték pappá. 1948-ban bebörtönözték. 1951–1956 között az esztergomi főegyházmege általános helynöke, 1950–1956 között szervezője és első elnöke az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának.

²⁵ Baki Béla (1893–1954) szalézi áldozópap. Cavagliai növendék. 1912-ben tett fogadalmat, 1921-ben szentelték pappá.

²⁶ Lugosi Sándor (1880–1953) szalézi testvér. Az asztalos szakmát kitanult fiút 27 évesen ajánlotta be plébánosa Cavagliába, a Szent István Magyar Szalézi Intézetbe. 1912-ben tett fogadalmat. Péliföldszentkeresztben élte példás szalézi életét.

„Szovjethazánkat... „meg „Sztálin vezérünk...” Emeletenként egy-egy állandóan cirkált, s be-benézett a kukklukon. Ilyenkor mindenkinek talpra kellett állnia és vigyázzállásban maradnia, míg le nem eresztette a kallantyút. Ezért valamelyikünknek kellett állni a kukkluknál. Naponta egyikünknek állandóan a luk mellett kellett vigyáznia és az ő, illetve katona (bumburnyáknak tituláltuk) megjelenésekor harsányan kellett kiáltania: „Zárka, fel!” Mikor egyszer rám került a sor, akaratlanul így kiáltottam: „Zárda, fel!” Lett nagy kacagás.

A tömeges orvosi vizsgálatra való felsorakozáskor láttam először rendtestvéreimet: Sándor Istvánt, Szitkey Károlyt, Varga Aladárt és Dániel Tibort.²⁷ Nem volt szabad egymáshoz szólnunk, még pislantani sem. Tibort összetörtnek láttam. Vasárnap délelőttönként szoktak levezenylni a makadám burkolatú kisterületű udvarba. Rohamlépésekben kellett előre és hátra vágatnunk. Szitkey a fal mellett sétálgatott. Aladár meg én kifulladtunk. Fal felé fordulva kellett állnunk. Fél óra elteltével rohamlépésben, hason csúszva, kapaszkodva le kellett visszamenni a VI.-ra. Úgy buktam be a cellánkba. Következő vasárnap csak Sándort láttam. A többiek lekerültek az V. emeletre. Ahogy később megtudtam, újságot és könyveket is adtak be nekik.

Cellatársaim közül ma már csak kevésre emlékszem: egy magyaróvári akad, tanár, egy lebukott őrnagy, egy Chinoi gyári vegyész, egy szombathelyi érettségizett fiatalember, egy mosoni érettségiző, tisztviselők, maszek munkások, disszidálásban elfogott katonák, földművesek stb. A fiatalok tanulni kívántak. Fél mosószappanunkat simára gyúrták és római módra a söprűből kitépett cirokszálalal diktálásomra rovgatták a latin, illetve olasz, meg francia szavakat. Miután bevágták, kanalaik nyelvél elsímították.

November 2-án tízperces csendtartással gondoltunk elhunytjainkra. Karácsony este szintén tízperces csendtartással szálltunk a betlehemi jászol felé, meg a családjainkhoz. Egy-egy gondolatot súgtam... Vízkeresztkor megkértek, hogy tartsunk esténként vallásoktatást. A figyelő luktól jó

távol a fal mellé ültettek, társaim pedig törökülésben vagy leheveredve hallgatták magyarázataimat.

Ha aztán ránk nyitottak, egy-egy mesébe kezdtem bele. Sikerült így végigmagyaráznom a Dekelogust Tóth Tihamér stílusában, nagyböjtben pénteki napokon a Via Crucis egy-egy állomását ismerttettem, bűnbánati fohászt sugalmazva. Többnyire sötétben történt minden, mert csak vacsorakor gyújtottak villanyt.

Tíz órakor vacsora után ki kellett vonulnunk a folyosóra, háromszor is végigszámolt az éjszakai ügyeletes, hogy megvagyunk-e mindnyájan, aztán örült rohamban be a cellába! Sokszor éjszaka is ránk gyújtott, káromkodva vizsgálva a csajkákat. Talált-e, nem-e piszkosat, neki kellett állnunk csajkát mosni. Egy kiszólására emlékszem is: „Apám vályúja tisztább, mint ezek a csajkák!” Összemosolyogtunk... Farsangi mulatság. Levezényelték az udvarba cellánkat. Közben a háziak felforgatták a cellát: szétszedték az ágyakat, kiforgatták a szalma-, illetve pelyvaszakokat stb. szétszórták a kanalakat, fogkeféket stb. A porfellegtől alig láttunk. Jött a kemény parancs: „Tíz perc alatt szobarend!” Jó óra alig volt elég, míg begyömöszöltük a sok pelyvát, összeraktuk az ágyakat és minden a helyére került. Aztán elő a söprűt. Lapátszám hordtuk a port a WC-be, közben valósággal iszapot köptünk. Napokon át csüngtek a mennyezetről a farsangi szerpentinek.

Mit is jelent e szó, házi? Háziszolga rövidítése. Pár évre ítélt rab. Ilyeneket szoktak beosztani a Katonai Ügyészségen, meg a letöltőkben emeletenként különféle szolgálatokra: ételek kiadagolására, (persze, nekik jutottak a komolyabb hús darabok, a reggeli feketekávé sűrű alja), a folyosók felmosására, fehérnemű kiosztásra, illetve összeszedésére, a smaszerek fürdetésére stb. Ők szoktak fülelni a celláknál, mit is beszélnek ott bent, hogy aztán besúgják a fegyőröknek. Vamzereknek hívtuk őket. Egy ilyen súghatta be, hogy cellánkban valaki bukfcencet emlegett, a rezsím közeli bukására célozva. Na, lett is ennek következménye! A legközelebbi vasárnapi sétán félóráig kellett gurigálnunk a makadám udvart! Aztán négykézláb kellett bevinnünk a VI.-at! Pedig talán nem is a mi cellánkból származott a bukfcenc!

Egy este, vacsora után maga elé citált az éjjeli ügyeletes:

²⁷ Lásd: 34–43 oldalakon.

- Mi volt a maga apja?
- Géplakatos egy pesti gépgyárban.
- Akkor maga ért a lakatos munkához. Akkor segítsen a házinak felmosni a folyosókat.

Meleg vízzel fölsikáltuk, aztán szárazra törültük. Kb. két órát tartott a „lakatos műveletem”. Csurgett rólam a verejték. Mikor visszakerültem, szánakozva vallották be társaim, hogy azt hitték, vamzerkodni hívtak ki. Egész éjjel nem tudtam szememet lehunyni. Ébresztőig folyton törülköztem.

Mondtam már, hogy cellámba léptemkor több nagyon szomorú arcot láttam. Rövidesen megtudtam, hogy megvolt az elsőfokú bírói tárgyalásuk és a legsúlyosabb ítéletet kapták: kötéshalált. De föllebbezték, s most kegyelmet vártak a második ítélettől. Akasztófahumorrallyal most kegyelmes uraknak nevezték magukat. Minden ilyen cellában a VI.-on virrasztani kellett, hogy a kegyelmesek fel ne akasszák magukat. Rám is került virrasztási alkalom. Az ügyeletes, meg a háziak kényelmesen aludtak. Gyötrelmes volt eltalálni a félidőt, hogy felköltsem a kijelölt felváltót. Még jobban gyötört az a gondolat, hogy hamarosan magam is kegyelmes úr lehetek. Nem igen tudtam elaludni.

1953. március 6-án délelőtt 9 órakor megszólaltak a környékbéli harangok. Még a Mátyás templom öreg harangja is szomorúan kongott. Minden szem felém fordult: talán csak nem Rákosi M. halt meg? Megnyugtattam őket: R. M. nem kap ilyen ünnepélyes díszharangozást. Sztálinra gondolok.

Pár nap múlva lehívtak a nagy irodára. Örünk lekísért. Nyolc-tíz altiszt félét láttam. Köztük „hosszúhajú veszedelem”²⁸ is volt. Ezek voltak a leghangosabbak. Adatokat vettek fel rólam. Majd vallási, egyházi, ideológiai kérdéseket vetettek fel, mind, valamennyien egyszerre. Hallani is sok volt!

Én:

- Egy-kapura nem játszunk. Különben sem vagyok olyan egészségi és lelki állapotban, hogy egyenként válaszolni tudnék.

A nő a kulcscsomót rázva vijjogta:

- Fog maga válaszolni! Nem kerül ki innen élve! Nálunk vannak a kulcsok!

Öröm kivezetett, elmenet, az egyik hivatalos szobából rádióbemondásra lettem figyelmes. A nagy Sztálin temetését közvetítették.

Megvolt a „nagy ítélet”, az elsőfokú, mégpedig 1952. október 31-én. Levittek, persze egyenként, megbilincselve, a mi bulinkat, nem merem mondani: bünszövetkezetünket a földszintre. Voltunk vagy huszonöten. Mi négyen, ti. Szitkey, Varga, csekélységem és Dániel hátul lépkedtünk. A nagy tárgyalóterem bejáratánál leoldották a bilincseket. Többlépcsőzetes volt a vádlottak padja. Szuronyos puskával kísérték öreink. Az első padsorban kb. 15 vádlott között ötödik vagy hatodik a mi jó Sándorunk volt. Mi négyen egy padsorral följebb, éppen Sándor fölött kaptunk helyet. Szemben velünk, magas emelvényen a százados rangú hadbíró foglalt helyet, mellette pedig jobbról-balról két-két ávos altiszt ült le. A vádlottak persze állva üdvözölték őket. A nagy asztal előtt, földszint jobbról közvádó minőségben a hadbíróági ügyész (főtörzsőrmesternek néztem) ült. Az előtte levő asztalon nagy halom irat volt. Szemközt, tehát balról, hosszú asztalnál a kirendelt polgári ügyvédek foglaltak helyet. Köztük volt dr. Ganzau, az én védőm²⁹, aki dr. Altorjay helyett Sellyét³⁰ is védte. Meg kell jegyeznem, hogy tárgyalásunk előtt pár nappal levittek egy irodába ügyvédi beszélgetésre, persze egy fegyőr jelenlétében. Lett volna mit mondanom, de hát alig tudtam két-három percet beszélni. Ígérte, hogy mindent el fog követni...

Zárt tárgyalás volt, vagyis tanúk nélkül. Pedig hát mindegyikünk száz és száz elfogulatlan, szavahihető tanút tudott volna benevezni, meghívati. A tanácselnök elrendelte a tárgyalást. A közvádó egyenként olvasta fel a vádiratokat, kezdve az alsó sor elsőjével. Akkor tudtam meg, mit is keresünk mi a Katonai Ügyészségen, meg a Hadbírószágon. Állítólag

²⁹ Dr. Ganzau Béla hivatalból kirendelt védőről van szó, aki a pasaréti ferences közösséghez kötődött, és aki rábeszélte Ádám László XIII. rendű vádlottat fellebbezésének visszavonására, hogy elkerülje a másodfokon várható legsúlyosabb ítéletet, azaz a halálbüntetést. Így az elsőfokú ítélet vált jogerőssé.

³⁰ Sellye Vince korábbi tartományfőnökről van szó, akit 1950-ben tartóztattak le.

²⁸ Utalás Gárdonyi Géza azonos című művére.

Ávós szervezkedés történt a rendszer megdöntésére, magas rangú tisztek meggyilkolására stb. céllal.

Mikor Sándorra került a sor, őt vádolták a szervezkedés irányításával. Állítólag ő gyűjtötte össze a vádlottakat budai kegyhelyeken, haditaktikai játékokkal, térképészettel stb. szórakoztatta ifjú barátait. Engem az állam megdöntésére irányuló fegyveres szervezkedéssel, államtitkoknak külföldre, így USA-ba, Olaszországba szóló adatközléssel, dollár és valuta csempészéssel, stb. bűntényekkel vádoltak. Varga Aladárnak azt rótták fel, hogy őhöz járt gyakran Sándor titkos kioktatásokra. Szitkey hosszú bűnlajstromában viszont azt domborították ki, hogy pénzt adott Sándornak, hogy átléphesse az osztrák határt, meg hogy stencilezett nyomtatványokkal lázította a „jámbor” templomlátogatókat stb. Persze állva kellett hallgatnunk a közvádló felolvasását. Ennek végén a tanácselnök felállt és az egész tanáccsal visszavonult „ítélethozatalra” (értsd: a büfébe).

Távollétükben fegyveres örünk kémlelő szemmel le és föl járt a vádlottak előtt. Egy óvatlan pillanatban Sándor felénk fordult és szinte hasból beszélve súgta: „Bocsánatot kérek!” Az őt ezt nem vette észre. Ez volt az utolsó szó, melyet tőle hallottunk.

Jó félóra telhetett el. Felnyílt az ajtó és a tanácselnök a négy bíróval, az ügyésszel visszatért (egyikük, másikuk a szájuk szélét törülgették). Mi fölálltunk és állva hallgattuk a Népköztársaság alkotmánya szerint hozott ítéletünket. A tanácselnök súlyos aktatáskájából egyenként szedte elő a lapokat. Az asztal végén ülő rangos nőszemély vette át és jegyezte az elintézt. Mikor végére ért a felolvasásnak, a tanácselnök engedélyt adott az elítélteknek, meg a védőügyvédeknek, hogy utolsó szó jogán beszélhessenek. Az első sorban ülők és ügyvédek inkább csak fellebbezést jelentettek be. Mikor sorra kerültem, fölálltam, meghajoltam és így kezdtem:

– Tisztelt Hadbíró! Semmiben sem érzem magamat bűnösnek. Az éjszakai kihallgatások... A tanácselnök megállított azzal, hogyha tovább is így beszélek, megvonja tőlem a szót. Erre hangot változtattam. Valamennyiünk érdekében röviden vázoltam szerzetes családunk szociális jellegét, nevelési módszerét ismertettem...

Közbeszölt:

– Íme, nevelésük gyümölcsei! Sándor I. mellett ülő néhány fiatal barátjára mutatott...

A náci-, nyilasvilágban megnyilatkozott ellenállásunkat, az üldözöttek bűjtatásában való kockázatos tevékenységünket ismerttettem. „Elég volt!” – vágott közbe „Csak gazdag zsidókat rejtegettek.” Enyhítés iránti kérelmet jelentettem be. Dr. Ganzau is fellebbezést jelentett. Védőmnnek egyetlen szava volt védelmemre: „Védetmemnél számba kell venni magas korát, meg gyermek- és ifjúkori neveltetését.” Magam részéről visszavonom fellebbezésem. A jegyző rávezette papíromra. Nyakamba maradt a 15 év!

Az elnök elrendelte visszavezetésemet a cellába. Öröm kint megbilincsel és vezetett fel a VI.-ra. A tárgyalás további lefolyásáról így nem szerezhettem tudomást, de megbizonyosodtam, hogy perünk megrendelésre készült, mondvacsinált, kirakatper volt. Reszkess, csuhás! A rémuralom korában minden, különösen katonai szervezkedés mögött ott szokták látni a klerikális reakciók kezdeményezést. Rendtársaimnak is valószínűleg meghagyták a 10-10, illetve 15 évet, öröm felvezetés közben mosolyogva vagy színlelt örömmel súgta fülembe: „Na, öreg, ezt megúsztad!”

Varga is ártatlanságát hangoztatta, meg betegségeire hivatkozva fellebbezett. Szitkey könyvkiadói munkájának pusztán vallási jellegét domborította ki és rokkantságára, meg szívbjára hivatkozva fellebbezett. Dániel is fellebbezett. A jegyző szerepét betöltő nőszemély beszédünket letett ceruzával hallgatta és csak a fellebbezésünket jegyezte rá a lapunkra. A „Nagytanács” felállt s távozott, minket pedig újból megbilincselve kísérték celláinkba. Hátunkon cipeltük ítéletünk súlyát: én 15 évet, Varga és Szitkey 10-10 évet, Dániel 5 évet. Folytattuk börtönéletünket.

A VI. emelet történetéről idők múlva bizonyára könyvek jelentek meg a nagyvilágban, jeltelen sírok, tömegsírok a rákoskeresztúri köztemető 303. sz. parcellájában.

A mi cellánkból el-eltűntek a kegyelmesek. Helyüket feltöltötték cuvakszokkal³¹, jövevényekkel. Valahonnan a Muravidékről egész falut behoztak: öregeket, még gyerkőcöket is. Mihozzánk is jutott tíz-tizen-

³¹ Az új elítélt elnevezése a börtönszlengben.

kettő közülük. Éjjelenként még idősebbeket is hallottunk zokogni. Valásosabb férfiak mellém bújtak, hogy együtt imádkozzuk a „Most segíts meg Mária”-t. Egy másik sokat köhögött és vért is hányt. Rémüldöztek, tanakodtak, hogyan óvják meg magukat az esetleges fertőzéstől. De csak nem vitték betegszobára. Sokat foglalkoztam vele is. Szívesen csatlakozott imáimhoz.

Ám velem is gyakran foglalkoztak brutális fegyőreink. Nem lett volna szabad tettelegesen bántalmazniuk a fegyenceket. A mindenható törzs ki-kihívott és egy martalóc házival falba verette a fejem, sőt jól odadörzsöltette arcomat a falhoz. Aztán kioktatott: „Ha a fölöttesek így látnának, mondja, hogy véletlenül nekiszédült a falnak.” Ez elég gyakran megtörtént. Szerencsémre ritkán volt csoportos ellenőrzés.

Minden cellában volt egy „befutott” cellaparancsnok. Reggelenként beadtak megfelelő számú barna kenyeret, harminc dekás darabokra bonyisszentve. Ez volt az egész napra szóló kenyéradagunk. Többen a reggeli zamat kávéval el is fogyasztották. Én háromszorra osztottam be. Egyszer egy bányászfiú elcsente a kenyeremet. Társaink észrevették és rögtönítéletet tartottak, másnapi adagját nekem ítélve. Én lemondtam róla. A többiek azonban nem tágitottak, attól tartva, hogy így őket is megrövidíti, pedig mindenkinek kopogott a szeme. Szó szerint, mindenki fogyton fogyott! Egyesek üzletet kötöttek egymással. Egy nap átadták déli és esti porciójukat azzal, hogy másnap viszonzásul két porcióval jóllakhassanak. Afféle kalmár mérleget is fabrikáltak, hogy hiánytalan legyen a kenyéradag. Ám egy házi észrevette s bevámzerolta. Lett is nagy cellarazzia, felforgatták a cellát, megtalálták az érdekes mérleget és alaposan megbüntették az egész cellát, pedig az értelmi szerző jó előre kiadta a jelszót, hogy nem szabad lemért kenyérről, hanem csak áldott kenyérről beszélni. Ez nem is volt hazugság, mert én mindennap lelkemben megáldottam a kenyeret és minden egyéb ételt, meg az éhező jó népet is. Magam nyolc hónap alatt 32 kilót fogytam. Deo gratias!

Kezdett kitavaszodni, pedig csak most készült számomra az igazi égszakadás-földindulás. 11-én levezettek ügyvédi beszélgetésre Ganzauhoz. Komor, szinte feldúlt arccal csak ennyit mondott: „Paprikás a hangulat! Visszavonjuk a fellebbezést.” Megértettem, hogy másodfokú tárgyalás

lesz. Valóban, másnap, Gergely napján megborotváltak, majd bilincsbe verve lekísért örünk a nagy teremhez. Ott álltak már a többiek. Levették rólunk a bilincset. Különös előérzetem volt.

Tanácselnök, társbírók, a jegyző bevonultak és helyet foglaltak. A-közvádó ügyész lent jobbról, szemben vele, a hosszabb asztalnál a katonai védők. Az elnök megnyitotta a tárgyalást. Mi is leülhettünk. Szokatlanul kezdődött. Az ügyész vérben forgó szemekkel, szinte habzó szájjal és fogcsikorgatva, rám mutatva, számomat mondván, kérte az elnököt, hogy engem állítson a sor elejére. „Én a magam részéről a legsúlyosabb büntetést javaslom rája kiszabni! Ez pedig kötél!”

1953. március 12-e életem egyik legkritikusabb napja volt. Ha negyed óráig is csak, de az akasztófa alatt álltam. Isten kegyelmét éreztem azonban lelkemben. Szinte mosolyogva néztem farkasszemet az ügyésszel. Tekintetemmel mintegy azt mondtam neki: „Köszönöm, hogy közelebb segít a Jóistenhez!” Nem is nézett rám többet. Nyugodtan léptem be cellánkba.

A legközelebbi sétán Sándort már nem láttam. A tárgyalóteremből egyenesen a kislefogházba, a Siralomházba került. Cellatársai ebből tudhatták meg, hogy nem kapott kegyelmet. Ezt tapasztaltuk a mi cellánkban is, a másodfokról vissza nem tért bajtársainknál. Úgy vitték utánuk szegényes cuccukat. A Kislefogház a Kozma utcai Gyűjtőfogházban³² volt. Sándor

³² Kislefogház: a Budapest X. ker. Kozma utcai Gyűjtőfogház részlege, melynek udvarán a halálbüntetéseket 1990-ig végrehajtották. A börtön épületegyüttesét 1896. október 27-én adták át rendeltetésének Királyi Országos Gyűjtőfogház néven. A „T” alakú épület hosszanti szárnyában elhelyezett cellák egy része volt a halálraítéltek számára kijelölve, míg a velük szemközt zárkák siralomházzá alakították át. Az udvaron lévő három-három, betonból előre elkészített 18x18 cm-es lappal lefedett bitófaállást a sétára vitt halálraítéltek naponta látták. A kivégzéseket reggel 7 óra tájban tartották; a kivégzetteket a beosztott borbély és házimunkás szedte le az akasztófáról, majd papírsákba tették őket.

A Kislefogházban raboskodott és kivégzett forradalmárok emlékéért az épület földszinti részén és udvarán kialakított, 2001-ben átadott Emlékhely őrzi. A Kislefogház Emlékhely a Politikai Foglyok Szövetségének alapító elnöke, Fónay Jenő – egykori halálraítél – kezdeményezése és munkája nyomán jött létre a Budapesti Fegyház és Börtön területén (Budapest X. Kozma u. 13.).

testvérünk ítélet végrehajtása, ahogyan később kinyomoztam, 1953. június 8-án történt.

Szabadulásom után vérző szívvel meg is írtam nekrológiát. Hivatásának, ifjúsági lelkipásztori apostolságának vértanújaként tartsuk számon és tiszteljük!

Március 30-án este kiszóltottak. Csekély betyárbútorommal egy rak-társzerű szobába kísérték. Elém tették zsákocskámat, ki kellett szednem gyűrött polgári ruhámat, cipőmet, alsóneműmet. Átöltözködtem. Elém tettek egy nyomtatott ívet; alá kellett írnom, hogy mindenemet hiánytalanul átvettem. Vesztemre szóvá tettem, hogy a zsebóráim nincs meg. Villámló szemekkel ripakodott rám a törzs: „Hát még mit! Azt büntetésből vették el.” Nyomban meg is büntetett: másodmagammal külön zárkába kísértetett. Kivitetett abból priccset, szalmazsákot, még az egyetlen lócát is. Állva, le és föl sétálva, álmatlanul töltöttem utolsó éjszakámat a budai Katonai Ügyészség fogházában, reggel levezettek az udvarra. Itt találtam már több rabtársammal rendtestvéreimet is. Nem emlékszem, hogy hány rabomobil (meseautó) várt ránk. Párosával összebilincseltek bennünket. Cuccunkat hónunk alá nyomták és betessékeltek. Letöltőbe vittek bennünket, ám hová, azt nem közölték. Ránk csapták az ajtókat, aztán robogtunk, egyetlen szellőztető nyíláson láttuk csak, hogy észak felé. Nem mozdulhattunk, mert amerikai rendszerű bilincseink annál jobban szorítottak. Így 45 percnyi sétakocsikázás után több templomtoronyra lettem figyelmes, sőt zöld patinás kupolát is véltem látni. „Vácon vagyunk!” – súgtam útitársaimnak.

Valóban berobogott meseautónk egy nagy kapun és a Váci Fegyház udvarán szálltunk ki belőle. (...)

Tanulmányok, beszédek

Isten Szolgája Sándor István boldoggá avatási eljárásának története

Don Pierluigi Cameroni SDB

Hosszú a sora azoknak a vértanúknak, akik hitükért ontották vérüket Magyarországon a totalitárius diktatúra idején, amely erőszakos úton, a bolsevisták irányításával lépett életbe közvetlenül a II. világháború után. E vértanúk közül néhányat már oltárra emeltek, sokuk esetében azonban még folyamatban van a boldoggá avatási eljárás vagy a vértanúvá nyilvánítás. Ez utóbbiak közé soroljuk Isten Szolgája Sándor Istvánt is, a magyarországi kommunista rendszer vallás elleni erőteljes – 1946 és 1953 között különösen durva és kegyetlen – fellépésének áldozatát.

Miután felkértek, hogy mutassam be az eljárás folyamatát, szeretnék felidézni emléketetőül néhány dátumot:

Az egyházmegyei eljárás kezdete	2006. május 24.
<i>Nihil obstat ex parte Sanctae Sedis</i>	2007. március 27.
Az egyházmegyei eljárás lezárása	2007. december 8.
A szentszéki eljárás kezdete	2008. január 29.
Az egyházmegyei eljárás érvényességének kinyilvánítása	2008. november 14.
A relátor kinevezése (Mons. José Luis Gutierrez)	2008. december 19.
Új relátor kinevezése (P. Vincenzo Criscuolo)	2009. május 14.
A Positio elkészítése	2011. április 27.
A történelembizottság döntése	2011. október 25.
A teológiai bizottság döntése	2012. július 3.
A bíborosi kollégium döntése	2013. január 15.

Ahogy láthatjuk alig hét év alatt lezajlott az Isten Szolgája Sándor István vértanúságát vizsgáló eljárás egyházmegyei és szentszéki szakasza. Személyesen tanúsíthatom, hogy ez az ügy igazán az égi Gondviselés terve volt, úgy is mint Sándor István haláláig tartó keresztény tanúságtételének elismerése és úgy is mint különleges ajándék, ami arra szolgál, hogy megújult tűzzel éljük meg kereszténységünket és a szalézi karizma újjászületését Magyarországon.

Itt szeretnék megemlékezni Szőke János atyáról aki 2012. január 6-án, hosszú betegség után bekövetkezett haláláig az eljárás viceposztulátora és munkatársa volt. Fáradhatatlan és szenvedélyesen elkötelezett szalézi pap volt, aki kiemelkedő tevékenységet végzett a magyar menekültek megsegítésében a Werenfried van Straaten atya által alapított „Kirche in Not” egyházi segélyszervezeten keresztül, valamint a magyarországi szalézi jelenlét újra felépítésében, és nagy odaadást tanúsított számtalan boldoggá és szenttéavatási eljárás elősegítésében is, amelyek között az egyik éppen rendtársáé, a vértanú Sándor István testvére volt.

Noha a kommunista rendszer alatt üldözött és meggyilkolt rendtársak emlékezete élénken megmaradt, csak 2003. május 19-én az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Újpest-Rákospalotai Espereskerület kérésére tettek lépéseket az eljárás megindítása érdekében. Többben meg voltak győződve Isten Szolgája vértanúságáról és boldoggá avatásának egyházi értékéről. Azt is meg kell jegyezni, hogy az eljárás kései megindításának oka nem csak a kommunizmus tragikus időszakának valláspolitikája volt, hanem az is, hogy e kor eseményei után nem volt könnyű felkutatni az Isten Szolgájáról való emlékeket.

Az egyházmegyei eljárás az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyében zajlott 2006 májusa és 2007 októbere között. Összesen huszonkét tanút hallgattak ki, közülük négyet (I-IV. tanúk) „*ne pereant probationes*”¹, kettőt pedig (a XXI. és XXII. tanút) „*ex officio*”² idéztek be. Isten Szol-

gája életére vonatkozóan tizenkilenc szemtanút hallgattak meg, utolsó napjaira és vértanúságára vonatkozóan pedig két, „*de auditu*”³ tanúra számíthatunk (VI. és VII. tanúk). A tanúk között tíz szalézi szerzetes, egy plébános és tizenegy világi szerepelt, akik közül különösen fontos volt Isten Szolgája testvérenek tanúskodása (XV. tanú).

A dokumentumjegyzéket áttekintve dicséretre méltó a fellelhető személyes iratok összegyűjtése érdekében tett erőfeszítés; itt szerepel az a levél is, melyet a magyar tartományfőnök fogalmazott Isten Szolgája halála után, és amelyben leírja Sándor István legfontosabb életszakaszait; ugyanebben a részben található a kritikai életrajz. Majd két, a vértanúságot középpontba helyező írás következik: az egyik szerzője Pokorni János (az eljárás VI. tanúja), a másiké dr. Kahler Frigyes. Ez utóbbi tanulmány kiemelkedő jelentőségű mind a hamis vádak alapuló koncepciós perek előkészítésének általános módszerei, mind az ilyen jellegű büntetőeljárás perke leírása miatt.

A Szenttéavatási Ügyek Kongregációja vizsgálatának és ítéletének alávetett „*Positio*” a részletes tanúvallomások összegyűjtésében és a dokumentumok hiánytalan felkutatásában mutatkozó tagadhatatlan nehézségek ellenére mindkét részében jól tagolt. A tanúvallomások és az iratok bemutatása után az „*Informatio*” Isten Szolgája rövid életrajzát tartalmazza, majd mind anyagi, mind formális értelemben vett vértanúságának teljes és meggyőző bemutatása következik, de nem marad el érényes életének részletes leírása sem, ami elénk tárja Isten Szolgája folytonos aggodalmát, hogy hű legyen szalézi testvéri hivatásához.

A „*Summarium testium*” huszonkét tanút sorol fel, akik mind szemtanúi voltak Isten Szolgája életének és tetteinek, hallomásból származó vallomások csupán életének utolsó pillanatairól és erőszakos haláláról találhatók.

Adatok és események sokasága tárul elénk a „*Summarium documentorum*” oldalain. Az elnyomó és tiltó intézkedések, rombolások ellenére, amiket a kormányzó hatalom a dokumentumok terén is módszeresen végrehajtott, a „*Positio*” összeállítóinak sikerült meglehetősen

¹ Azaz: „Hogy a bizonyítékok el ne vesszenek.” Ez a jogelv lehetővé teszi, hogy egyes tanúkat – akik esetében félő, hogy vallomásuk magas koruk, egészségi állapotuk vagy egyéb körülmény miatt elveszhetne – még az egyházmegyei bíróság megalakulása előtt meghallgassanak. (Vö.: Sanctorum Mater instrukció 82. Art. 1§)

² Hivatalból tanúk, pl. szakértők (Vö.: uo. 96. Art. 1.§)

³ „De auditu” tanúk azok, akik az Isten Szolgájára vonatkozó információkat azokról szereztek, akik közvetlen kapcsolatban álltak vele. (Vö.: uo. 98. Art. 2.§)

gazdag anyagot összegyűjteni, amelyek mind Isten Szolgája életére és tevékenységére vonatkoznak. Elsősorban azokról az okmányokról van itt szó, amelyek a szentségekben való részesülését, elvégzett tanulmányait, a nyomdászatban elért mesteri fokozatát, a szalézi rendbe való befogadását, majd az ezt követő szerzetesi formációját, a noviciátusba való felvételét, valamint ideiglenes és örökfogadalmait igazolják. Sok iratot találunk letartóztatásáról, a koncepciók eljárásáról és végül a halálos ítéletről. Amint a dokumentumokból kitűnik csak a kommunista rendszer bukása után mondták ki az ítélet semmisségét és a magyar kormány különleges kitüntetést adományozott Isten Szolgájának. A dokumentum-gyűjtemény Isten Szolgája leveleiből és imádságaiból vett szemelvényekkel zárul, amelyek közül nem egy erős érzelmekről árulkodik és magas lelki tartalommal bír.

Isten Szolgája Sándor István boldoggá avatását kérelmező „*Positio*” utolsó része a nekrológgént szolgáló hosszú körlevelet tartalmazza, amelyet Ádám László szalézi tartományfőnök írt, továbbá Pokorni János részletes nyilatkozatát az eljárásról, az azt követő és előre látható ítéletről. Itt találhatjuk kritikai életrajzát is, amelyet rendtársa, Szőke János atya vetett papírra, aki még személyesen ismerhette őt. Majd egy pontos és részletes jogi tanulmány következik az akkor hatályos jogszabályok és a magyarországi kommunista rendszer jellegzetes önkényuralmi és elnyomó módszerei tükrében.

Vincenzo Criscuolo atya posztulátorként elsősorban azt a feladatot tűzte ki célul, hogy pótolja a történeשבizottság vizsgálata során felmerült hiányosságokat, megszerkessze az ügy pontos történetét, gazdagabb bibliográfiát állítson össze, pontos listát készítsen a felkeresett levéltárakról, és – a legfontosabbként – felhívja a figyelmet a magyar rendőrség sajátos módszereire, az eljárás jellegére, valamint a Katolikus Egyház valós helyzetére Magyarországon a tárgyalt időszak alatt. A totalitárius kommunista rendszer erőszakos nyomást gyakorolt minden ellenállással, különösen a Katolikus Egyházzal, elsősorban annak nevelési intézményeivel szemben, mivel az új eszmerendszert az iskolákon keresztül akarták érvényre juttatni. Nem szabad elfelejteni, hogy a letartóztatások, bírósági eljárások

és büntetés-végrehajtások titokban, a kommunista rendőrség felügyelete mellett, félelemtől és gyanakvástól áthatott légkörben zajlottak.

Összefoglalásul azt mondhatjuk, hogy Isten Szolgája életrajzának dokumentumokkal alátámasztott leírása nem csak időrendi felsorolást jelent, hanem bemutatja hitben való növekedése valódi útját, ami már fiatalkorában elkezdődött, majd a szalézi szerzetesi fogadalmakkal erősödött és példamutató testvéri életében szilárdult meg. Különösen kidom-borodik az alapító, Bosco Szent János lelkiisége szerinti, valódi szerzetesi hivatása, amelyet a lelkek – különösen a fiatal lelkek – megmentéséért való lángoló buzgalom táplált. A legnehezebb idők – a katonai szolgálat és a fronton töltött hónapok – sem ejtettek karcolást erkölcsi és vallási magatartásának sértetlenségén. És ez az az alap, amelyre támaszkodva Sándor István gondolkodás és habozás nélkül vállalja a vértanúságot.

A kommunista rendszer erőteljes egyházüldözésének egyik oka éppen az a vallási és erkölcsi elköteleződés volt, amit az Egyház tagjai vállaltak a fiatalságért. Emiatt lettek igazi, legyőzendő ellenségekké, különösen pedig azok az intézmények és személyek, akik naponta kifejezésre juttatták ezt az elköteleződést. Ahogy a szalézi Sándor István, aki a rendszer nyíltan hirdetett intoleranciája és ellenségessége dacára sem tagadta meg soha keresztény hitét és Don Boscó-i nevelői hivatását. Hiszen amikor felkínálták neki a külföldre távozás lehetőségét, az itthon maradás mellett döntött, hogy védelmezze a magyar ifjúság hitét és nevelését, noha jól tudta, mit kockáztat ezzel.

A Hit évében, ami a szaléziak második felkészülési éve az öröm evangéliumát a jóság pedagógiáján és a megelőző nevelési módszer gyakorlatán keresztül hirdető Don Bosco kétszázadik születési évfordulójára, és egyben a rend magyarországi letelepedésének centenáriumi éve is, adjunk hálát Sándor István tanúságáért, aki méltó fia volt Egyházának és szeretett hazájának is.

A koncepciós perek hátttere és mechanizmusa, kommunista vallásellenesség

Kahler Frigyes

Kérdések és következtetések adódnak, különösen olyanok számára – s ilyenek egyre többen vannak –, akik előtt a bolsevik diktatúra egy távoli, meg nem élt világot jelent, s így hajlamosak az ott történeteket a túlszokások és képzelgések világába sorolni. Ahhoz, hogy a történetek láncolata érthető legyen, s értelmet kapjon az az áldozat, amelyet Sándor István egyházáért hozott, szükséges áttekinteni a korszakot – annak gyökereit is –, amelyben élt és tudatosan vállalta a rá váró szenvedést.

Ma csaknem irracionális, miért kellett az állam erőszakszervezetének mozgásba lendülni, embereket letartóztatni, nyomozni és bírói ítélet után hosszú börtönbüntetésre vetni azért, mert a maguk, senkit nem sértő meggyőződése szerint akartak élni, közösen imádkozni és dolgozni. Ahhoz, hogy ezt megértsük, meg kell ismerni a kommunista ideológiának a vallásos világnézettel kapcsolatos elméletét és gyakorlati politikáját. Meg kell továbbá ismerni a kommunista rendszernek az emberi jogokkal összefüggő gyakorlatát, különösen a büntetőjogban. Ezért a hatalomgyakorlás eszközeként alkalmazott ún. pszeudojogról és a koncepciós perek bonyolult rendszeréről is szól a jelen tanulmány.

A vallás szabad gyakorlásának kommunista értelmezése

„Boldogok, akiket az igazság miatt üldöznek, mert ők a mennyek országa” – olvassuk Jézus Nyolc Boldogságról szóló tanítását Szent Máté

evangéliumának elején.¹ János a Jelenések könyvében nagy seregekről szól. „Ezek azok, akik a nagy szorongatásból jöttek és fehérre mosták ruhájukat a Bárány vérében.”² Súlyos szavak ezek, az ószövetségi próféciák kemény mondatával jelzik azt a megszámlálhatatlan áldozatot, amelyet el fognak szenvedni a történelem folyamán azok, akik magukat az egy Isten hite mellett kötelezték el.

Alig hihető, hogy Magyarországon még 1989 húsvétján is jelentést készítettek az Állami Egyházügyi Hivatal ügynökei azokról a közalkalmazottakról, különösen a pedagógusokról, akik megjelentek az ünnepi szertartásokon. Igaz, ekkor már tehetetlen volt a hatalom, néhány évvel korábban azonban az alkotmányban biztosított vallásszabadság gyakorlása állásvesztést vont maga után, sőt a „vétkes” a gyermekei jövőjét is kockáztatta.

Miként kezdődött a háború utáni időszak nagy vallásüldözése? Mit mondanak mindezekről a források? Az utóbbi évtizedek hivatalos (marxista) történetírása az újjáépítés és a „népi demokratikus forradalom” korszakaként jellemezte az 1945–1949 közötti éveket, melyben a történetek a magyar történelem szerves fejlődésének produktumai voltak. A vallás ügyében történeteket jórészt elhallgatták vagy a fejlődés velejárójának, a reakciós erők vereségének tekintették. Sokáig hangoztatott hivatalos álláspontja szerint a vallás szabadságát a kommunista politika nem tagadta, csupán a papság reakciós, illegális, államellenes tevékenysége ellen lépett fel.

¹ Mt 5,10

² Jel 7,14

Az 1989-ben a Németh-kormány által létrehozott történész–jogász bizottság jelentéseiből³ azonban már egy egészen más kép bontakozik ki: a magyar társadalom „lefejezésének” és szétzúzásának véres képsorai, amelyek az ország végleges alávetését és társadalmának bolsevik elvek szerinti berendezését célozták. Mindez a koalíciós kormányzat leple alatt, a megszálló szovjet hadsereg nyílt fegyveres támogatását élvező Magyar Kommunista Párt (MKP) irányításával kezdődött, a koalíció brutális felszámolásával, a társadalmi ellenállás megtörésével folytatódott, s a nyílt bolsevik diktatúra kiépítésével végződött.

A megszállók ideológiája

A Sztálin nevével fémjelzett diktatúra meghatározó eszméje a harcos ateizmus, a magántulajdon erőszakos megszüntetése, az egyén minden jogának alávetése, a társadalom legteljesebb leigázása volt. Mindez az osztályharc ideológiájának jegyében, szemben mindazzal, amit a keresztény erkölcs az emberi együttéléstről és a felebaráti szeretetről tanít. E gyűlölet-elvű

³ A Németh-kormány (Németh Miklós a rendszerváltás előtti utolsó magyar kormány miniszterelnöke és az 1989. október 23-án kikiáltott Magyar Köztársaság első kormányfője) 1989. április 14-én 3063/1989. sz. minisztertanácsi határozattal jogász–történész bizottságot hozott létre. A jogász albizottság tagja volt Kahler Frigyes. A kormánybizottság feladatát képezte az 1945–1962 közötti időszak történetének feltárása, ezen belül a jogász albizottság a koncepciók perek vizsgálatát és a korszak jogalkotásának kritikáját végezte el. Vö.: Kahler: Joghatalom Magyarországon 1945–1989 (Bp., 1993, Zrínyi, 139–208. o.), Zinner Tibor–Szakács Sándor: A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948 (Bp., 1997, Genius Gold Rt. – Batthyány Társaság). A történész albizottság (vezetője: Zinner Tibor) jelentése: Törvénytelen szocializmus. Szerzők: Balogh Margit, Botos János, Habuda Miklós, Izsák Lajos, Markó György, Svéd László, Szomszéd Imre, Vértés Róbert, Szakács Sándor, Zinner Tibor, szerk.: Révai Valéria, Bp. 1991, Zrínyi – Új Magyarország (a továbbiakban: TSz). A jogász albizottság (vezetője: Földvári József) jelentése: Az 1945–1962 közötti koncepciók elemeket tartalmazó büntetőügyek felülvizsgálatára létrehozott bizottság jogász albizottságának jelentése. Bp. é.n. (továbbiakban: Jelentés).

tanok nem újkeletűek. A „felvilágosodás” francia ágától egyenes út vezetett az 1789-es francia forradalom véres terrorjához. Azok az ideológusok, akik az ateizmus elkötelezett híveként olyan államot képzeltek el, amely megsemmisíti az istenhitet és a hit letéteményesét, az egyházat, a francia forradalom idején jelentős szerepet kaptak az események formálásában, a terror intézményesítésében (ideértve egymás kiirtását is). Az ideológiai okok mellett – de annál nem kisebb erővel – hatott az egyházüldözés mozgalmára az „aranyvadászat”, az egyház értékeinek megszerzése.

Aulard szerint a legkeresztényellenesebb intézkedés ekkor a forradalmi naptár bevezetése volt. Nos, annyi kétségtelenül helytálló, hogy az 1793. október 3-án Romme beszámolója alapján elfogadott, majd Fabre d’Eglantine javaslatára módosított időszámítás valóban látványos szakítás volt a kereszténységgel. Az egyházellenes hajsza egyik fő szócsöve a sajtóban Hébert volt. A Konvent november 6-i döntése szerint minden kommünnek joga volt elvetni a katolikus vallást. A tovább gerjesztett vallás- és egyházellenes hisztéria néhány vezetője (Anacharisis Cloots, Léonard Bourdon) Gobel-t, Párizs püspökét lemondásra kényszerítette, aki ezt vikáriusával együtt meg is tette. A vértanúságot nem vállaló főpapok hozzájárulásával az Észnek „szentelték fel” a Notre-Dame ősi templomát. A november 20-i „szertartást” országszerte számos hasonló követte. A hatalmas méreteket öltött egyházüldözést végül külpolitikai meggondolásból Robespierre kénytelen volt megfékezni. Noha a Kommün Robespierre fellépését követően kimondta a „vallásszabadságot”, s 1793. december 6-án a Konvent is ünnepélyes dekrétumot alkotott a vallásszabadságról, a dekriztianizáció álcázott formákban tovább haladt, és 1794 elején már alig volt működő templom Franciaországban.

A magyarországi viszonyokra közvetlenül hatást gyakorló bolsevik ideológia és gyakorlat a marxizmus-leninizmusnak nevezett nézetrendszeren alapszik. A marxizmus a német filozófia materialista ága. Sajátja volt az az agitatív szellem, amely az elméletet a gyakorlattal egyesítve a társadalmi rend megváltoztatására törekedett, s így a francia forradalmi materializmus örököse lett. Közismert, hogy Marx és Engels a vallást „a nép ópiumának” tekintették. Közösén írt munkájukban, *A szent család*-ban, már 1845-ben éles támadást intéztek a polgári rend, ezen belül a

vallás, az erkölcs, a családi élet ellen. Engels *Anti-Dühring*jében a vallás állami betiltását követelő Dühring nézeteinek bírálata során fejtette ki a vallással kapcsolatos felfogását. Eszerint mindenféle vallás a külső hatalmak fantasztikus visszatükröződése az emberek fejében, s ha a társadalom az összes termelési eszközök birtokbavételével valamennyi tagját felszabadítja, akkor „eltűnik maga a vallási visszatükröződés, abból az egyszerű okból, mert akkor már nincs többé mit visszatükröznie.”⁴ Lenin úgy vélekedett, hogy a legújabb korban a vallás gyökerét a tőke vak hatalmától való félelem alkotja. Lenin szerint fel kell lépni az olyan revizionista nézetekkel szemben, melyek a vallást az ember magánügyének tartják. Nem magánügy a vallás a párthoz tartozás szempontjából! Lenin az ateista propagandát az osztályharc részének tekintette, s eszközeit az osztályharc mindenkori érdekeinek rendelte alá. Lenin a vallás „megszűnését” soha sem bízta „spontán folyamatokra”, netán a véletlenre, s különösen nem a távoli jövőre. Lényeges tárgyunk szempontjából az az álláspont, amelyet Lenin az erkölcsről vallott: „Tagadunk minden olyan erkölcsöt, amelyet embereken, osztályokon kívül álló fogalomból vezetnek le. (...) Erkölcsünket a proletariátus osztályharcának érdekeiből vezetjük le... számunkra az erkölcs a proletár osztályharc érdekeinek van alárendelve. (...) Erkölcs az, ami elősegíti a régi kizsákmányoló társadalom elpusztítását és valamennyi dolgozó egyesülését, a kommunisták új társadalmát megteremtő proletariátus körül.”⁵ A keresztény teológiában elfogadott erkölcs fogalma ezzel szemben: „az ember helyes, Istennek tetsző cselekvéséről szóló tanítás, mely Isten kinyilatkoztatásán alapul”. Az erkölcsről vallott két felfogás közötti különbség aligha igényel magyarázatot. A jogról vallott nézetek az erkölcsről vallottakkal lényegileg azonosak.

A közelmúlt marxista történetírása az oroszországi bolsevik hatalomátvételt követő, egyházzal kapcsolatos intézkedéseit értékelve megállapította, hogy a forradalomig az egyház az államgépezet részét képezte, a szovjet

kormány 1918. január 20-án kelt rendelete elválasztotta az egyházat az államtól, s az iskolát az egyháztól.

Mi történt a valóságban? A marxizmus elméletén alapuló vallástalanító gyakorlat először az orosz ortodox keresztényekre csapott le. Szolzenyicin a lelkiismereti szabadságnak szovjet módra történő érvényszerzését megelőzte. Így írt róla: „S bár Lenin 1917 végén a »szigorú forradalmi rend« megalapozása céljából »a részegesek, huligánok, ellenforradalmárok és egyéb személyek anarchista kísérleteinek könyörtelen elnyomását« követelte..., ugyanő tágabb megfogalmazását is adta a feladatnak »Hogy szervezzük meg a versenyt?« c. cikkében (1918. január 7–10.) V. I. Lenin mint egyetlen közös nagy célt hirdette meg az »orosz föld megtisztítását minden kártékony rovartól«. (...) Hogy kik estek bele a rovaroknak ebbe a széles osztályába, azt ma már nem lehet tökéletesen kinyomozni (...) Rovarok voltak természetesen a zemsztvo-tagok. (...) Csupa rovar ült az egyházközségi tanácsokban, rovarok énekeltek a templomi kórusokban. A papok mind rovarok voltak, de még inkább a szerzetesek és az apácák.”⁶

A fékevesztett vallásellenes gyűlölet gyökereit keresve minden bizonnyal Nyikolaj Bergyajevnek kell igazat adnunk: „Lehetetlen a kommunizmust megérteni, ha csak mint társadalmi vagy gazdasági rendszert nézzük. A vallásellenes propaganda szenvedélyességét és a Szovjet-Oroszországban végrehajtott vallásüldözést csak akkor értethetjük meg, ha a kommunizmusban valamiféle vallást ismerünk fel, amely le akarja váltani a kereszténységet. Csak egy vallás – nem pedig egy gazdasági vagy politikai tan – állítja magáról, hogy birtokában van az abszolút igazságnak, kizárólagosan és nem tűrve konkurenciát maga mellett. Csak egy egyház adhat ki az egész birodalom lakosságára kötelező »katekizmust«. Más szóval a kommunizmus azért üldöz minden vallást, mert maga is az! És mint olyan, »egyetlen igaz vallás«, ezért nem bírja elviselni a többi »hamis vallás« tételét. Saját hitét

⁴ Engels, Friedrich: *Anti-Dühring*, Dühring úr forradalmasítja a tudományt (Bp., 1963, Kossuth) 310. o.

⁵ Lenin, Vlagyimir Iljics: *Összes művei*. (Sajtó alá rendezte a Marxizmus-leninizmus Klasszikusainak Szerkesztősége, Bp., 1964–1984, Kossuth, 2. kiad.) 31. kötet 94. o.

⁶ Szolzenyicin, Alekszandr: *A GULAG Szigetcsoport 1918–1956*. (Ford.: Szenté Imre. [Bp.] 1989, Új Idő) II. Fejezet Csatorna- és lefolyórendszerünk története c. fejezetben, 37–38. o. A GULAG orosz rövidítés: Glavnoje Upravlenyje Lagerej – Lágerek Főigazgatósága.

akarja kényszerrel, erőszakkal keresztülvinni anélkül, hogy törődne az emberi szellem szabadságával. Ez a végleges »e világ« vallása, utolsó, végleges tagadása a másvilágnak és szellemi életnek. Éppen ez ad neki spirituális és misztikus jelleget.”⁷

A törvényszéken kívüli bíraskodás feladatának végrehajtója a nyomozói, ügyési, sőt bírói hatalmat koncentráló VCSK⁸ volt. Szolzszenyicin megfogalmazása szerint az emberiség történelmében olyan egyedülálló büntető szerv, amely egy kézben egyesítette a felügyeletet, a letartóztatást, a vádat, a bíraskodást s az ítélet végrehajtását. Látjuk tehát, akárcsak 1793-ban Franciaországban, Oroszországban is megkezdődött az általános támadás a vallás kiirtása érdekében. E támadás egyik vonulata az állami rendelkezések formájában jelent meg, másik vonulata a felizgatott tömeg rombolása, akárcsak a sans-culotte-ok terrormozgalmi (azzal a különbséggel, hogy a szovjet agitátorok által felizgatott tömeg templomrombolásait, papok tömeges keresztre feszítését és más módon végrehajtott kínhalálát megőrizte az utókor számára a filmszalag⁹).

A pravoszláv egyház az „októberi napokban” az önmagát ateistának valló, s a kereszténységgel, mint megsemmisítendő ellenséggel szemben fellépő államot zsinati határozatban „a sátán mesterkedésének” minősítette, s a régi egyházi tradícióknak megfelelően visszaállították

a patriarchátust, Tyihon püspököt¹⁰ kinevezve pátriárkának, aki átkot mondott a szovjet államra, példáját követték a többi egyházak is. Az 1918. januári „az egyház és az állam, valamint az egyház és az iskoláztatás ügyének szétválasztásáról szóló rendelet” kibocsátásakor az oroszországi keresztények ismét tiltakoztak, s a pátriárka felhívást intézett a világ keresztényeihez, mentsék meg az oroszországi keresztényeket a bolsevik vallásüldözéstől.¹¹ A bolsevik hatalom önmagában ezt az alapvetően emberi jogi sérelem miatt történt tiltakozást is olyannak tekintette, amely okot (ürügyet) ad a vallás és egyház elleni újabb támadásra. Az éhínségre hivatkozással 1922. február 23-án a Népbiztosok Tanácsa elrendelte az egyházi értéktárgyak lefoglalását. Tyihon pátriárkát az állambiztonsági szervek 1922-ben letartóztatták. A szovjet „aranyvadászat” megindulásával egy időben felgyorsult a vallásellenes ideológiai támadás is az ateista mozgalom megszervezésével. Az országszerte létrejött ateista körök és brigádok számára 1922-ben megjelentették az Ateista c. folyóiratot.¹² 1925-ben összeült a „Harcos ateisták első kongresszusa”. 1928-ban megszervezték az ateizmus új ideológiai fellegvárát, az ateista egyetemet. A hatalmas méretű egyházellenes offenzíva eredményeként a hívők számát jelentősen sikerült ugyan csökkenteni, de nem tudták

¹⁰ Tyihon, Vaszilij Ivanovics Belavin (1865–1925) orosz pátriárka. Teológiai akadémiát végzett. 1891-ben tett szerzetesi fogadalmat. 1897-től lublini püspök, 1905-től New York-ban az észak-amerikai orosz ortodox egyház püspöke. 1917 augusztusától moszkvai metropolita. Novemberben kezdeményezte a Szent Szinódus összehívását és megválasztották az orosz ortodox egyház pátriárkájává. Szembeszállt az 1918. januárban életbe lépett rendelettel, amely elválasztotta az egyházat az államtól, elítélte a breszt-litovszki békét. Felrótta a Népbiztosok Tanácsának bűneit, a híveket ellenállásra szólította fel. A polgárháborúban semleges maradt. 1921-ben tiltakozott az egyházi javak államosítása ellen, ezért internálták. 1922-ben az „Élő Egyház” mozgalom, amelyet a bolsevikok hoztak létre, egyházszakadást idézett elő. Tyihon pátriárkát elítélték, megfosztották minden egyházi tisztségétől, majd a rendszert támogató nyilatkozatra kényszerítették. A rendszerváltozás után az orosz ortodox egyház szentté avatta.

¹¹ A felhívásra mintegy válaszként a karlováci (károlyvárosi) zsinaton 1921 decemberében Antonyij Hrapovickij metropolita imádkozott az orosz keresztényekért és a cári családjáért.

¹² A folyóirat orosz címe: Bezbozsnik. Egyes fordítók „Istentagadó” címmel fordítják.

⁷ Bergyajev, Nyikolaj Alexandrovics (1874–1948) orosz filozófus. Filozófiai pályáját mint marxista kezdte, de egy idő múlva az istenkeresők csoportjához csatlakozott. 1922-ben ezért emigrálni volt kénytelen. Párizsban telepedett le. A későbbiekben a francia idealista, majd egzisztencialista filozófiával állt szoros kapcsolatban. Magyarul megjelent könyve: A kommunizmus igazságai és hazugságai. (Ford.: Révész Mária Magdolna. Bp., 2003, Kairosz Kiadó) 43. o.

⁸ VCSK (Cseka): Vszzerusszizskaja Csezvücsajnaja Komisszija po borbe sz kontrevolucijej, szpekulacijej i szabotazsem – Összoroszági Rendkívüli Bizottmány az ellenforradalom, spekuláció és szabotázs elleni harcra (1917–1922)

⁹ Vö.: Mozzgóképek. Duna TV. 1995. január 31. Bemutatta a papok keresztre feszítését és más gyilkosságokat dokumentum képsorokon. A templomok kifosztásáról és rombolásáról: Magyar félmúlt (A törvénytelen szocializmus), sorozatvezető: Kovács Lajos Péter.

az egyházat megsemmisíteni. Ezért az OGPU¹³ kapta feladatul, hogy vonja ellenőrzése alá az egyházat. Szolzsenyicin szavaival „... kirakatperek rendeztek, amelyeket agyonlövésük követtek. Moszkvában azokat végezték ki, akik terjesztették a pátriárka felhívását. Pétervároton pedig Benjámín metropolitát, aki akadályozta az egyházi vezetés átjátszását az Élő Egyház kezébe. A kormányzóságokban... azokat börtönözték be, akik nem tették le az esküt az Élő Egyház diadalmas erejére.”¹⁴ Íme, megjelent a szovjet „békepapság” a francia alkotmányos papság utódaként. Elkészült a stratégiához a megfelelő taktika, készek voltak a szervezés módszerei, amelyekkel majd Magyarországon is találkozunk.

A háborús vereség következménye Magyarországon

Attól a pillanattól kezdve, hogy a szovjet haderő 1944 októberében megindította a hadműveleteket Magyarországon, megkezdődött az a folyamat, amely egy új – a korábbi (s nem csak a nyilas) hatalommal élesen szemben álló – tényleges uralkodói helyzetet hozott létre. Ezt a folyamatot elősegítette az a tény, hogy a háborús események következtében szétesett az államgépezet. Magyarország a párizsi béke ratifikációjáig nemzetközi jogi értelemben is megszállt ország volt, ahol legfelsőbb szinten a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) felügyelte az életet, a politikát. Megkezdődött a szovjet mintájú tervutasításos rendszer előkészítése. A politikai életben a polgári értékeket képviselő kormányzópárt felszeleteléséhez, az ún. szalámitaktika kiereszkedéséhez vezető hatalmi harc indult el. A folyamatos polgárháborús pszichózis mesterséges megteremtése volt ugyanis a nyílt kommunista hatalomátvétel egyik nagy fontosságú propagandafegyvere.

Nem lehetett kétséges az 1945-ös választások győztese előtt sem, hogy mit jelent valójában K. J. Vorosilov marsall intervenciója a miniszteri

tárcák szétesztésénél. Vorosilov fellépése azt eredményezte, hogy a fegyveres hatalmat jelentő minisztériumok a kommunisták irányítása alá kerültek. A szovjet hatóságok ezzel az aktussal mintegy „értelmezték” a Jaltában kötött megállapodás valós jelentését az ő olvasatukban: „minden népnek joga van arra, hogy megválassza azt a kormányformát, amelyben élni akar”, a nagyhatalmak, csak a „belső béke feltételeit” teremtik meg. Jalta után Sztálin a kelet-európai térség urának érezhette magát. A szovjet lágerrendszer ezért a háború után válogatás nélkül fogadott be ezerszámra román, szerb, magyar, franciát, keresztényt és zsidót, kommunistát és polgári gondolkodót. A cél az volt, hogy a terrorra épülő kelet-európai birodalmi gondolat az egész térségben, így Magyarországon is megvalósuljon. A magyar egyházak az új körülmények között humánus alapon ott folytatták embermentő tevékenységüket, ahol a „barna pogányság” világában abbahagyták. Ennek az áldozatvállalásnak lett vértanúja Győr püspöke is, báró Apor Vilmos. Nem kevesebbről van szó tehát, mint arról, hogy a szovjet hatalom magyarországi képviselte és az egyházak – élén a legnagyobb létszámú római katolikus egyházzal – között az első összecsapások az általános morális síkján történtek meg.

Ennek a küzdelemnek a kezdetektől bátor és elszánt képviselője volt Mindszenty József veszprémi püspök, majd esztergomi hercegprímás. Mindszenty első főpásztori szózata a hadifoglyok emberi jogainak tiszteletben tartásáról, az elesett katonák megbecsüléséről és az értük való imáról szólt. A vallásszabadság és a demokrácia a főpásztori szózatban a maga teljességében és eszmei tisztaságában áll előttünk: „Hogy pedig nemzeti létünk és hazánk fennmaradását biztosítsuk, ragaszkodunk szent hitünkhöz, amely hazánkat és nemzetünket ezer éven át fenntartotta. Nem üres mondas, hanem történetileg igaz tény, hogy kard szerezte, kereszt tartotta fenn a hazát. Egy állam sem tudott fennmaradni, mely nem az igazságra és erkölcsre épült, márpedig az igazság oszlopa Szent Pál szerint az egyház (1Tim 3,15) (...) A demokrácia, a szabadság jelszavával indulunk az új életnek. Milyen szép jelszavak ezek! A demokrácia

¹³ GPU, OGPU: Objegyinemmoje Gasszudarsztvennoje Politiceszkoje Upravlenie (1922–1934). Állambiztonsági Politikai Igazgatóság, illetve Egyesített Állami Politikai Igazgatóság; utódszerve 1934-től az NKVD – Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyl, Belügyi Népbiztosság Különleges Osztálya.

¹⁴ Szolzsenyicin: i. m. 45. o.

azt jelenti, hogy a nép minden egyes tagja, minden egyes rétege egyenlő jogokkal vesz részt, közvetve, vagy közvetlenül a közügyek intézésében.”¹⁵

Magyarországon sokan – közöttük történészek is – szívesen beszéltek 1945–48 közötti demokráciáról és e folyamatot lezáró fordulat évről. M. Kiss Sándor, e kor kiváló kutatója, pályája kezdetétől minden, ebben a témakörben tett megnyilatkozásában „fenyegetett”, „korlátozott” demokráciáról beszél, teljes joggal. Valamire való magyar politikusnak tudnia kellett, hogy a hatalom a Szovjetunió és a szovjet vezetés által irányított kommunisták kezében volt. A kommunisták a végrehajtó hatalmat, a belügyet és annak összes létrehozható eszközét azonnal a kezükbe kaparintották. Így került sor 1945. január 17-től Péter Gábor vezetésével (szovjet tanácsadók felügyelete alatt) a Politikai Nyilvántartó Iroda (majd Rendészeti Ügyosztály) megszervezésére. Május közepére már működött a vidéki főkapitányság. A politikai osztály személyi állománya 95%-ban kommunista párttagokból szerveződött. 1946 márciusában a politikai rendőrség 35 ezer embert tartóztatott le Magyarországon. Közülük sokaknak nemcsak közük nem volt a nácizmushoz, hanem antifasiszta, sőt ellenálló magatartást tanúsítottak, igaz, ennek során nem a kommunista oldalon álltak. Aki kellő figyelmet szentelt az MKP főideológusának, Révai Józsefnek a *Szabad Nép*ben megjelent, a „reakcióról” írott cikkének, választ kaphatott arra, hogy kik kerülnek a közeljövő üldözötteinek véget nem érő listáira. Ellenség volt mindenki, aki nem volt kommunista, azaz nem támogatta a Kommunista Párt politikáját. Körvonalazódott a „bűnös nemzet” elleni büntetőhadjárat ideológiája. Az első számú közellenség a Katolikus Egyház lett.

A hercegprímás mint a Magyar Katolikus Egyház feje rendkívül rövid idő alatt egy sajátos konfrontációs rendszer középpontjába került. Nemcsak a kommunistákkal ütközött össze, hanem a nem kommunista

¹⁵ Mindszenty József: Emlékirataim (Első megjelenés: József Kármel Mindszenty: Erinnerungen. Frankfurt/M., – Berlin – Wien, 1974, Verlag Ullstein GmbH – Propyläen Verlag. Első magyar nyelvű megjelenés: Toronto, 1974, Vörösvári István kiadása, Weller Publishing Co. Ltd. A továbbiakban: Emlékirataim. Az oldalszámok a Bp., 1989, Szent István Társulatnál megjelent 4. kiadásra utalnak.) 62–63. o.

politikusok egy részével is. A prímás tehát anélkül, hogy gyakorlatilag politizált volna, politikailag légüres térbe került. Ez a helyzet a későbbiekben elősegítette izolálódását. A feltett kérdést úgy is lehet vizsgálni, hogy a „makacs” főpap került szembe a politikai hatalommal, de lehet úgy is – s a történelmi tényeknek ez felel meg –, hogy egy adott politikai helyzetben a katolikus egyház feje a keresztény etika alapján került szembe különböző minőségi fokon a diktatórikus és a demokratikus politikai tényezőkkel. Úgy véljük, a Mindszenty-kérdés itt mutat túl önmagán. A lényeg ugyanis a magyarországi katolikus egyház első szolgájának etikai alapzatú küzdelme a diktatúrával. Mindszenty József klasszikus értelemben nem politizált, hanem egy erkölcsi világképet védett. Küzdelme így válik konkrét és általános értelemben példaértékűvé. A diktatúra megteremtését egyelőre időszerűtlennek tartó sztálini utasítás azonban nem jelentette azt, hogy a Rákosi Mátyás¹⁶ vezette MKP ne folytassa teljes erővel a „párt öklének” nevezett Államvédelmi

¹⁶ Rákosi Mátyás [Rosenfeld Mátyás] (1892–1971) külkereskedő, kommunista politikus. A Keleti Kereskedelmi Akadémia elvégzése után (1912) ösztöndíjas volt Hamburgban, majd Londonba utazott. Az első világháborúban zászlósként szolgált, 1915-ben orosz fogságba esett, Csitában bekapcsolódott a forradalmi mozgalomba, majd 1918-ban Pétervárra került és innen utazott 1918 májusában Szabadkára. 1918. november végén csatlakozott a Kommunisták Magyarországi Pártjához és a párt vidéki titkára lett. 1919-ben a magyar kommun alatt népbiztos, áprilistól a fronton Kárpátalja teljhatalmú megbízottja, júniusban a Vörös Őrség parancsnoka. 1925 szeptemberében Budapesten elfogták, majd nyolc és fél év börtönre ítélték. 1935-ben a második Rákosi-perben a kommun alatt betöltött szerepéért életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Fogolycseré keretében a Szovjetunióba távozott, ahol a Kommunista Internacionálé tisztségviselője lett. 1944 decemberében tért vissza Magyarországra. 1945–1956 között a MKP (MDP) PB tagja, főtitkára, első titkára. 1945. február 24. – 1956. július 18. között miniszterelnök-helyettes és államminiszter, 1952. augusztus 25. – 1953. július 4. között kormányfő. Kormányzása alatt a szovjet érdekek maradék nélküli kiszolgálásával véres diktatúrát valósított meg Magyarországon. 1956. július 18-i ülésén az MDP KV leváltotta első titkári posztjáról. Ezután a Szovjetunióba emigrált és többé nem térhetett vissza Magyarországra.

Osztály (majd Államvédelmi Hatóság, a hírhedt ÁVO és ÁVH, Péter Gábor¹⁷ vezetésével) kiépítését.

Az ún. népbíróságok felállítása, valamint az internálások rendszere okán Bibó István *A magyar demokrácia válsága* című tanulmányában már 1945-ben jelezte, hogy kibontakozóban van a terror. A rendkívüli hatalom-koncentráció Moszkva céljait szolgálta. Sztálin 1947-ben nyíltan szakított a nyugati szövetségesekkel, majd a KOMINFORM¹⁸ alakuló ülésén közölte vazallusaival: „meg kell gyorsítani a társadalmi haladást”. A címzettek, közöttük Rákosi Mátyás előtt vitán felül állt, hogy a sztálini típusú állami berendezkedés azonnali megteremtése a soron következő feladat, ami egyet jelent a hagyományos magyar államberendezkedés megszüntetésével és az évezredes magyar kereszténység megsemmisítésével. Az ÁVO 1947. április 11–12-én megtartott országos értekezletén kapta meg a politikai vezetéstől a parancsot az „új demokrácia” megteremtésére.

Dekrisztianizáció Magyarországon

A vesztt háború eredményeként Magyarországon csaknem teljes elitvál-tásra került sor. Anélkül, hogy egyenként megvizsgálánánk a nem kommunista erők álláspontját, megállapíthatjuk: valamennyien a progresszió

hitével és várakozásával tekintettek az elkövetkező időszak elé. Ez a várakozás és hit élt olyan konzervatív gondolkodású tudósokban is, mint Szekfű Gyula. Mit hitt el ez a kiváló tehetségű tudós? A tőle megszo-kott alapossággal mindenről beszámolt utolsó könyvében, a *Forradalom után* című¹⁹ munkájában. A „barna pogányságot” kemény (és igazságos) ítéletben elmarasztaló történettudós, a Szovjetuniót olyan „nagylelkű” hatalomként állítja a magyar társadalom elé, amelynek nincs szándékában proletárdiktatúrát teremteni Magyarországon. Ez Szekfű szemében „tör-ténelmi tény”²⁰. A szovjet viszonyok megismertetése (az egypártrendszer, a magántulajdon), s kiemelten a vallásüldözések előadása kísértetiesen egybevág a későbbi „állam és egyház szükségszerű szétválasztása” marxista formulával, miként azt a szovjet enciklopédiák nyomán készült magyar tankönyvekben olvashatjuk.²¹ A tények katasztrofális félreismerése ar-ról írni 1947-ben Magyarországon, hogy „Sztálin éleslátását” igazolja a templomok megnyitása: „A helyzetet Sztálin világos pillantása ismerte fel, ő vonta le annak konzekvenciáit is. Az alkotmányba bekerült a val-lás szabadsága, egyúttal az egyháznak teljes elválasztása az államtól és iskolától.”²² Miért gondolta komolyan Magyarország egyik legnagyobb történettudósa, a mélyen vallásos Szekfű Gyula, hogy ezután a tövisbokr szőlőt és a bojtortján fügét terem, s vajon soha sem hallotta a figyelmez-tetést a hamis prófétákról?

Ormos Mária, a korszak ismert kutatója rámutatott arra a tendenciára, amellyel „akkoriban azonban csak a beavatottak voltak tisztában”, hogy tudniillik a MKP kezdettől fogva a hatalom kizárólagos megragadására készült, de ezt a törekvését minden eszközzel leplezte, „a megnyugtató, ám a jövőre nézve félrevezető” pozitív vonások felmutatásával. Ilyen volt az általános és ingyenes népoktatás bevezetése, valamint a plurális de-mokrácia megteremtése az általános és titkos választójog alapján. A „nagy megtevesztés” színjátékának első felvonása volt a földreform. Az ipari

¹⁷ Péter Gábor [polgári nevén: Eisenberger Benjámin] (1906–1993) szabó, pártmunkás, államvédelmi altábornagy, könyvtáros. 1931-től a Kommunista Párt tagja, a szovjet tit-kosszolgálat fedőszerve – a Vörös Segély – munkatársa. 1932-ben Moszkvában a Vörös Segély kongresszusán szervezte be a GPU. Az ÁVO-ÁVH vezetője, Rákosi akaratának kiszolgálója. 1953-ban Rákosi parancsára letartóztatták cionista összeesküvés vádjával. 1954-ben kiszabott életfogytig tartó büntetését 1957-ben hét évre változtatták. 1960-ban egyéni kegyelemmel szabadult. Ezt követően könyvtárosként dolgozott.

¹⁸ Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája. 1947. szeptember 22–27-én tartott kongresszuson jött létre a megszünt KOMINTERN (Kommunista vagy III. Internacionálé) helyett, amely a VII. kongresszusán 1944. május 15-én mondta ki megszűnését. A Sztálin által létrehozott KOMINFORM tagjai voltak az albán, bolgár, csehszlovák, jugoszláv, lengyel, magyar, román, szovjet, francia, olasz kommunista pártok. A szervezet székhelye Belgrád, majd Bukarest volt. 1956-ban oszlatták fel.

¹⁹ Szekfű Gyula: *Forradalom után* (Bp., é. n. [1947] Cserépfalvi)

²⁰ Szekfű: i. m. 84. o.

²¹ Uo. 151–153. o.

²² Uo. 152. o.

munkásság „nagy megtévesztése” az államosításokban és a „tied a gyár, magadnak építed” jelszóban testesült meg.

A csapdát, amelybe az általam nagyra becsült Szekfű Gyula beleesett, „értelmiségi szindrómának” is nevezhetjük: áldozata lett a világhírű természettudós Szent-Györgyi Albert is, aki úgy vélte egy 1937-es nyilatkozatában, utalva az 1936-os szovjet alkotmányra, hogy a Szovjetunióban is „megindult a polgárosodás”(!). Szekfű másik tévedése már inkább önáltatásnak nevezhető. Ez pedig az a tévhit, hogy az értelmiség hatni tud a politikára. Ekkor a magyar értelmiség többsége még nem tapasztalhatta meg, hogy a bolsevik diktatúra keretei között az értelmiség csak lojális lehet. Nem érezte, hogy azoknak, akiket a hatalom „szövetségesnek” nevezett, nem az a feladatuk, hogy döntéseket készítsenek elő, hanem, hogy a meghozott politikai döntéseket igazolják. Minden más cél felmutatása lázadás, revízió, állam, sőt emberiség elleni büntetés. Ez volt Szekfű nemzedékének tragédiája, s a nagy megtévesztés háttere.

De igaz-e, hogy mindenki hajótörést szenvedett, hallgatva a szirének csábító énekét? Voltak néhányan – ezek között találjuk Mindszenty József bíborost –, akik nem estek csapdába. Mindszenty olyan történelmi korban kapott kinevezést a főpapok testületébe, amikor Magyarország a náci diktatúra legvéresebb időszakát élte, s akkor került a Magyar Katolikus Egyház élére, amikor a bolsevik diktatúra vetette ki hálóját hazájára. Mint írja: „...a barna és vörös viharban” kellett meg tapasztalni mindazokat az embertelenségeket, amelyeket népe megélni volt kénytelen. Mit sejtett Magyarország frissen kinevezett hercegprímása a várható időkről? Az *Emlékirataimban* így ír: „Tanulmányaim és megfigyeléseim alapján tudtam, hogy a marxizmus olyan világnézeti ideológiai irányzat, mely céltudatosan is ateista, gyakorlati módszereiben vallás- és egyházromboló, uralmának a világra való kényszerítését könyörtelenséggel hajtja végre s a szelíd képmutatástól kezdve leggonoszabb terror eszközeit is hajlandó igénybe venni.”²³ Úgy vélte: „Egy püspök pedig csak az általa képviselt ügy elárulásával lehetne lekötöztetve a kommunizmusnak.”²⁴

Mindszenty értékrendjében – ezt bízást feltételezhetjük – a nyolcadik főbűn a megalkuvás volt. „Történelmi tanulmányaim alapján láttam, hogy a megalkuvók mindenkor olajat öntöttek a kereszténység ellenségeitől gyújtott tüzekre. Én mindig azokat értékeltem, akik tudták, hogy »új egyházfalók hengerelnek le régi egyházgyűlölköket, hogy megkezdjék diadalittasan tiszavirág életüket. És az egyház túléli őket és térképeiket. Nem a várak és fegyverek, hanem az idő emészti meg ellenségeit. Ám az egyháznak sohasem alkonyodik«...”²⁵

Ebben a szellemben bírálta Mindszenty az ún. koalíciós idők nem kommunista politikusait: „Hiba volt az is, hogy a vezető magyar politikusok legtöbbje csak felületesen, vagy egyáltalán nem ismerte Lenin és Sztálin fontosabb műveit, és az orosz bolsevizmus arcát, tetteit, célkitűzéseit, gyakorlatát... Engem első fogságom emléke állandóan hajtott a bolsevizmus könyörtelen módszereinek elemzésére, ideológiájának – amennyire lehet – maradéktalan megismerésére. Nem szüntem meg tüzetesen tanulmányozni Róma eligazításait sem, ugyanakkor elmélyedtem a materializmus bölcseletében, és tulajdonképpen 1917 óta igyekszem elolvasni azokat a kritikai-ismertető műveket, amelyeket itthon és külföldön az orosz forradalom kezdetéről és későbbi etapjairól, terjedéséről felhajtani tudtam.”²⁶

A vallásszabadság gyakorlata 1945 után

Egy polgári berendezkedésű államban nincs államvallás. Az egyház tagjai önként vállalják az egyházhoz tartozás tényét, s mint az állam egyenlő jogú polgárai élnek jogaikkal és teljesítik kötelezettségeiket. A polgári állam ugyanis az alkotmányában elfogadott alapjogok és szabadságok szerint a vallások szabad gyakorlását és az egyházak szabad működését szavatolja, s belső ügyeikbe nem avatkozik. Ilyen módon az állam és az egyház egymással mellérendeltségi kapcsolatban van.

²³ Emlékirataim. 51. o.

²⁴ Emlékirataim. 50. o.

²⁵ Emlékirataim. 51. o.

²⁶ Emlékirataim. 50–51. o.

Magyarországon az Ideiglenes Nemzeti Kormány meghirdette a vallás-szabadságot s a felekezetek egyenjogúságát. Az 1946. évi I. tc. deklarálta: „Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, jog az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában. Ezekről a jogokról egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül, és e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül, a demokratikus államrend keretein belül egyformán és egyenlő mértékben biztosítja.” Ezt az „állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogait büntetőtörvény is szavatolta”. Nem szavatolta azonban az „antiklerikális” politika, amely erősebb volt a törvény szavainál. A vallásos meggyőződés magánéleti jellegét akként fogták fel, hogy annak minden irányú megnyilvánulása reakciós politikai tevékenység. Joggal írhatta Mindszenty: „Miközben a kultúrharc Magyarországon kibontakozott, azzal is tisztában voltam, hogy a kereszténység és a bolsevizmus egy látványos világnézeti harcban e pillanatban magyar földön méri össze erejét.”²⁷

Mindez kísértetiesen hasonlított a Szovjetunióban a húszas években történetekhez. Első lépésként ez a vallásos emberek (és az egyház) kiszorítását jelentette, ideértve a vallásos egyesületek feloszlását, majd később valamennyi iskola elvételét. Magától értetődő tehát, hogy az egyház első embere erősen tiltakozott a cserkészlet, a KALOT és más hitbuzgalmi egyesületek feloszlása ellen, s az állammal való kapcsolatok rendezése feltételül az egyházat (s általa a híveket) ért sérelmek orvoslását tűzte. 1947 tavaszán a fakultatív vallásoktatás bevezetése jelentett kemény összeütközést a bíboros és az állam között. Helyesen látta Mindszenty a helyzetet, amikor azt egy folyamat részeként szemlélte, amelynek állomásai a fakultatív hitoktatás, a semmilyen hitoktatás, végül az ateista nevelés. A hatalomtól távol állt az egyházzal történő megegyezés, különösen a konkordátum

megkötése. A-baloldali erők „antiklerikális politikája” 1947–1948-tól nyílt állami vallásüldözéssé alakult. Mindszenty leírásai mindenben egyezők a történelmi tényekkel. 1948-ban néhány hónapon belül az ateizmus államvallás rangjára emelkedett (noha ezt Magyarországon nem mondták ki az állam alaptörvényében, miként az Albániában történt).

A háború utáni magyar társadalom túlnyomó többsége vallásos – római katolikus – volt. Az 1944 végén hatalomra került új politikai elit körében egyetértés volt az antiklerikalizmusban, mely az egyházak, főleg a katolikus egyház túlzott szellemi és politikai befolyása ellen irányult. A harcos ateizmus elvi álláspontját képviselő bolsevik ideológia – mint az Jemeljan Jaroszlavszkij²⁸ nyomán jól ismert – csak olyan módon tudta elképzelni a társadalom feletti uralmát, ha a számára „idegen befolyást” jelentő istenhitet megszünteti. E stratégiai cél elérését szolgálta a „progresszió” és a szabadságjogok érvényesülését hangoztató megtévesztés, a nyers fizikai erőszak, a tömegmegmozdulásokkal történő manipuláció, az állam és az egyházak közötti „megegyezések”, a sajtóban folytatott hecckampányok. Ezt azonban csak a legmagasabb kommunista fórumokon mondták ki nyíltan. Az egyház elleni harcban kulcsfigurák voltak olyan renegát (apostata) keresztények, akik a Kommunista Párt tagjaként léptek fel volt egyházuk ellen, vagy az egyházuk kebelében maradván, a szovjet „Élő Egyház” mintájára, a „békemozgalom” álcájában buzgólkodtak az egyház(ak) önfelszámolásában. Az első csoport kiemelkedő figurája Ortutay Gyula²⁹, aki-

²⁸ Jaroszlavszkij, Jemeljan: Lenin, a kommunizmus és a vallás (Moszkva, 1933.). Uő.: A kommunisták és a vallás: cikkek és beszédek a vallásról: 1918–1941. Bevezető jegyzetekkel ellátta, összeállította, szerkesztette: M. M. Sejnman. (Ford.: Hetényi Pál, Bp., 1959, Kossuth), valamint a Bezboznik (Ateista, vagy Istentagadó) c. folyóiratban 1920–1924. közötti írásai.

²⁹ Ortutay Gyula (1910–1978) néprajzkutató, társutas, majd kommunista politikus. 1934-ben Szegeden magyar-latin-görög szakos tanári diplomát szerzett. 1935–1944 között a Magyar Rádió irodalmi osztályát vezette. 1939–1940 körül szoros kapcsolatba került a Kommunista Párttal. 1942-ben a Magyar Történelmi Emlékbizottság tagja. 1945-ben belépett a Független Kisgazdapártba (mint a Kommunista Párt titkos tagja, ún. kriptokommunista). 1945–1947 között a Magyar Központi Híradó RT elnöke. 1945–1953 között és 1958-tól haláláig országgyűlési képviselő. 1946-tól a néprajztudomány professzora, akadémikus. 1947. márciustól 1950. februárig valóság- és közoktatásügyi miniszter, az iskolák államosításának végrehajtója.

²⁷ Emlékirataim. 154. o.

nek „titkos belépését a pártba” az MKP titkársága 1945. március 7-én elfogadta. Ortutay a nyilvánosság előtt mint a Kisgazdapárt kultuszminisztere szerepelt még 1949-ben is.

Az egyház felszámolására az ÁVO-n belül Rákosi utasítására már 1946-ban megszervezték egy alosztályt kizárólag az „egyházi ügyek” kezelésére. Az Egyházügyi Alosztály vezetésére Tihanyi János államvédelmi tiszt kapott kinevezést. Az alosztály feladatkörét 1951-ben az Állami Egyházügyi Hivatal vette át. A római katolikus egyházon belül szervezett békepapi mozgalom³⁰ számára „megszerzett” papok esetében a hatalom nem válogatott az eszközökben. Erkölcsi támadhatóságra alapozott zsarolás, fizikai kínzás vagy kényelem- és vagyonszeretet, karriervágy vagy gőg kielégítését célzó vesztegetés volt a leggyakrabban használt eszköz. A nem katolikus egyházak ellen – bár a diktatúra első számú ellenségének a katolikus egyházat tekintette – a hatalom ugyancsak fellépett, s megkísérelte a teljes ellenőrzés megszerzését elsorvasztásuk érdekében.

A Magyar Kommunista Párt (1948. június 12-től Magyar Dolgozók Pártja) „belső használatra” készült dokumentumai kíméletlenül őszinték. Rekonstruálható belőlük az alkalmazott taktika. Az egyházellenes támadás elhatározását már az MKP Központi Vezetősége 1945. november 22-i ülésén írásban rögzítette a jegyzőkönyv. Rákosi rámutatott: „...óvatosan kell dolgozni, és nekünk nagyon meg kell nézni, hogyan és milyen formában támadunk.” Ehhez képest a támadások sohasem az egyház, hanem annak „legreakciósabb” képviselői és intézményei ellen irányulnak, „ezzel oppozícióba kényszerítve magát az egyházat”. 1946. március 24-én az MKP országos értekezletén Rákosi „önkritikusan” kijelentette, hogy a „klerikális reakció elleni harcot...” elhanyagolták: „Az eredmény az lett, hogy ezt a tartózkodásunkat gyengeségnek tekintették, és ettől még szemtelenebb lett a klerikális reakció.” 1946. szeptember 29-én (az MKP II. kongresszusán) pedig pártprogrammá tette az egyházak megsemmisítésének

feladatát azzal az indoklással, hogy „a magyar egyházak kezdettől fogva ellenszenvvel nézték a demokráciát”.³¹

Szklarska Porebában 1947 szeptemberében Révai József a Tájékoztató Iroda alakuló ülésén a magyar „klerikális reakció” felszámolását követelte. Mindez nem volt lehetséges a hercegprímás „kikapcsolása nélkül”. Ezt az akciót személyesen Rákosi Mátyás irányította. Először a közvéleményt kellett befolyásolni a napi sajtó³² és írásos propagandaanyagok, valamint kioroszakolt tüntetések³³ segítségével, amelyeket országsszerte filmhíradókon mutattak be. 1948 karácsonyán Rákosi elérkezettnek látta az időt kiadni a letartóztatási parancsot, s ő irányította mindvégig a prímás koncepció perét is. Most azonban – 1948-ban – még az előkészítés folyt a megyei (városi) MKP (MDP) szervezetek és az ÁVO közreműködésével. A központi direktíváknak megfelelően megfogalmazott „munkaterv” meghirdette. „I. Közvetlen harc Mindszenty ellen, tömegmozgalommá tenni a mindszenyizmus elleni harcot, megszervezni a tiltakozásokat és a karácsonyi gyermekakcióban megakadályozni a klérus akcióját. II. Harc a klerikális és a kulákreakció elszigetelésére: agitációs munkánk kiszélesítésével a klerikális reakció kulák kapcsolatának leleplezésével a vallásos dolgozó tömegek szembeállításával a klérussal szemben. III. Kulturális vonalon elszigetelni a klerikális reakciót. Ennek érdekében: kiszorítani a szabadművelődési ügyvezetőségből, tanácsokból, a kulturális rendezvények területéről, kiszorítva a klerikális műsoranyagot, kiszélesítve falusi kultúrmunkánkat népi elemekkel, felfrissítve a kulturális vezetést.”³⁴ A forrás további oldalain a Mindszenty elleni országos hajsza megszervezésének kulisszái mögé is

³¹ MKP III. Kongresszusának jegyzőkönyve (Bp., 1946.)

³² A *Szabad Nép* 1948. október 6., 19., november 10., 14., 16., december 21. számai.

³³ A tüntetésekre kivezényelték az egyházi iskolák tanulóit és tanárait. A püspöki székhelyeken a püspöki palota előtt tartották a tüntetéseket. A tüntetésekre „csaszustuskákat” írtak, amelyet skandálni kellett a résztvevőknek. A székesfehérvári tüntetés résztvevőjének beszámolója szerint „Vesszen Mindszenty – Amerika fizeti. Vegye le a palástot – hagyja el az országot. Reakciós, nem magyar – megint háborút akar”. Valamint: „Czapik érsek legyen esze – amit ígért most tartsa be.”

³⁴ Csongrád Megyei Levéltár 40. f. 1. cs 10. ö.e. p. 27–31. Közli Szokolay Zoltán: Kovácsné kerestút (Bp., é. n. [1994], Írmaq) 26–30. o.

³⁰ 1950 augusztusában indította Beresztóczy Miklós (1905–1973), akit 1958. február 2-án excommunicált Róma, s csak 1971. október 3-án oldották fel az egyházi büntetést.

betekinthetünk: „A megyei sajtóban jól kidolgozott Mindszenty ellenes munkás és paraszt nyilatkozásokat kihozni, róm. kat. paptól Mindszenty ellenes nyilatkozatot kihozni, a tiltakozásokat kellő kommentárral kihozni. Felelős: Molnár Géza.” A további teendők függetlenül Mindszenty József személyétől a vallás ellen irányulnak. Ilyen akció a karácsonyi gyermekakciókból az egyházak teljes kiszorítása. Ugyancsak a vallás ellen irányultak a következő intézkedések: „Bedobni a népnevelőinket a klérus elleni harcba a templomba menő vagy templomból jövő tömegek közé...” „Dec. 28-ig a karácsonyi akciók ellenőrzésével párhuzamosan minden községben leellenőrizni, kik a hitoktatók...” „... Jan. 15-ig megvizsgálni a tanítókat, kik a Szívárdának vagy egyházi énekkaroknak, vagy kongregációknak a vezetői. Erről december 20-ig az igazgató-tanítók tegyenek jelentést a pedagógus szakszervezet megyei titkárságához. S fenti határidőig személyesen is ellenőrizték.” „...Az iskolákból kirekeszteni a külön vallási előadásokat és külön vallásórákat.” „...Az ÁVO tartsa megfigyelés alatt a klerikális reakció működését... erről tegyen jelentést hetenkint a megyei titkárhoz.” A dokumentum arról is rendelkezett, hogy: „Hitközségi képviselőtestületek a/ 5-éig mindenütt ülést tartanak, melyről táviratot küldenek, elítélik Mindszentyt, kidoboltatják a faluban, hogy a katolikusok közül minél többen vegyenek részt a gyűlésen. b/ Állást foglalnak a helyi mindszenyek ellen is.”³⁵

Most azonban lépünk egy kissé előbbre az időben, mert azt kívánjuk igazolni, hogy a Mindszenty-per egy folyamat egyik (kétségtelen legfontosabb) állomása, amelynek végső célja az egyház összeroppantása, közvetlen célja pedig az iskolák államosítása „szükségességének” igazolása, valamint az állam és az egyház közötti „egyezmény” kikényszerítése volt. 1949. január 4-én meg is kezdődtek a „tárgyalások” a püspöki kar és az állam között. 1950. augusztus 30-án Grósz József kalocsai érsek és Darvas József vallás- és közoktatási miniszter aláírta azt a „megállapodást”, amelyet nyomban követett a szerzetesrendek „megszüntetése”. Ezzel az állam fontos lépést tett a teljes egyházkormányzat állami felügyelet alá helyezése felé, amely az 1950-es „egyezmény” aláírója, Grósz József és számos társa ellen folytatott persorozat után következett be. Így az 1947.

³⁵ Uo.

évi XXXII. tc. – a felekezetek teljes egyenjogúságáról alkotott törvény – a felekezetek egyenlő leigázásaként valósult meg.

Még alig száradt meg a tinta az „egyezményen”, amikor Farkas Mihály 1950. szeptember elején az újabb „harci szakaszra” hívta fel a figyelmet. Révai József pedig 1951. április 14-én „a klerikális reakciót”, mint „az imperializmus legfontosabb ügynökét” jelölte meg. Május 4-én az MDP Titkársága ülésén az egyházpolitika módosulásának kérdéséről beszélt. Kifejtette, miként lehet „egyik vagy másik püspökre fő tüzet irányítani (elsősorban Grószre³⁶, Péteryre³⁷ és Shvoyra³⁸, utánuk Hamvasra és Papp-ra³⁹)”. Elhatározták a „pálosok elleni per előkészítését” is.

A forrás ezt követően így folytatódik. „A per vádlottjait »amalgán« (sic!) módszerrel kell kiválogatni: a pálosokon kívül vádlott legyen a ciszter rendfőnök és néhány püspök, akik ellen komoly bizonyítékaink vannak.

³⁶ Grósz József (1887–1961) A Pázmáneumban végzett teológiai tanulmányok után 1911-ben szentelték pappá. 1928-ban c. orthoziai püspök és győri segéd-püspök. 1933–1936 között általános helynök, 1936-tól a szombathelyi egyházmegye apostoli kormányzója, 1939-től megyéspüspök. Mindszenty bíboros letartóztatása után a Szentszék felhatalmazása alapján a magyar egyház vezetője. 1950. augusztus 30-án aláírta a kikényszerített – s így jogilag érvénytelen – „megállapodást” az állammal. Az egyház felszámolására tett következő lépésként (1951. május 24-i MDP Titkárság ülésén elfogadott határozat) letartóztatták és államellenes összeesküvés vádjával 15 évre ítélték. A Grósz-perrel kapcsolatban 24 szatellit pert folytattak le, amelyekben 15 embert ítélték halálra. Börtönbüntetését 1955. október havában internálásra változtatták, majd 1956 májusában kegyelmet kapott és visszatérhetett érseki hivatalába. 1957-ben vezetésével a püspöki konferencia csatlakozott a békemozgalomhoz. Ítéletét 1990-ben semmissé nyilvánították.

³⁷ Pétery József [Petró József] (1890–1967) egri egyházmegyes pap. 1942–1967 között a váci egyházmegye püspöke. A politikai rendőrség 1953-tól haláláig házi őrizetben tartotta Hejcéen.

³⁸ Shvoy Lajos (1879–1968) 1901. július 13-án szentelték pappá Esztergomban. Hittanár Budapesten. A Regnum Marianum-templom plébánosa. 1927-től székesfehérvári püspök. 1944-ben a nyilasok letartóztatták, Sopronkőhidán Mindszenty rabtársa. A kommunista diktatúra alatt sem hajlott kompromisszumokra.

³⁹ Papp Kálmán (1886–1966) győri püspökről van szó.

- A/ A per politikai vonala a következő legyen: A vádlott pálos szerzetes gyilkosságainak elkövetésénél szövetkezett a népi demokrácia esküdt ellenségeivel, ellenforradalmi szervezetet épített ki, és ebben a munkájában támaszkodott nemcsak saját rendjére, hanem az egész klerikális reakcióra, beleértve a püspöki kart.
- B/ A pernek bizonyítani kell, hogy a vádlott püspökök a régi rend visszaállítását akarják, esküdt ellenségei a népi demokráciának, illegálisan dolgoznak ellene, megszegik törvényeinket, kémkednek, valutaüzetet kötnek stb. Ezek a püspökök csalárdul írták alá az állammal kötött egyezményt, egy pillanatig sem gondoltak az egyezmény becsületes betartására, nem lehet tehát rájuk bízni az egyezmény betartásáról való gondoskodást sem.
- C/ A pernek bizonyítani kell, hogy a legfontosabb szerzetesrendek, megszegve az egyezményt és az állam törvényét illegalitásba vonultak, szervezett államellenes működést fejtenek ki a reakciós püspökök tudtával és segítségével.
- D/ A pernek bizonyítani kell, hogy a szerzetesrendek és tagjai erkölcsi mocsárban élnek.

...Közvetlenül a vádirat közzététele előtt össze kell hívni a püspöki kart, elébe kell tárni a vádiratot és meg kell kérdezni, hogy az állammal kötött egyezmény értelmében milyen egyházi szabályokat hajlandók foganatosítani a vádlottak (beleértve a püspökök) ellen. Fel kell vetni a vádlott püspökök lemondását.

A püspöki kar előrelátható válasza az lesz, hogy nem tehetnek semmit, a püspököket a pápa nevezi ki, lemondadni őket nincs módjukban stb. stb. Erre a kormány jelentse ki: a püspökök ezzel a vonakodással megszegik az állammal kötött egyezményt. A kormánynak ennél fogva kötelessége, hogy a maga eszközeivel gondoskodjék az egyezmény betartásáról, azoknak az államellenes papok és püspökök felelősségre vonásáról, akik veszélyeztetik az állam és egyház jó viszonyát és békéjét... Számolni kell azzal is, hogy az ellenségnek sikerülni fog a Grósz és társai elleni pert összekapcsolni a jelenlegi közellátási nehézségekkel, a tszcs fejlődés következtében kieleződő osztályharccal a falun, és a népi demokrácia ellen hangolhat majd bizonyos kispolgári, paraszti, értelmiségi, sőt egyes

elmaradottabb osztályrétegeket is. ...A püspökök közül csak a legkompromittáltabbakat kell letartóztatni. A letartóztatás után egy-két napon belül össze kell hívni a püspököket, a katolikus egyházzal történt megegyezést aláíró rendfőnököket és a papi Békebizottság három tagját. Közölni kell velük a tényállást, követelve a püspököktől, hogy a megegyezés értelmében lépjenek fel a bűnös püspökök ellen. A megbeszélés közvetlenül a vádirat nyilvánosságra hozatala előtt történjen.”⁴⁰

Nem kétséges tehát, hogy a „megegyezés” nem más, mint az egyház felszámolását elősegítő hivatkozási alap, amelyet minden esetben „megsért” az egyház, ha bármit tesz, ami hivatása körébe tartozik. Ezért „a kormány a maga eszközeivel gondoskodjék az egyezmény betartásáról”, vagyis vegye át nyíltan az egyházkormányzást. Ez 1951. május 15-én az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) felállításával meg is történt.

A Grósz-per és a hozzá csatolt szatellit perek bonyolult rendszert képeztek, s az előre elkészített tervek szerint zajlottak le. Az 1951. június 28-án kihirdetett ítélet szerint Grósz József 15 év börtönbüntetést kapott, s súlyos büntetés várt a per – valamint a szatellit perek – többi vádlottjára is.⁴¹

A szerzetesi élethez ragaszkodó több ezer szerzetes számára a Grósz-per azért jelentős, mert a hatalom precedens értékkel mondatta ki, hogy ti. a szerzetesrendek a népi demokrácia megdöntésére irányuló illegális

⁴⁰ Politikatörténeti Intézet Levéltára A. 276. f. 54/142. ö.e. 3–9.

⁴¹ A Grósz-perben elítéltek: Grósz József 15 év, Endrédi Kálmán Vendel (zirci apát) 14 év, Hagyó-Kovács András Gyula (ciszter jószágkormányzó) 13 év, Bozsik Pál (remetekertvárosi plébános) 10 év, Vezér Ferenc (pálos szerzetes) halál, Csellár István Jenő (pálos szerzetes) 10 év, Gyetvai Péter (irodaigazgató) 8 év, Farkas Endre (ügyvéd, Mindszenty József édesanyja által fia ügyében meghatalmazott védő) 8 év. A szatellit perek közül kiemelkedők: a pálosszentkúti ügy 8 halálos ítélet, a pálos szerzetesek pere (11 szerzetest 160 év börtönre ítélték), Zaveczky Iván és társai ügye 3 halálos ítélet, Friedrich István és társai pere vagy a „Grósz-kormány” pere (Budapesti Megyei Bíróság 0012220/1951.) 1 halálos ítélet. Vö.: Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája (Bp., 1991, Mécses Könyvkiadó) 60–63. o. Vö. még: Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje 1948–1964. (München, 1988, Görres Gesellschaft) 104. o. és Jámbor Ottó: Grósz érsek koncepciók pere. Belügyi Szemle, 1990. 3. Vö. még: Balogh Margit – Szabó Csaba: A Grósz-per (Bp., 2002, Kossuth)

szervezetek! Az Elnöki Tanács az 1951. évi 20. tvr.-el a főkegyúri jog gyakorlását rendelte el, így az érseki, püspöki, segédpüspöki, apáti, tartományfőnöki (és helyettesi) kinevezések csak az Elnöki Tanács hozzájárulásával voltak lehetségesek. Az ÁEH pedig „valamennyi aulába miniszteri biztosokat nevezett ki azzal a feladattal, hogy a kormányzat egyházpolitikai intézkedéseit végrehajtsák”. Az MDP Politikai Bizottsága 1951. június 28-i ülésén Rákosi Mátyás előadásában értékelte az egyház elleni hadjáratot és meghatározta a teendőket. Figyelmet érdemel, hogy az „egyház ügyét” Rákosi ezúttal is összekapcsolta a „burzsoázia likvidálásának” kérdésével: „A burzsoázia mozgósította az egyházat is. Bár a papi reakció most is mozog és aktív, de hol van attól, amikor Mindszenti (sic!) vezette őket... Azt hiszem, hogy a csapás, amit a reakcióra mértünk, elég tűrhetően elő volt készítve politikailag és bűnügyileg is. Elmondhatjuk, hogy az ÁVH ezúttal megtette, amit vártunk tőle, és semmi kétség, hogy a burzsoáziára igen komoly csapás, különösen arra a részre, amihez nehéz egyébként hozzáférni, a papi reakcióra. Mi már megbeszéltük, hogy fogjuk ezt továbbvinni. Szociális vonatkozásaiban, abban, hogy az egyszerű munkásember, a dolgozó paraszt látja, mit jelent a papi reakció, sokkal alkalmasabb az agitációra mint a Mindszenti ügy. Abban sok volt a nemzetközi vonatkozás, de ebben Hagyó Kovács, a halastóban megsérült gyerek, a látástól vakulásig való dolgozás, felidéztek a múltat az elé a réteg elé, amely szívesen elfelejti. A fő agitáció ezzel kapcsolatban augusztusban, szeptemberben fog kezdődni. Véleményem, hogy belső kihatásaiban ez a csapás nem kisebb, mint amit a Mindszentivel mértünk. Mindszentinél az volt a fontos, hogy megtörtük az egyház varázsát, kiderült, hogy a hercegprímást is dutyiba lehet tenni és rajta is remeg a gatyá, ha a népi demokrácia bírósága előtt áll, az istenek alkonya őket is elérte. Papi körökben meglehetősen pánik van... Akit a pápa kinevez, elvihetjük internáló táborba. Esküdözött, hogy meg leszünk vele elégedve... Visszaállítjuk a placetum regiumot. A magyar állam illetékes szerveinek előzetes hozzájárulása nélkül nem lehet püspököt stb. kinevezni. Utána megyünk tovább. Ennek a lépésnek tulajdoníthatjuk, hogy ezekben a napokban folynak a hittanra a beiratkozások, és igen kis számban. Azt hittük, hogy fokozatosan kell leszorítani. Vigyázzunk, hogy ne csináljuk

erőszakkal. Ennek a pernek a belpolitikai jelentősége azért is nagyobb, mert a Mindszenti per óta két és fél év telt el és a nép fejlődött. Hogyan fogjuk ezt tovább vinni. Az egyházi részen tovább fogunk menni, lépésről lépésre vissza fogjuk szorítani. Hozzá kell fogni és fel kell rázni a Pártot ezekkel a tényezőkkel szemben...”⁴²

Az egyházkormányzat teljes állami felügyelet alá helyezése tehát szovjet minta szerint megtörtént. Ezt követte a hívők nagy tömegeinek elidegenítése, vagy ha ez nem sikerült, erőszakos elszakítása az egyháztól. „1951. szeptember 15-től a kultusztárca szinte lehetetlenné tette az iskolai vallásoktatást, mondhatni egy világnézeti »elvonókúrának« vetették alá a hívők ezreit.”⁴³ Ebben a politikai helyzetben különösen ingerelte az egyre gögősebb teljhatalmat gyakorló diktatúrát, ha akadtak olyan papok vagy szerzetesek (szerzetesnők), akik ellenszegültek akaratának.

Jogrendszer a zsarnokság szolgálatában

Ma már sokak számára kevésbé érthető, hogy működött a jogrendszer, hogyan szolgálta ki a koncepciók pereket.

Tekintsük át tehát a büntető jogrendszerben és az ítélkezésben 1945 után bekövetkezett változásokat.

Magyarországon a szovjet megszállást követően elindult az a folyamat, amely a megszállás állandósítása érdekében a Kommunista Párt kezébe kívánta koncentrálni a hatalmat. K. J. Vorosilov marsall mindenkinek értésére adta, hogy hosszú távon Magyarországon nem tartható fenn a szabad választásokon kívánt, magántulajdonon alapuló polgári társadalom, s hogy az emberi jogok valós érvényesülése is az illúziók világának része. Rákosi nem titkolt felfogása volt, hogy amit nem sikerült megnyernie a választásokon politikai eszközökkel, azt megszerzi a politikai rendőrségen keresztül és végrehajtja a büntetőjoggal mint az osztályharc legélesebb fegyverével. Ennek érdekében átfogó támadás indult a bírói függetlenség

⁴² Politikatörténeti Intézet Levéltára 276. f. 53. 81.

⁴³ TSz 99. o.

ellen. Az 1945. évi VII. törvény a népbíróságokról és a háborús bűnösök felelősségre vonásáról már ezt a célt szolgálta.

Az ENSZ közben létrehozta az Emberi Jogok Bizottságát, kiemelve ezzel az emberi jogok fontosságát. 1948. december 10. napján az ENSZ Közgyűlése meghozta a 217 (III) számú határozatát *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* címmel. Szükségesnek látja a Nyilatkozat, hogy „...az emberi jogokat a jog uralma védelmezze, nehogy az ember végső szükségében a zsarnokság és az ellenállás elleni lázadásra kényszerüljön...” A Nyilatkozat így visszatér a gyökerekhez, amikor első cikkében megállapítja: „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van.” Ennek oktatás és nevelés útján, továbbá „hazai és nemzetközi jogszabályok útján történő általános és tényleges alkalmazásával” kívánt érvényt szerezni. Hangot adott annak, hogy az ember egyenlő „fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai, vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyonra, születésre, vagy bármely más körülményre való tekintet nélkül”.

A Nyilatkozat felsorolja azokat a jogokat, amelyeket emberi jognak tekint, így az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz való jogot, a rabszolgaság, a kínvallatás, kegyetlen, embertelen vagy lealacsonyító büntetésnek vagy bánásmódnak a tilalmát, a jogalanyisághoz való jogot, a törvény előtti egyenlőség jogát, azt a jogot, hogy az alkotmányban vagy törvényben biztosított jogokat sértő eljárás ellen bárki hazai bírósághoz forduljon. Az önkényes letartóztatás vagy száműzés tilalmát, a független és pártatlan bírósághoz való jogot, az ártatlanság vélelmének jogát, a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elvét.⁴⁴ Előírja a magánéletbe, a lakóhely megválasztásába, a levelezésbe való önkényes beavatkozás tilalmát, a becsület és jó hírnév megsértésének tilalmát. Az államon belüli szabad mozgás és lakóhelyválasztás jogát, továbbá az ország elhagyásának és az oda való visszatérésnek a jogát is. Emberi jogként fogja fel az üldözés elől más országba menekülést, illetve a más ország nyújtotta menedék elfogadását (kivéve a közönséges bűncselekmények miatti üldözés esetét). Előírja az

állampolgársághoz való jogot, a házasságkötés és családalapítás jogát, mégpedig a felek szabad elhatározása alapján. Elismeri a tulajdonhoz való jogot. A 18. cikk kimondja: „Minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához.” A 19. cikkben arról szól, hogy „minden személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást és hogy határookra való tekintet nélkül kutathasson, átviessen és terjeszthessen híreket és eszméket bármilyen kifejezési módon”.

A Nyilatkozat deklarálja a békés célú gyülekezési és egyesülési szabadságot, a közügyekben való részvételt (akár közvetlenül, akár szabadon választott képviselők útján) az egyenlő szavazati jog és titkos szavazás szabadságát, a szociális biztonság jogát, a munkához való jogot, az egészséghez, a neveléshez, a közösség kulturális életében való szabad részvételhez való jogot. Amikor kimondja, hogy „minden személynek joga van ahhoz, hogy mind a társadalmi, mind a nemzetközi jogok tekintetében olyan rendszer uralkodjék, amelyben a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított jogok és szabadságjogok teljes hatállyal érvényesülhetnek”, egyben elvi alapot teremt ahhoz a küzdelemhez is, amelyet a kommunista diktatúrával szemben fellépő polgárjogi aktivisták folytattak az önkényuralom ellen, amelynek legfőbb megtestesítője Magyarországon a Belügyminisztérium III. főcsoportfőnöksége volt. A Nyilatkozat fontos megállapítása továbbá, hogy az abban felsorolt „jogokat és szabadságokat semmi esetre sem lehet az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel ellentétesen gyakorolni”. A jogok felsorolásával párhuzamosan kimondja, hogy „a személynek kötelességei vannak a közösséggel szemben, amelynek keretében egyedül lehetséges a személyiség szabad és teljes kifejlődése”.

A Nyilatkozatot nem sokkal később követte az Emberi Jogok Európai Egyezménye, melyet 1950-ben Rómában írtak alá, ezért Római Egyezményként is emlegetik. Ez kötelezi a szerződő államokat, hogy biztosítsák a benne foglalt jogokat (19. cikk) és ezért az állam felelősséggel tartozik. Az Európai Emberjogi Bizottság és az Európai Emberjogi Bíróság a felpanaszolt sérelem esetén eljár a szerződő állammal szemben (24–25. cikk), amennyiben a Bizottság megállapítja az Egyezmény megsértését (31. és 32. cikk), úgy a Bíróság elégtétel megfizetésére kötelezheti a sérelmet

⁴⁴ Nincs büntetés törvény nélkül, azaz senki sem büntethető súlyosabb büntetéssel, mint amit az elkövetés pillanatában a törvény előír.

okozó államot (50. cikk). A Strasbourgban felállított Európai Emberjogi Bizottság és Bíróság esetjoga ma már számos kötetet megtöltő joganyag.

Nem csoda, hogy a kommunista diktatúra állama nem vállalta a strasbourgi megmértetést, s ezért nem csatlakozott az Egyezményhez. Magyarország a rendszerváltozás első évében írta alá⁴⁵ és vált részesévé az Egyezmény közösségét alkotó államoknak, miközben jogrendjét számos ponton módosította, hogy az megfeleljen a dokumentum követelményeinek.

Az Egyezmény 2. cikke az élethez való jogról szól. A 3. cikk kimondja: „Senkit sem lehet kínzásnak, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.” Az Egyezmény 15. cikke ezzel kapcsolatosan kimondja, hogy háború vagy rendkívüli állapot idején sem lehet korlátozni ezt a jogot. A 4. cikk tiltja a rabszolgaságot, szolgaságot és kimondja a kényszermunka tilalmát. Az 5. cikk a szabadsághoz és a biztonsághoz való jogról rendelkezik, meghatározva azokat az eseteket, amikor a személyi szabadság korlátozható (törvényes őrizetben tartás, letartóztatás, bűncselekmény alapos gyanúja esetén, kiskorú őrizetbe vétele nevelési felügyelet céljából, vagy hatóság elé állítás okán, törvényes őrizetbe vétel fertőző betegségek megakadályozására, törvényes letartóztatás az országba való jogtalan belépés megakadályozása céljából). Az 5. cikk szabályozza a letartóztatott személy jogait, a vele kapcsolatos eljárás szabályait. Magyarország jogrendje több „kétes” intézményt ismert (fegyelmi szankciókét, szabálysértési szankciókét stb.), amelyeket a 90-es évek jogalkotása a strasbourgi bíróság gyakorlatának megfelelően alakított át.

Az Egyezmény 6. cikke a bíróság előtti tisztességes eljáráshoz való jogról jórészt eljárásjogi kérdéseket tartalmaz. A törvény által felállított független és pártatlan bíróság, a nyilvános és ésszerű időn belül lefolytatott eljárás, a megfelelő védelem, az ún. fegyveregyenlőség elve azok a sarkalatos, szigorúan vizsgált elemei a büntetőeljárásnak, amelyek kérdésében az Emberjogi Bíróság joggyakorlata engedményt soha sem tett.

Ugyanígy szigorúan értékeli az Emberjogi Bíróság az ártatlanság védelme (Egyezmény 6. cikke 2./ pont), a bizonyítási teher kérdése, valamint a bizonyítékok mérlegelésének szabályait (*in dubio pro reo*). A fegyveregyenlőségről a 6. cikk 3. pontja részletesebben is szól, nevesítve azokat a körülményeket, amelyek nélkül nem fogadja el tisztességesnek az eljárást. Így a gyanúsított személynek joga van arra, hogy a legrövidebb időn belül tájékoztassák az általa értett nyelven a vád természetéről és indokairól, hogy rendelkezék a védekezésének előkészítéséhez szükséges idővel és eszközökkel, személyesen vagy az általa választott védő segítségével védekezhessen, és ha nem állnak rendelkezésre eszközök védő díjazására, amennyiben az igazságszolgáltatás érdekei ezt követelik meg, hivatalból és ingyenesen rendeljenek ki számára védőt. Mind a vád-, mind a mentő tanúk esetében kérdéseket intézzen vagy intéztessen a tanúkhöz; a mentő tanúk megidézéséhez és kihallgatásához ugyancsak joga van. Joga van végül ingyenes tolmáchoz, ha nem érti, vagy nem beszéli azt a nyelvet, amelyen a tárgyalás folyik. A 7. számú Kiegészítő jegyzőkönyv szól arról is, hogy a bűncselekményben elmarasztalt vádlott bűnössége megállapítását, illetve az ítélet büntetés kiszabását kimondó részét fellebbezheti (e jogot korlátozni lehet egyes kisebb jelentőségű bűncselekmények esetén). Nem részletezzük most a nyilvánosság és az eljárás időtartama kérdését, e tárgyban számos döntést hozott az Emberjogi Bíróság.

A 7. Kiegészítő jegyzőkönyv a többszörös eljárás tilalmáról is rendelkezik. Az Egyezmény 7. cikke a *nullum crimen sine lege* elvet és a *nulla poena sine lege* elvet veszi fel azzal, hogy „nem képezi akadályát valamely személy bíróság elé állításának, vagy megbüntetésének olyan cselekmény vagy mulasztás miatt, amely elkövetése idején a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek szerint bűncselekmény volt”. Ez a rendelkezés – a 7. cikk 2. pontja – valójában a II. világháború után a háborús és emberiségellenes bűncselekmények megbüntetéséről szóló visszaható hatályú rendelkezések jogszerűségét ismeri el. Az Egyezmény külön cikkekben foglalkozik a magánszféra tiszteletben tartásával (8. és 12. cikk.).

A gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság, valamint a véleménynyilvánítás szabadsága az egyezmény hangsúlyos része. A 9. cikk kimondja: „1. Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadsághoz.

⁴⁵ Az Országgyűlés a 76/1990. (XI. 2.) OGY sz. határozata vállalta. Az Egyezményt és a 9. kiegészítő jegyzőkönyvet Magyarország 1990. november 16-án írta alá. Törvénybe iktatva az 1993. évi XXXI. törvénnyel.

Ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek, mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben, istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát. 2. A vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak a törvényben meghatározott olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, a közegészség, vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.” A véleménynyilvánítás szabadságát az Egyezmény az alábbiakban határozza meg: „1. Mindenkinnek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. E jog magába foglalja a véleménynyilvánítás szabadságát, és az információk, eszmék megismerésének és átadásának szabadságát országhatárokon tekintet nélkül és anélkül, hogy ebbe hatósági szervnek joga lenne beavatkozni. E cikk nem képezi akadályát annak, hogy az államok a rádió-, mozgókép- vagy televízió-vállalatok működését engedélyezéshez kössék. 2. E kötelezettségekkel és felelősségekkel együtt járó szabadságok gyakorlása a törvényben meghatározott, olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.”

Anélkül, hogy e helyen részleteznénk a véleménynyilvánítás jogának elfogadott korlátait, előre kell bocsátanunk, hogy az a tényleges helyzet, amelyet Magyarországon a forradalom leverését követően a rendszerváltozásig a III. csoportfőnökség gyakorlata, valamint a bíróságoknak – az izgatás tényállásával kapcsolatosan – a büntetőjogi döntvénytárakban megjelent döntései tükröznek, távolról sem felel meg azoknak az elvárásoknak, amelyek a Római Egyezmény 10. cikkében testesülnek meg.

Az Egyezmény a gyülekezés, egyesülés és szakszervezeti szabadsághoz való jog (11. cikk.) kimondása mellett rendelkezik arról is, hogy az Egyezményben meghatározott jogok megsértése miatt bárki „a jogsérelem

hatékony orvoslását kérje az esetben is, ha e jogokat hivatalos minőségben eljáró személyek sértették meg” (13. cikk.).

Az Egyezményhez csatolt első kiegészítő jegyzőkönyv a tulajdonhoz való jogról szól: „Minden természetes, vagy jogi személynek joga van javai tisztelőben tartásához. Senkit sem lehet tulajdonától megfosztani, kivéve, ha ez közérdekből és a törvényben meghatározott feltételek, valamint a nemzetközi jog általános elvei szerint történik.”

Mindaz, ami a háború után Magyarországon történt a jogalkotásban és alkalmazásban, mindenben ellentmondott a nemzetközi jogfejlődésnek.

Nem kétséges, hogy Magyarországon is követtek el háborús és emberiségellenes bűncselekményeket. A törvénybe iktatott moszkvai fegyverszüneti egyezmény kötelezte Magyarországot a háborús bűncselekménnyel vádolt személyek felkutatására, letartóztatására és az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatására, valamint, hogy ítélkezzen az ilyen személyek felett. A ténylegesen háborús bűncselekményt megvalósító személy felelősségre vonása minden esetben teljes szigorral megoldható lett volna mind a magyar anyagi büntetőjogi rendelkezések, mind a katonai büntető törvénykönyv alapján éppúgy, mint a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bizottság alapszabályának alkalmazásával. Az 1945. évi VII. törvényben felvett tényállások azonban alkalmasnak mutatkoztak arra, hogy a meghirdetett célon túl eljárás alá vonjanak olyan személyeket is, akiknek a közéletből való eltávolítása és látványos megtorlása így könnyebben megoldható volt.

Az 1945. évi VII. törvény alapján a kollektív felelősség alkalmazásával megtorló hadjárat folyt a magyarországi svábok ellen, de alkalmas volt arra is, hogy az alsó fokú közigazgatás szétzilálása céljából nagyszabású felelősségre vonási hullámot indítsanak a helyi jegyzők és más közigazgatási tisztviselők ellen is.

Ezeknek az ügyeknek nemcsak az volt a jellegzetességük, hogy a lefolytatott bizonyítási eljárások elégtelenek voltak, hanem, hogy a nép-bíróságok rendre a valóságtól eltérő tényállást állapítottak meg jórészt a vádlott terhére alkalmazott vélelmek és fikciók sorozatával.

Az 1945. február 3-tól 1950. április 1-ig népbíróság elé állított 59 429 vádlottból így 26 997 személyt ítélték el.⁴⁶ Külön tanulmányt érdemel az a tény, hogy mennyiben tekinthető függetlennek az a bíróság, ahol a tagokat pártok delegálják és utasításokkal látják el. Ugyancsak figyelmet érdemel az a törvényi rendelkezés is, amely lehetővé teszi 1945. május 1-től a 16 évet betöltött fiatalok halálbüntetésre ítéletét és kivégzését. Ez a rendelkezés visszatért az 1956-os forradalom megtorlásának jogszabályanyagában.

Az 1989-ben kinevezett kormánybizottság jogász albizottsága szerint a legtöbb koncepció elemet tartalmazó eljárást a *demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. tv.* alapján folytatták. Az 1946. évi I. tc. rendelkezett a demokratikus államrend, illetve a köztársaság védelméről. E szerint halállal is büntethető, államellenes bűncselekmény valósul meg azzal is, ha valaki mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet. A kezdeményezés fogalmát kimeríti, ha „mozgalom, vagy szervezkedés megalakítására indítványt terjeszt elő, vagy másokat abban való részvételre rávenni törekszik.” Nem feltétele a bűncselekmény megállapításának semmilyen mozgalom vagy szervezet létrejötte. Ez a törvényi megoldás – amellet, hogy ellentmond minden véleménynyilvánításnak, bírálatnak és vitának, a legkegyetlenebbül bünteti az „állammal” (valójában a MKP-val és rajta keresztül a szovjet politikával) szemben állókat akár csak a politikai lehetőségek puhatolásáért is. Mindez nem csak elméleti lehetőség. A törvény alkotóinak logikája szerint főbenjáró bűn a rendszer bármilyen megváltoztatására (az alkotmányos úton történő változást is ideértve) irányuló minden gondolat is. A büntetőtörvény ilyen kiterjesztése a büntetőjog belső rendszerének megsemmisítésén túl az emberi jogok teljes megsemmisítésével azonos, nem is szólva arról, hogy nélkülöz minden morális alapot és ellentétet a magyar társadalom konvencióival is.

A büntetőjog kidolgozott fogalomrendszere egyik biztosítéka volt az önkény kizárásának. Nem véletlen, hogy ez ellen a jogi fogalomrendszer

ellen indult támadás, aminek az lett az eredménye, hogy a jogi fogalmakat politikai fogalmakkal helyettesítették. Pl. a „jogellenesség” klaszikus büntetőjogi fogalma helyére lépett a „reakció” teljesen parttalan politikai fogalma, amely az adott időszakban mindenkit jelentett, aki nem volt kommunista, vagy a kommunista politika támogatója. Így egy egész másodlagos normarendszer alakult ki. Mindez oda vezetett, hogy a népbíróság kimondta: jogellenesség nélkül is el lehet ítélni bárkit, ha magatartása a hatalom ellenére van. Más szóval, a büntetőjogi bűnösséget a politikai bűnösség váltotta fel, amelyhez nem kellett a jogellenes magatartás, csupán a „reakció” gondolkodás, s ez egyenlő volt azzal, hogy valaki nem támogatta a kommunista hatalmat. Meg kellett teremteni egy olyan normarendszert, amelyben minden ellenőrzés és fék nélkül érvényesül a pártakarat. Ez volt a másodlagos normarendszer (a pseudojog), amelyet a párthatározatok és az elvárások töltöttek ki tartalommal. Az élet minden területén érvényesülő pseudojog a büntetőjog és a büntetőeljárás területén volt talán a legpusztítóbb. Elsősorban az izgatás és lázítás tényállása volt alkalmas a hatalom önkényének kiszolgálására. Ezek a tényállások az „alapintézmény” meg nem határozott fogalmának beiktatásával kitöltetlen csekkeket adtak a hatalom kezébe és szabad folyást engedtek az önkénynek.

A koncepciók eljárásokban gyakran alkalmazták a 8800/1946. (VII. 28.) ME. számú rendeletet. A rendelet a közellátás érdekét veszélyeztető bűncselekmények címén – törvény nélkül minősítette bűncselekménynek – büntetni rendelt minden olyan magatartást, amely a teljesen önkényesen megállapított terménybeszolgáltatási kötelezettséget sértette. Ez a rendelet a parasztság százazreit juttatta börtönbe és milliókat fosztott meg egzisztenciájától. A rendelet nemcsak a *nullum crimen sine lege* elvét hágtá át, de olyan büntetőjogi alapintézményeket is semmibe vett, amelyek a büntethetőség körét a büntetőjog általános részében foglalt szabályok szerint szűkítik. Így nem érvényesülhettek a büntethetőséget kizáró törvényi okok sem. Valójában egy olyan objektív felelősséget állítottak fel, amely minden célszerű gazdasági kockázatvállalást bűncselekményként büntetett, így az osztálybíraskodás jegyében alkalmas volt a paraszti kisárutermelést megsemmisítésére.

⁴⁶ Zinner Tibor: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelőssége vonásához. In Büntetőjogi tanulmányok II. Veszprém 2000, 41-60. o.

A koncepciók eljárásokban tömegesen bukkant fel a devizasabályok átláthatatlan szövevénye a 8400/1946. (VII. 28.) ME. sz. rendeletben, lehetővé téve a halálbüntetés kiszabását is. A szovjet mintájú kolhozosítás bolsevik rögeszméjét szolgálta a 2561/1949. (III. 19.) Korm. sz. rendelet, amely a kolhoz típusú szövetkezetek bármilyen bírálatát bűncselekménynek minősítette és 10 évig terjedő börtönnel büntette. A „legkirívóbb és legsúlyosabb jogszabály, amelynek alapján az emberek százait igen súlyos börtönbüntetésre, nem ritkán halálra ítélték” az 1950. évi 26. törvényerejű rendelet volt. Tárgya a katona külföldre szökése, vagy annak megkísérlése. A hozzátartozót, aki a katona szándékáról tudott, 10 évig terjedően bünteti, de az a hozzátartozó is büntetendő, aki nem tudott a szökeiről, igaz „csak” 5 évig terjedően.

A koncepciók eljárásokban ezen túl számos titkos utasítás, központi és helyi parhatározat is szerepel, felülírva a kihirdetett büntetőjogot és számúzve a büntetőjog fundamentumát képező alapelveket.

Hogy mindez a gyilkos szabályrendszer – amelyet jogrendszernek nevezni ellentétes nemcsak a jogász szakma moráljával, de megcsúfolása az áldozat-társadalomnak is – működjön, meg kellett teremteni a kiszolgáló struktúrát. Ebben a főszerep a politikai rendőrségé és alegységeié, az ügyészségeké és bíróságoké.

Az eljárások, amelyek a sarkaiból kivetett és a politika járszalagjára fűzött jogot érvényesítették, egyrészt a bíróságok felhasználásával zajlottak, ahol a korábbi jogi garanciáktól megfosztott büntető eljárásjogot használták fel a koncepciók perek lefolytatására, másrészt gyakori volt az ítélet nélkül – államigazgatási határozattal – történő szabadságelvonás. Utóbbira példaként a számos eset közül a Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök⁴⁷ ellen folyó eljárást említjük, ahol az ítélet nélküli, csupán az ÁVH határozatán nyugvó internálást alkalmazták. Hasonló módon sok ezer magyar állampolgár szabadságát korlátozták meghatározatlan időre.

⁴⁷ Dr. Meszlényi Zoltán Lajos (1892–1951) az esztergomi főegyházmegye segédpüspöke és káptalani helynöke. 1950. június 29-én tartóztatták le és Kistarcsán tartották fogva. Az Anyaszentegyház 2009-ben emelte a boldogok sorába.

A létező és törvényben szabályozott büntető eljárás mellett semmilyen jogszabály nem rendelkezett a politikai rendőrség által folytatott titkos nyomozásokról (titkos házkutatás, lehallgatások, levél ellenőrzések stb.), valamint a kompromittálás és kizsárolás alkalmazásáról. Ezek – az egyébként bűncselekményt megvalósító módszerek – csupán egyszerű előjárói parancsra történtek. A legtöbb áldozatot a koncepciók perek szövevénye szedte.

A koncepciók perek kérdése a jogtörténetben a nem túl régen kutatott témák egyike. Maga a kifejezés sokkal inkább tekinthető a publicisztikában használt fogalomnak, semmint tudományos terminológiának. Szükséges ezért mind a jogtudomány, mind a történettudomány oldaláról áttekinteni, mit értünk a koncepciók perek fogalmán. A dolog természeténél fogva az első lépéseket a történettudomány tette meg, hiszen a sokféle „hamis per” tételes tanulmányozása tette lehetővé a büntető eljárásjog számára a koncepciók per terminológiájának megalkotását és gyakorlati működtetését a négy semmisségi törvény keretei között.

A koncepciók perek fogalmának kimunkálásához és helyes értelmezéséhez vissza kell térni a büntető eljárások ősforrásához. Amióta az emberiség ráeszmélt, hogy a vérbosszú nem jelent megoldást a bűnelkövetéssel szemben, ugyanakkor elviselhetetlen terhet ró az egész társadalomra, nem maradt más hátra, mint elfogadni a közhatalom erejével felruházott bírót, aki ítéletével igazságot szolgáltat. Az igazságszolgáltatás során háromirányú tevékenység hárult a bíróra: megállapítani, hogy mi történt – ideértve a történésben érintett személyek megnevezését is (a tényállás kimondása) –, hogy a tényállásban foglalt tevékenység bűncselekmény-e, ha igen, ki a felelős érte (bűnösség kérdése), továbbá, hogy a bűnösnek milyen bűnhődéssel és/vagy jóvátétellel kell helyreállítani a tetteivel megsértett rendet. Bármennyire is tökéletlenek, netán alkalmatlanok voltak az eszközök a valós tényállás felderítésére, a cél mégis ennek elérése volt, illetve, hogy a bűnös olyan büntetést szenvedjen el, amely megfelelt a társadalom igazságérzetének.

A történelem folyamán ismertek azonban olyan büntető eljárások, amelyeknek a célja, titkoltan legalábbis, nem a valós tényállás felderítése, a bűnösség megállapítása és igazságos büntetés kiszabása volt, hanem birtokszerzés vagy a politikai vetélytárs megsemmisítése, esetleg mindkettő.

Példaként említhetjük a késő középkor legnagyobb koncepció perét a Jeruzsálemi Templomos Lovagrend ellen, amely számos lovag és a rend 23. nagymesterének, Jacques de Molay-nak máglyahalálával végződött 1314-ben. Vagy magyar vonatkozásban az a boszorkányper, amelyet a felvilágosult Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Báthory Erzsébet, Dengelenghy Mihályné Török Katalin, Bánffy Dénesné Báthory Anna és Imreffy Jánosné Iffy Kata ellen folytatott. A korszak kutatói úgy vélik, ez a per „álcázott birtokszerző fiskális per” volt. Közismert továbbá az Antonio Caraffa császári tábornok vezette eperjesi véstörvényszék, amely 1687. március 3-án kezdte meg működését és a következő hónapok koncepció pereiben összesen 24 nemest és gazdag polgárt küldött a halálba. A legújabb kor diktatúrái már gyakrabban alkalmazták a büntetőeljárást annak eredeti céljától eltérően politikai fegyverként. Az 1789-ben kirobbant francia forradalom, amely a „szabadság – egyenlőség – testvériség” jelszavával az emberi jogok előharcosaként bontott zászlót a kontinensen, a jakobinus diktatúra éveiben áthágva a büntetőeljárás alapelveit, megalkotta az ún. gyanús törvényt. Az 1793. május 31. utáni „második terror” alatt folytattak a nagy politikai perek Nantes-ban; Carrier konventbiztos két hónap alatt mintegy 3000 embert a Loire vizébe fojtatott (többek között iskolás gyerekeket), s hasonló módon „ítélkezett” Tallien Provence-ban, Barras és Fréron Toulonban.

A XX. századi diktatúrák ugyancsak „felfedezték”, hogy a büntetőeljárás nemcsak az igazságszolgáltatás eszköze lehet, hanem más, attól független, sőt azzal ellentétes célok megvalósítására is használható. Ezek a célok mindenekelőtt politikai célkitűzések voltak. Oroszországban az 1917. évi októberi államcsínyt követően a büntetőeljárások tömege a társadalom strukturális átalakítását, a tulajdonviszonyok megváltoztatását, az ideológiai arculat átformálását és nem utolsósorban a politikai ellenfelek megsemmisítését szolgálta. Az 1920-as években a kialakuló monolit hatalom egyetlen szervet, a VCSK-t és utódszervét a GPU-t ruházta fel a nyomozás, az elbírálás és a végrehajtás „jogával”.

Az első ilyen per az eszer⁴⁸ vezetők pere volt (1922), ahol bizonyítani kellett, hogy „az ellenforradalom oldalára állt eszerek az októberi forradalomtól kezdve a nép ellen harcoltak, fegyveres összeesküvéseket szerveztek és terrorcselekményeket hajtottak végre”. A II. Internacionálé a pert annyira komolyan vette, hogy védőket is küldött a perbefogottaknak. A forgatókönyv szerint ezt követően a Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságának elnöke a kegyelmi kérelemre azt a határozatot hozta, hogy a halálbüntetés végrehajtását felfüggeszti, ha az eszer párt abbahagyja „ellenforradalmi tevékenységét”, más szóval a párt megszünteti működését. Az első fontosabb politikai per a sztálini érában a Donyec-medence irreális gazdasági követelményeket ellenző 53 vezető szakemberének elítélése 1928-ban. Olyan mérnököket vádoltak szabotázssal, akik korábban a mensevik párt tagjai voltak, de 1921 után is a szovjet iparban dolgoztak. A Sahti-per néven ismert eljárás során öt halálos ítélet született. Az orosz ortodox egyház megtörését a Tyihon pátriárka ellen folytatott per szolgálta.

A sztálini mezőgazdasági politika ellen kifogást emelő politikusok – Buharin, Rikov, Tomszkij és társaik – szintén koncepció per áldozatai lettek.

A 30-as évek nagy „tisztogatási” pereit Isaac Deutscher „Sztálin pályafutásának leghomályosabb fejezete”-ként⁴⁹ jellemzi. Az ügyészségek és bíróságok formális működésével új forgatókönyvek születtek arról, hogy miként kell bűnesetek soha meg nem történt tényállításait összeállítani és azzal a közvéleményt manipulálni. Az ügyek szerzőségét ekkor az 1934-ben felosztatott GPU helyére lépő Belügyi Népbiztosság (NKVD) – ekkor

⁴⁸ Eszer: a Szocializsti Revoljucionyeri, azaz szociálforradalmárok rövid elnevezése az orosz eredeti után. Az 1890-től kibontakozó mozgalom 1901-ben Berlinben párttá szerveződött. Legfőbb céljaik a föld társadalmasítása és az állam föderálissá alakítása volt. Számos merényletet szerveztek a cári kormányzat ellen. Az 1917. februári forradalom után a kormánykoalíció tagjai. Az alkotmányozó nemzetgyűlésben 410 képviselőjük volt a 175 bolsevikkal szemben.

⁴⁹ Deutscher, Isaac: Sztálin: politikai életrajz (Ford.: M. Nagy Miklós. Bp., Európa, 1990) 336–337. o.

még Jagoda vezetésével – jegyezte. Már a Kirov-gyilkosság⁵⁰ ügyében működött ez a mechanizmus, majd egyre bonyolultabbá és árnyaltabbá vált, s elérte Zinovjevet⁵¹, Kamenyevet⁵², mint „felbujtókat”. Először csak közvetett felbujtással vádolták őket (a fiatal terroristák ösztönzést kaphattak azokból a bírálótokból, amelyet egykor Sztálin ellen intéztek), majd a felbujtást ejtették, mert beismerték: a kapitalizmus restaurációjára törekedtek. Ezt a pert Zinovjev tíz, Kamenyev öt év börtönnel úgy tűnt, túlélte, de az 1936-ban indult „tizenhatok perében” már kivégezték

⁵⁰ Kirov: polgári nevén Szergej Mironovics Kosztrikov (1886–1934) szovjet politikus. 1904-től az orosz Szociáldemokrata Párt bolsevik frakciójának tagja. 1926–1934 között a leningrádi pártbizottság első titkára, a SZK(b)P PB póttagja (1926–1930). A XVII. Pártkongresszuson több szavazatot kapott, mint Sztálin, aki ezért riválisának tekintette és megszerveztette meggyilkolását. A Kirov-gyilkosság ürügyén számolt le más ellenfeleivel is.

⁵¹ Zinovjev: polgári nevén Grigorij Jevszejevics Radomilskij (1883–1936) szovjet politikus. 1901-től a Szociáldemokrata Párt tagja. 1902-től Svájcban élt Leninnel. 1903-tól a bolsevik frakció tagja. 1906-ban a szentpétervári pártbizottság tagja. 1908-tól KB tag, a Pravda és Zvezda c. lapok szerkesztője. A szovjet hatalomátvétel után a petrográdi szovjet tagja, majd a polgárháború több frontján szolgált. 1919–1926 között a PB tagja, Trockijjal szemben Sztálint támogatta, de 1925-ben szembefordult Sztálinnal. A PB-ből kizárták és tisztségeitől megfosztották. 1932-ben az Urálba száműzték, de 1933-ban visszatérhetett a száműzetésből. 1934-ben letartóztatták, majd kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

⁵² Kamenyev: polgári nevén Lev Boriszovics Rozenfeld (1883–1936) szovjet politikus. 1901-től a Szociáldemokrata Párt tagja, 1903-tól a bolsevik frakcióhoz tartozott. 1908–1914 között Lenin közvetlen munkatársa volt. 1917 februárjától a pétervári szovjet tagja. 1917-től PB-tag. 1918–1926 között a moszkvai szovjet elnöke. 1922–1926 között a Népbiztosok Tanácsa elnökhelyettese. Lenin halála után Sztálinnal lépett fel Trockij ellen, de 1925-ben szembekerült Sztálinnal. 1925-ben PB-póttaggá minősítik vissza, majd a leningrádi ellenzék létrehozásának vádjával megfosztották minden tisztségétől. 1936-ban koncepció perben halálra ítélték és kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

őket. A „tizenhatok perét” követte a „tizenhetek pere”, amely Visinszkij⁵³ nevéhez fűződik, aki a „valószínűsége, mint tényre” alapozta vádiratait. A „gyanús törvények” tehát újból működtek.

Az 1937-es bírói talárba öltöztetett politikai tisztogatás végigsöpört a Vörös Hadseregben is. Az orosz Napóleontól emlegetett Tuhacsevszkij marsall⁵⁴ épp úgy kivégzőosztag elé került, mint számos más tábornok és tiszt. Az 1938-as év meghozta a „huszonegyek perét”, ahol ugyancsak valótlan és konstruált tényállás alapján mondtak ítéletet. A véres kezű Jagoda és társai kerültek kivégzőosztag elé a „kapitalista rendszer visszaállítása” és „Ukrajna, Távol-Kelet, Belorusszia elszakításának” hamis vádjával. A per egyik sajátos mozzanata, hogy a börtönre ítéleteket is agyonlőtték.

A szovjet koncepció perек jellegzetességeit keresve egyetértünk Deutscher főbb megállapításaival:

1. A perek tárgyi és más, hitelt érdemlő bizonyítékok nélkül, kizárólag a vádlottak beismerésén nyugodtak, és senki sem vizsgálhatta, hogyan is születtek a beismerő vallomások. A beismerő vallomások jórészt a kínzókamrákban (vagy a kínzásoktól való félelem miatt) születtek, más részük zsarolás vagy megfélemlítés eredménye.

⁵³ Visinszkij, Andrej Januárevics (1883–1954) szovjet politikus. A sztálini „erősödő osztályharc” elméletének átültetője a jogelméletbe és büntetőjogi gyakorlatba. A valószínűsített bűnösség alapján álló ítéletek létjogosultságát kanonizálta. A kommunista államok jogelmélete és gyakorlata átvette nézeteit. 1933–1935 között a Szovjetunió Legfőbb Ügyészének helyettese, majd 1935–1939 között legfőbb ügyész. 1939-től a Népbiztosok Tanácsának (kormány) elnökhelyettese. Különböző állami tisztségeket töltött be; volt külügyminiszter-helyettes, külügyminiszter, végül 1953–1954 között ENSZ képviselő. Önkezeléssel vetett véget életének.

⁵⁴ Tuhacsevszkij, Mihail Nyikolajevics (1893–1937) orosz (majd szovjet) katonai vezető. 1914-től a cári hadsereg tisztje, majd német hadifogoly. 1917 októberében visszatért és belépett a Vörös Hadseregbe. 1918 áprilisától bolsevik párttag. A polgárháborúban frontparancsnok. 1921 márciusában a kronstadti matrózlázadást, majd júniusban a tomlovi felkelést verte le. 1925-től a Forradalmi Katonai Tanács elnöke, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke. 1931-től hadügyi népbiztos. 1935-ben a Szovjetunió marsallja. Hamis vádakkal 1936-ban végezték ki, 1957-ben rehabilitálták.

2. A perek egy része a nyilvánosság előtt zajlott, ahol a vádlottak teátrális jeleneteket produkáltak, bűnösségüket hangoztatva. Más részük – ahol nem sikerült rábírní a vádlottakat a „förtelmes látványosságra” – szigorúan titkos volt. Valójában mindkét formának megvolt a politikai hozadéka. A nyílt tárgyalások a „társadalom meggyőzését” és a külföld félrevezetését szolgálták. A titkos eljárások pedig fokozták a társadalom félelemszintjét. A megfélemezés és a félelemkeltés mint a terror eszközei összehangoltan működtek.
3. A perek túl a diktátor hatalma megkérdőjelezhetetlenségének biztosításán konkrét politikai célok megvalósítását szolgálták azáltal, hogy a más nézeteket vallókról „igazolták”: nézeteik valójában bűncselekménnyel egyenértékűek, illetőleg, hogy személyükben eleve ellenséges elemek.
4. A büntetőeljárás külsőségeinek alkalmazása mögül teljes mértékben hiányzott a büntetőeljárás lényege: a független bíróság előtt folyó kontradiktórius eljárás, ahol a törvény előtti egyenlőség elve alapján a vád és a védelem fegyveregyenlőségével, a vád tényállásának keretei között folyó eljárásban, a vád bizonyítási terhével és az ártatlanság vélelmének szem előtt tartásával, a bizonyítékok szabad mérlegelése alapján születik megalapozott tényállás és ennek megfelelő marasztaló vagy felmentő ítélet.
5. A büntetőjogi felelősség alapja minden jogállamban csak a személyes bűnösség lehet. A politikai célokat büntetőjogi eszközökkel elérni kívánó koncepciós eljárásokban gyakran találkozunk a kollektív felelősség egy sajátos módjával, amikor is a „rossz osztályhelyzetű” vádlott vélelmezett bűnös is.

A második világháború előtti szovjet gyakorlat így lényegében kimunkálta, szentesítette és politikai eszköztárába helyezte a koncepciós perek felhasználási körére, tartalmára és technikájára vonatkozó ismereteket, amelyekkel később gyakran találkozunk a terjeszkedő „szovjet világban”.

A szovjet minta alkalmazása Magyarországon

Az 1945 és 1956 közötti időszak koncepciós pereit illetően az átfogó cél a kizárólagos hatalom megteremtése, majd megtartása volt. Ezt a politikai-ideológiai, a gazdasági és az erkölcsi-kulturális (itt elsősorban a vallási) ellenfelek látványos és manipulatív „keresztrefeszítésével” érték el, egy-egy szimbolikus per megrendezése kapcsán. A parlamenti többséget szerzett Kiszgázdapárt szétfűzésének eszközét az ún. Magyar Testvéri Közösség összeesküvésű ügylancolata képezte⁵⁵, amelynek fő peréhez az anyagot, a dr. Donáth György és társai ellen folytatott összeesküvésű és kémkedési vád nyújtotta. A per, amelynek végén Donáth Györgyöt 1947. október 23-án kivégezték, valójában Kovács Béla és Nagy Ferenc miniszterelnök ellen irányult. Kovács Béla ügyét átadták a szovjet hatóságoknak, Nagy Ferencet pedig lemondásra kényszerítették. A Magyar Testvéri Közösség és a hozzá „amalgámított” Földalatti Fővezérség pere – más szatellit perekkel együtt – összességében 260 főt érintettek, aminek eredményeként a Kiszgázdapártot sikerült szétverni.

A szövetséges szociáldemokráciával folytatott ideológiai, valójában hatalmi vetélkedés megoldásához ugyancsak a büntetőjog kínálkozott leghatásosabb eszközül. Peyer Károly és társai büntetőpere, valamint a hozzákapcsolódó szatellit perek a szociáldemokrácia áruló tevékenységét, az USA segítségével történő hatalomváltást voltak hivatva igazolni. Ehhez kapcsolódott az az ún. szabotázs-per, amely Nitrokémia-ügy néven ismert a jogtörténetben.

⁵⁵ Bővebben: Csicsery–Rónay István – Cserenyey Géza: Koncepciós per a Független Kiszgázdapárt szétfűzésára, 1947: tanulmány és válogatott dokumentumok (Bp., 1998, 1956-os Intézet)

A kizárólagos hatalom megszerzésének része volt a külföldi tulajdon államosítása. Ennek érdekében folytatták le a négy ún. Standard-per⁵⁶. Az MDP PB utasításainak megfelelően konstruálták meg a Magyar-Amerikai Olajipari Részvénytársaság elleni pert, amelynek előkészítésére Farkas Mihály már 1945 nyarán utasítást adott. „A MAORT, mint a

⁵⁶ A „Standard-per” elnevezés a Standard Villamossági Rt. nevéből ered, e vállalat vezető tisztségviselői (valamint velük kapcsolatban álló egyéb személyek) közül kerültek ki az 1950 februárjában lezajlott bírósági eljárás vádlottjai. A Standard Rt. 100%-ban amerikai tulajdonú vállalat volt, amely 1928 óta működött Budapesten. Gyára híradástechnikai berendezéseket állított elő elsősorban az International Telephone & Telegraph (ITT) konszern licencei alapján. A második világháború után a magyarországi kommunista hatalomátvételt követően az általános trendnek megfelelően felmerült e cég államosítása is, azonban még 1948-ban tárgyalások kezdődtek a New York-i tulajdonos képviselőivel a gyár jövőjéről. Az elvi megállapodás meg is született a magyar kormány és az ITT között, azonban ennek hivatalos aláírására sosem került sor. Az amerikaiak által megbízott vezérigazgató, Geiger Imre 1949. november elején már nem bírta tovább az állami szervek és a vállalaton belüli kommunista bizalmi emberek nyomását, és a megállapodás meghiúsulásától félve a disszidálás mellett döntött. Az ÁVH azonban a vezérigazgató nyomában volt, így kísérlete kudarcba fulladt, még a határ előtt letartóztatták. Ugyanígy járt az amerikai Robert Vogeler, a New York-i tulajdonos közép-európai képviselője, aki néhány nappal később legális úton (autóval) próbálta elhagyni az országot, de a hatóságok feltartóztatták. A vallomások nyomán egyre nőtt a letartóztatottak köre, Vogeler után három nappal az angol állampolgárságú Edgar Sanderst, a tulajdonos állandó magyarországi képviselőjét is őrizetbe vette az ÁVH. Ezzel a későbbi per kulcsfigurái már mind az ÁVH kezében voltak (Radó Zoltán, a Nehézipari Minisztérium illetékes főosztályvezetője már korábban letartóztatásba került.) A Standard-per (hivatalos nevén: „Geiger Imre és társai büntetőügye”) 1950. február 17–21. között megrendezett nyilvános tárgyalásán Geiger, Radó, Vogeler, Sanders és három társuk egybehangzó módon vádolta egymást és önmagát szabotázzsal és kémkedéssel. A perbeli vallomások szerint a vádlottak az Egyesült Államok érdekeinek megfelelően szabotálták a gyár termelését, hogy ezzel akadályozzák Magyarország és más, a Standard gyártmányait felhasználó „népi demokratikus” országok gazdasági fejlődését. A perben Geigert és Radót halálra ítélték, az amerikai 15 év, az angol pedig 13 év börtönbüntetést kapott. A halálos ítéleteket végrehajtották. Az ügy mellékszereplőinek részvételével további három vádlott csoportban zárt pereket folytattak le; ezekben halálos ítélet nem született.

Standard Oil Company leányvállalata, a háborúra spekuláló amerikai nagytőke magyarországi ügynöksége lett... A Magyar Állammal kötött szerződésben vállalt kötelezettségekkel ellentétben szándékosan és folyamatosan mindent elkövettek a termelés csökkentésére, a magyar gazdasági élet súlyos megkárosítására és a magyar demokrácia meggyengítésére.” A szabotázs-per azt volt hivatva bizonyítani, hogy Papp Simon vezérigazgató tudatosan csökkentette a termelést és „kiszolgálta a német háborús célokat”. A végső célt magától értetődően az amerikai tulajdon államosítása jelentette, ahogy a Standard villamossági vállalat esetében is.

A kizárólagos hatalom megszerzésének alapvető gátját jelentették az egyházak. Ezért a kommunista pártvezetés külön stratégiát dolgozott ki az egyházak súlyának megtörésére, eszmei befolyásának felszámolására. Ennek a „hadjáratnak” fontos lépése volt az iskolák államosítása, amellyel szemben a Mindszenty József bíboros-hercegprímás vezette katolikus egyház kemény ellenállást tanúsított. A hatalom válasza a Pócspetri-ügy⁵⁷ megkonstruálása volt két halálos ítélettel, melyekből egyet végrehajtottak.

A katolikus egyház ellen indított támadás frontpere a Mindszenty-per⁵⁸ volt, amelyben megtalálható a koncepciós perek konstruált formájának valamennyi ismérve, ideértve a jogszabályok tartalmának teljes kiforgatását is. A Mindszenty-pernek mintegy folytatása volt a Grósz-per⁵⁹, amelynek célja a katolikus egyház külső kormányzásának megszilárdítása volt.

Hasonló célokat követtek a protestáns főpapok elleni eljárások is, így Ordass Lajos evangélikus püspök, Ravasz László református püspök esetében.

⁵⁷ A Budapesti Népbíróság Nb. XII. 3269/1948 sz. ügyében a perújítási nyomozásban tisztázódott (Legfőbb Ügyészség Nyom. 19060/1989), hogy baleset és nem gyilkosság történt. A perben két halálos ítéletet hoztak; Királyfalvi Miklós jegyzőt nyomban kivégezték, Asztalos János plébános kegyelmet kapott, életfogytig tartó börtönre ítélték.

⁵⁸ Bővebben: Gergely Jenő – Izsák Lajos: A Mindszenty-per (Bp., 1989, Reform) és Kahler Frigyes: A főcsapás iránya: Esztergom – Mindszenty bíboros pere (Bp., 1998, Don Bosco Kiadó)

⁵⁹ Bővebben: Balogh Margit – Szabó Csaba: A Grósz-per (Bp., 2002, Kossuth)

A kizárólagos hatalom fontos területe volt a hadsereg legteljesebb ellenőrzése, aminek megvalósítása érdekében ugyancsak számottevő módon használták a koncepciós pereket. Az 1945. évi VII. törvény alkalmazásánál már említettük a katonai vezetők háborús bűnösként történő elítélését; szovjet mintára a tisztikar számos tagja ellen indult eljárás hazaárulás, kémkedés és más államellenes bűncselekmények miatt.

A koncepciós perek tipizálása

I. Konstruált koncepciós perek

Jellemzőjük a valótlan, kitalált tényállások rendszere, esetleg hamis (gyakran az államvédelmi hatóság által hamisított) bizonyítékok alkalmazásával. Többnyire csak a vádlotti vallomások állnak rendelkezésre, amelyeket kínzás, zsarolás és megfélemlítés kombinált alkalmazásával „állít elő” a nyomozóhatóság a kívánt igény szerint. Gyakran tényszerűen tudjuk, előbb születik meg az elképzelt szereplő, és csak később keresnek a szerepre alkalmas vádlottakat (pl. a Grösz-per esetében is).

A konstruált perek egyik változata, amikor a valóság elemeiből állítják össze a tényállást úgy, hogy azok tendenciózus csoportosítása után a tényállásnak már semmi köze sincs a valósághoz, csak a per valóságos céljához. Ez jellemző a legtöbb szabotázs típusú perre. A szabotázs-pereknél leggyakrabban vagy egy-egy baleset elemeit használják fel (Pócspetri-ügy), vagy gazdasági folyamatok torz elemzése és a tényektől eltérő beállítása a fő eszköz (MAORT-per).

II. Tendenciózus koncepciós perek

Itt nem a konstruált vagy torzított tényállás játszik főszerepet, hanem a joganyaggal történő visszaélés. Ez különböző formákban történik:

A./ Az anyagi jogi szabályok sérelmével folytatott perek.

a./ A nyílt törvénysértéssel folytatott eljárások tipikusan két variációt produkálnak: A törvény tartalmának érdemi „megfordítása”, miként azt az 1946. évi VII. törvénycikk esetében tették 1949. augusztus 12-én, amikor is a „demokratikus államrend” helyébe a „népi demokratikus államrend” lépett. Ekkor jogilag az történt, hogy egy többpártrendszerű berendezkedés védelmére alkotott törvény az egypártrendszerű diktatúra védelmét szolgálta. Ezen nem változtat az sem, hogy az 1946. évi VII. törvényt eredeti formájában is visszaélősszerűen használták fel.

Nyílt törvénysértést jelentett, amikor bűncselekményt deklaráltak rendeleti úton, miként arról fentebb bővebben szóltunk.

b./ Az amorális jogszabályokon nyugvó ügyek sokasága külön csoportot képez. Ez esetben nincs nyílt törvényszegés, de a megalkotott joganyag teljes mértékben szemben áll a társadalom többsége által elfogadott erkölcsi normarendszerrel (devizabüntettek, tervbüntettek stb.). A koncepciós pereknek ez a csoportja kizárólag a semmisségi törvényekkel volt orvosolható.

c./ Az állampolgári jogegyenlőség nyílt sérelmét jelentő ún. osztály-hovatartozás szerinti ítéletek csoportjánál valós tényállás és valóban elkövetett bűncselekmények esetén is súlyos sérelem keletkezik, mert más nagyságrendű büntetést alkalmaznak a vádlott (esetenként a sértett) osztály-hovatartozására tekintettel.

B./ A törvénybe foglalt eljárási szabályok és alapelvek lerombolásával és titkos utasítások alkalmazásával folytatott eljárások.

A törvény előtti egyenlőség helyébe lépő, már említett osztály-megkülönböztetés nemcsak a büntető anyagi jogi szabályok eltérő alkalmazását jelentette, hanem kihatott az eljárásjogi szabályokra is. Az ártatlanság vélelme helyett „a rossz osztályhelyzetű” vádlott esetében a bűnösség vélelmezése lépett előtérbe, amely ráadásul gyakorlatilag megdönthetetlen volt. Ide kapcsolódik az a Visinszkij által hangoztatott és a magyar ítélkezésben is gyökeret vert nézet, hogy az *in dubio pro reo* elvének gyakorlati elvetésével a bizonytalan tényeket a vádlottak terhére értékelték.

A bírói függetlenség megsemmisítése, a bíraskodásnak, mint önálló hatalmi ágnak a felszámolása a gyakorlatban a titkos utasítások intézményének rendszeréhez vezetett, amely széles kapukat tárt a koncepciók perек tömeges alkalmazása előtt. Ehhez kapcsolódik 1100 bíró elmozdítása és a bírói ítéletek közvetlen ÁVH általi ellenőrzése. A bizonyítékok szabad mérlegelése helyébe a bizonyítékok vádcentrikus válogatása lépett azzal, hogy a beismerő vallomás mellőzhetővé tette a további bizonyítást. Az apróbb büntetőügyekben is kötelezővé vált az ún. környezettanulmány, ahol megfogalmazódtak azok a politikai elvárások, amelyeket a helyi vezetés érvényesíteni kívánt.

A védelem formálissá vált, a tárgyalás „süketek párbeszéde” lett, hiszen az eleve adott döntésnél minden más irányba való érvelés esélytelen.

A koncepciók perек alkalmazását tekintve külön szempont volt a nyilvánosság kérdése. Beszélhetünk ún. látványperekről, amelyeket elsődlegesen a civil társadalom „lefejezésére” alkalmaztak. Ide tartoznak a politikai, vallási, szellemi vezetők elleni perек, amelyek forgatókönyveit a hatalom legfelsőbb köreiben írták, s ezeket óriási sajtóhadjárat övezte. A pereket jól megválogatott közönség előtt, mintegy színházi rendezésben folytatták. A nagy látványperekhez számos szatellit pert kapcsoltak. Ezek funkciója az volt, hogy a fő perек tanúi más perekben vádlottként a hatalomnak való teljes kiszolgáltatottságukban irányíthatók legyenek. A perек másik csoportját a titkos eljárások alkották. Ezek szerepe a misztikus félelemkeltés volt. Megjelenési formájukat tekintve a látványperek mellett a tárgyalt időszakban százezres nagyságrendben jelennek meg a lakosság tömegét érintő perек is.

Amíg a látványperek a társadalomban vezető szerepet betöltő személyek ellen folytak, mintegy megmutatva, hogy a hatalom bárkit elér, az ún. tömeges perек – amelyek a civil társadalom teljes szétrombolását voltak hivatva szolgálni – több százezer embert érintettek, elsősorban a kisárutermelő parasztságot, kisiparosokat és más kiségzisztenciákat. Ilyen módon kényszerítették őket önállóságuk feladására és a kommunista világrend által kijelölt formációkba.

A perек a kommunista hatalom eszközei voltak a magyar társadalom ellen. Ismeretes azonban a kommunista hatalom berkein belül is a koncepció alkalmazása. Ezek az ún. önfelszámoló perек, amelyeket munkásmozgalmi pereknek is neveztek. Legismertebb e tárgykörben a Rajk-per és szatellit perei. A kommunista vádlottak többször a „párt érdekében” vállalták a bűnös, gyakran kivégzéssel végződő színjátékot. Ezek – bár a konstruált koncepciók perек kategóriájába tartoznak – korántsem érintették olyan súllyal a társadalmat, mint azok, amelyeket a hatalom megszerzése és megtartása, valamint a társadalom kommunista típusú átalakítása érdekében folytatott a Párt vezetése. Nemcsak az érintettek száma volt összehasonlíthatatlan a társadalom egésze ellen viselt büntetőjogi hadjáratban (a munkásmozgalmi perekben érintettek száma alig haladta meg az ötszázat), hanem a társadalomra gyakorolt hatásukban sem mérhetőek össze. Ezen perек másik sajátossága, hogy csak ezek kárvallottjai kaptak a rehabilitációt kimondó okmány mellé jelentős anyagi kártérítést készpénzben és lakásjuttatásban, a többi áldozat sem börtönévei utáni kártérítést, sem elvesztett javainak visszaadását nem kérhette, kivételesen egyszeri segélyben volt részesíthető.

A koncepciók perек célja tehát azoknak a hatalmi, gazdasági, ideológiai kérdéseknek a „megoldása”, amelyekre a kizárólagos hatalomra törő, majd azt megragadó Kommunista Párt nem talált politikai megoldást. A koncepciók perек alkalmasnak bizonyultak arra, hogy a társadalomban olyan félelmet tartsanak fenn, amelyre a hatalom megőrzése érdekében szükség volt.

A Sándor István elleni koncepciók eljárásról

Az egyházat szétzúzni szándékozó kommunista hatalom stratégiai lépései között szerepelt az egyházkormányzás „államosítása” mellett a szerzetesrendek felszámolása. Erről egy igen rövid, mindössze négy paragrafusból álló törvényerejű rendeletben (tvr.) határozott a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET). Az 1950. évi 34. tvr.-t szeptember 7. napján hirdették ki, s aznap hatályba is lépett.

Tekintsük át ennek rendelkezéseit, mert a büntetőeljárás lefolytatása, illetve a bűnösség megállapítása szempontjából jelentősége lesz! Különösen annak, ami nincs a szövegében...

A jogszabály szerint – mellőzve minden indokolást a tvr. szövegéből – „A Magyar Népköztársaság területén a szerzetesrendek működési engedélye ennek a törvényerejű rendeletnek hatályba lépésével megszűnik.” A rendelkezés alól kivételt képez „a katolikus iskolákban a tanítás ellátásához szükséges megfelelő számú férfi és női tanítórend működési engedélye.” A tvr. ezt követően arról rendelkezett, hogy a rendek „kötelesek működésüket megszüntetni”. Sajátos, hogy e jogszabályi kötelezettséghez a jogalkotó nem fűzött semmilyen szankciót, más szóval nem mondta meg, mi annak a következménye, ha nem tesznek eleget a kötelezettség címzettjei a működés teljes vagy részleges megszüntetésének. Jogállamban is létezik ilyen törvényi konstrukció, létezett már a római jogban is. Ez a szankció nélküli törvény – a *lex imperfecta* – jogállamban semmilyen következményt nem von maga után, legfeljebb erkölcsi rosszallást, esetleg támogatások elutasítását. Amennyiben Magyarországon 1950-ben a jog uralmából bármilyen kicsi is létezett volna, úgy a rendekkel szemben csak a rendházak elhagyására vonatkozó rendelkezés lett volna állami kényszerítő eszközökkel végrehajtható. A rendházakon kívül a szerzetesek életére érvényeseknek kellett volna lenniük a Magyar Népköztársaság Alkotmánya (1949. évi XX. törvény) VIII. fejezetében leírt szabadságjogoknak, jelesül a lelkiismereti és vallás-, a szólás-, a sajtó-, a gyülekezés és egyesülés szabadságának.

Az Alkotmányban kihirdetett szabadságjogokat azonban teljes mértékben felülírta a pseudojog, amely a vallásszabadságot vallásüldözéssel váltotta fel, s minden szólást (sajtót), gyülekezést, egyesülést, amelyet nem a hatalom jóváhagyásával gyakoroltak, bűncselekményként kezelt. Így indították meg számos szerzetes – többek között Sándor István és társai ellen – a büntetőeljárást. A szalézi rend esetében különös súllyal jött számításba, hogy fiatalokkal, mégpedig munkásfiatalokkal foglalkozott, tehát azzal a réteggel, amelyet a Kommunista Párt saját bázisának tekintett. A perről – amely a „pártörtség pere” elnevezéssel vált ismertté

– a szakirodalomban először Szántó Konrád egyháztörténész publikált⁶⁰, majd Tomka Ferenc professzor írt az egyházüldözést részletesen feldolgozó könyvében.⁶¹ Forráskiadvánnyal emlékezett meg Sándor Istvánról P. Zsédely Gyula szalézi atya, aki rendtársa hadbíróági tárgyalásának jegyzőkönyvét ismertette.

Vizsgáljuk meg a feltalálható források alapján, milyen konkrét tények szolgáltak alapjául a Sándor István elleni büntetőeljárásnak. A szalézi szerzetesek elsősorban az elhagyott és szegény sorsú munkásfiatalok lelki gondozásának szentelték magukat. Így Magyarországon is számos ifjúsági csoportot szerveztek és működtettek Budapesten és vidéken. Sándor István laikus testvérként részt vett az ifjúsági szervezetek háború utáni újjászervezésében. Ikvey László atyával, a KIOE⁶² főtitkárával közvetlen

⁶⁰ Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája (Bp., 1991, Mécses Könyvkiadó) 68–69. o.

⁶¹ Tomka Ferenc: Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynök-kérdés. (Bp., 2005, Szent István Társulat) 64–67. o.

⁶² Katolikus Iparos- és Munkásifjak Országos Egyesülete, később Katolikus Ifjak Országos Egyesülete: hitbuzgalmi és szociális segítő szervezet munkásfiatalok, inasok, fiatal segéd munkások támogatására. Példája a belga Joseph Cardijn kanonok által 1925-ben alapított JOC (Jeunesse Ouvrière Chrétienne – Keresztény Munkásifjúság) volt. Ez az új típusú munkásifjú-mozgalom a katolikus szociális tanításra támaszkodó korszerű kezdeményezés, az aktív cselekvés híve volt. Eredetileg Mária-kongreganista egyetemi hallgatók kezdeményezésére, munkásfiatalokat támogató mozgalomként indult. 1936-ban a mozgalmat egyházközösségi keretben szervezték újjá, neve ekkor lett Katolikus Ifjak Országos Egyesülete. 17-25 éveseket vettek tagjaik közé, a régi szervezeteket is beolvasztották a KIOE-be, de szervezésében jelentős szerepet kaptak kongreganista tanoncok és ifjúságmozgalmak. Székháza kezdetben a Budapest VIII. Mikszáth Kálmán téren, majd a IX. Gát u. 6. sz. alatt volt, melyekben Munkásifjú Akadémia is létezett. Valláserkölcsei nevelés mellett tanoncokat közvetítettek és több tanoncotthonot szerveztek a kallódó fiatalok segítésére. A munkásfiatalok számára újságíró tanfolyamokat, filmes szakkört, vezetőképző táborozásokat, sporteseményeket, lelkigyakorlatokat, tanoncmunka-kiállításokat, kétéves Munkásifjú Akadémiát szerveztek. 1942-ben 180 csoport létezett 7000 taggal. Rajk László belügyminiszter a 254.231/1946. BM sz. rendelettel feloszlatta, tanoncotthonait államosították, vezetőit (Hollai Ferenc, Doszpot István, Ragoncsa István) internálták. Főtitkárát, Ikvey Lászlót 1952. augusztus 29-én letartóztatták és szervezkedés bűntette miatt tíz év börtönre ítélték. 1956-ban szabadult, majd 1961 februárjában újra letartóztatták és hat év börtönre ítélték.

kapcsolatot tartott fenn. Az ifjúsági csoportban lévő fiúkból többet katonai szolgálatra hívtak be, s közülük többen az Államvédelmi Hatósághoz kerültek. Sándor István a bevonulás után is kapcsolatot tartott fenn a fiatalokkal, mert vallásos életükhöz segítséget kívánt nyújtani ebben az ellenséges közegben is. Erre csakhamar felfigyelt az ÁVH belső elhárítása, aminek letartóztatások sorozata és egy koncepció per lett a következménye. Az ügyről Rákosi Mátyásnak is referáltak, s ő azonnali halálos ítéleteket követelt.⁶³ Az éberség jelszavával minden poszton ellenség és államellenes összeesküvés után kutattak, így nem volt nehéz kitalálni azt sem, hogy a már feloszlott szerzetesrendek célja a fennálló államrend megdöntése. Ezen a nyomon haladva született meg a koncepció arról, hogy Sándor István államellenes célzattal építette be az ÁVH soraiba a befolyása alatt álló fiatalokat. A per Zana Albert és társai ellen indult és a „pártörtség pere” elnevezéssel került be a koncepció perének történetébe.

A büntetőeljárás első része a nyomozás. A büntetőeljárás szabályait, így a nyomozását is az 1951. évi III. tv. (továbbiakban Bp. [Büntető perrendtartás]) írta le. A nyomozásról a törvény VI. fejezete rendelkezett. Eszerint a nyomozóhatóság – állam elleni ügyről lévén szó – a Belügyminisztérium államvédelmi szerve. Az ügy előkészítésén a politikai rendőrség hosszabb ideig dolgozott elsősorban hálózati személyek (ügynökök) bevonásával. Ez az előkészítő munka kiterjedt az országban működő egyházi ifjúsági csoportokra. Az ügynökjelentéseket 1951. október 16-án összegző és értékelő jelentésben tárták a MDP Központi Bizottsági tagja, Horváth Márton – a központi pártlap, a *Szabad Nép* főszerkesztője – elé. Eszerint az országban mintegy 200 csoport összesen 1500-2000 fővel működik és „klerikális befolyás alatt tart tanuló és munkásfiatalokat”. A politikai jóváhagyás után az ügyet az ÁVH állambiztonsági kérdésként kezelte és tervezetet készített az ifjúsággal foglalkozó „vezetők” letartóztatására, amelyet 14 főre szűkítettek azzal, hogy a további letartóztatásokat az őrizetbe vettek vallomáshoz képest bővítik. Végül 1952 júniusában titkos őrizetbe vételek előkészítésére adott utasítást az osztályvezető. 1952. augusztus végén nyolc fő, köztük Ikva László letartóztatásának „realizálására” került

sor.⁶⁴ Sándor Istvánt egy hónappal korábban, július 28-án tartóztatták le Ádám László tartományfőnökkel együtt.

Az ügyben az ÁVH vezetője, Péter Gábor és a VI. főosztály vezetője⁶⁵ folyamatosan tájékoztatták az MDP KV Titkárságát. Az ügyben a nyomozást túlnyomó részben az I/2 osztály – a Belső Reakció Elleni Harc Osztálya – végezte, amelyet 1951–52-ben Szöllősi György vezetett. Sándor István kihallgatása és az elrendelt szembesítések (így az Ikva Lászlóval történt szembesítések) felügyelete Jámbor Árpád áv. (államvédelmi) őrnagyra hárult, a kihallgató tiszt Liszcai László áv. hadnagy volt.

A Sándor Istvánt terhelő koncepció szerint ő – Ikva Lászlóval egyetértésben – a befolyásuk alatt álló fiatalokat beépítette az ÁVH állományába, mégpedig azzal a céllal, hogy ott bomlasztó, rendszerellenes tevékenységet fejtsenek ki, valamint, hogy a rendszer megbuktatására fegyveres összeesküvést szerveztek. Ez utóbbi volt az az államellenes célzat, amelynek következménye a halálbüntetés. Az a tény, hogy mindezt Sándor István be is vallotta – noha jól tudhatta, hogy ezzel halálos minősítést vesz magára –, aligha képzelhető el másként, minthogy vele szemben az ÁVH gyakorlatában mindennapos súlyos tetteges bántalmazást, s más kínzásokat alkalmaztak. Hasonlóan súlyos bántalmazások sorozata után vallotta be Zana Albert egy szovjet katona meggyilkolását is. 1952. október 15-én Jámbor őrnagy elkészítette (ez a szokásos eljárás volt) a szembesítés forgatókönyvét a felteendő kérdésekkel, amelyet Vajda Tibor áv. őrnagy, főosztályvezető-helyettes jóváhagyott. A szembesítés 1952. szeptember 16-án éjszaka történt – az éjszakai kihallgatás a pszichés kínzás, manipulálás része volt –, s legfőbb célja annak bizonyítása volt, hogy az ÁVH-n belül működött egy államellenes, fegyveres csoport. Ezt a megtört Sándor István beismerte.

⁶⁴ 1952. augusztus 29-én Bulányi György, Juhász Miklós (piaristák), Sótér Tibor (kapucinus), Lakatos Endre, Sigmund-Strecke Ernő (lelkészek), Jolsvai Hedvig, Vadas Szalézia (szerzetesnők) és Ikva László a munkásifjúsági mozgalom volt vezetője került az ÁVH börtönébe.

⁶⁵ Az ÁVH VI. főosztálya a Vizsgálati főosztály volt, 1951-től vezetője Juhász László, főosztályvezető-helyettes Vajda Tibor. Bővebben: Boreczky Beatrix: Az Államvédelmi Hatóság szervezete 1950–1953 In Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999. 91–114. o.

⁶³ Tomka: i. m. 65. o.

Ikvey Lászlónál beérte annyival az ÁVH, hogy „bár nem emlékszem, de beismerem, amit Sándor István erről elmondott”. Ebben a perben nem Ikvey volt a célpont, őt másik eljárásban ítélték el tízévi szabadságvesztésre.

A nyomozás anyaga figyelemmel arra, hogy a terheltek egy része az ÁVH katonája volt, vádemelési javaslattal került a katonai főügyészségre.

Kik és milyen tényállással kerültek a főbenjáró eljárás alá, amelynek Sándor István a IV. rendű vádlottja lett?

Zana Albert 21 éves év. őrmester I. rendű vádlott, Ari László 22 éves év. őrmester II. rendű vádlott, Farkas Ferenc 27 éves év. hadnagy III. rendű vádlott, Sándor István 39 éves polgári egyén (szalézi szerzetes) IV. rendű vádlott, Hegedüs Hajnalka 16 éves polgári egyén (gimnáziumi tanuló) V. rendű vádlott, Pál Sándor VI. rendű vádlott, Hosszú Béla VII. rendű vádlott, Guzi Imre VIII. rendű vádlott, Bodocs Pál IX. rendű vádlott, Horváth István X. rendű vádlott, Ruzsinszky József XI. rendű vádlott, Pokorni János XII. rendű vádlott, Ádám László polgári egyén (római katolikus lelkész, szalézi tartományfőnök) XIII. rendű vádlott, Varga György Aladár polgári egyén (szalézi pap) XIV. rendű vádlott, Szitkey Károly polgári egyén (szalézi pap) XV. rendű vádlott és Dániel Tibor polgári egyén (szalézi kispap) XVI. rendű vádlott.

A vád lényege szerint az „összeesküvők” a fennálló államrend megdöntésére szervezkedtek, bízva a soron következő háborúban megvalósuló amerikai győzelemben.

A vád halálos minősítést is tartalmazott. Az itt alkalmazott „jogtechnika” nem más, mint annak megkerülése, hogy perrendszerűen bizonyítsa a vádhatóság: a szerzetesrendek „együtt tartása” az államrend megdöntésének célzatával (és nem hitéleti céllal pl. a szerzetesi fogadalom megtartása) történt. Erre nézve az a „beismerés”, hogy a szerzetesek reménykedtek a rendszer megváltozásában, még ÁVH-s megítélés szerint sem elégséges. A büntetőeljárásban évszázados gyakorlat, hogy a mindenki által köz tudott tényeket, továbbá azokat a tényeket, amelyekről a hatóságnak hivatalból tudomása van, nem kell külön bizonyítani. Ezt a tételt most az államellenes célzat bizonyításának mellőzésére használta a vádhatóság, úgy állítva be a dolgot, hogy a szerzetesrendek „együtt tartásának” megkísérlése köztudottan – de legalábbis a hatóság által hivatalból tudottan

– államellenes célzattal történt. Hogy mindez következik-e a Grósz-per anyagából vagy ez csupán az ÁVH fikciója? Nos, ennek a kérdésnek a felvetése önmagában is államellenes bűncselekmény volt, ezért a védők messze elkerülték annak indítványozását, hogy a Grósz-per vonatkozó részeit tegyék az eljárás tárgyává.

A tárgyalás valójában színjáték volt. Az ítéelő tanács tagjai: Kovács Béla hadbíró alezredes tanácselnök, Ács István államvédelmi főhadnagy és Tóth Sándor államvédelmi főhadnagy – katonai ülnökök. A vádat Béres György államvédelmi őrnagy ügyész képviselte. Ez az ügy azon koncepciók perék közé tartozott, amelyet Rákosi személyesen irányított, s amelyről Rákosi-nak nyomban be kellett számolni. Az ítélet elfogadva a vád koncepcióját a vádlottakat bűnösnek mondta ki demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés büntetésében, amelyért négy vádlottat, Zana Albertet, Ari Lászlót, Farkas Ferencet és Sándor Istvánt halálra ítélték. A többi vádlottra 5–15 évig terjedő szabadságvesztést, különböző tartamú közügyektől való eltiltás mellékbüntetést és vagyonelkobzást szabtak ki. A nem jogerős ítélet kihirdetése után az ítéelő tanács zárt javaslatot készített, amelyben arról nyilatkoztak, kegyelemre méltónak tartják-e az elítélteket. Az ügyész kizárólag Zana Albertet nem ajánlotta kegyelemre, a többi elítéltnél indokoltnak találta azt. Ács főhadnagy egyik elítéltet sem ajánlotta kegyelemre. Tóth főhadnagy Ari Lászlót kegyelemre ajánlotta, társait nem. Kovács tanácselnök egyik elítéltet sem ajánlotta kegyelemre.

A fellebbezési eljárás végére 1953. május 23-án került sor a Katonai Felsőbíróságon. Egyedül Ari László halálbüntetése változott szabadságvesztésre. A halálbüntetést Sándor Istvánon 1953. június 8-án hajtották végre.

Sándor István koncepciók perében a közvetlen politikai cél többrétű volt. Egyrészt a legkeményebb eszközökkel távol tartani az Egyházat a munkásfiataloktól (akiket a diktatúra saját bázisának tekintett), s még inkább a hatalom fegyveres támaszától. Másrészt széttúzni a felosztott szerzetesrendek tagjainak minden kapcsolattartási lehetőségét. Mindez a nagy stratégiai cél, az Istenbe vetett hit és az Egyház felszámolása érdekében.

Sándor István a munkásfiatalok lelki gondozását szerzetesi fogadalmához hűen akkor is vállalta, amikor többüket az ÁVH-hoz sorozták be, s nyilvánvaló volt, hogy a hitélet folytatása súlyos veszélyekkel, le-tartóztatással, kínzással, sőt életük elvesztésével is járhat. Sándor István elítélését a diktatúra bukását követően kibontakozó jogállam az 1990. évi XXVI. törvénnyel ex lege semmisnek nyilvánította. A törvény, amelynek bevezetője megköveti a nemzetet, kimondja: „Az Országgyűlés fájdalommal emlékezik meg arról, hogy a második világháborút követően a Magyarországon létrejött sztálinista államhatalom – megfosztva az országot függetlenségétől, megcsúfolva az emberiséget, az igazságot és a jogot – ártatlan állampolgárok százazreitől vette el szabadságukat, sokaktól életüket is. A börtönökből és internáló táborokból szabadultak számkivetettként éltek saját hazájukban.” Az elítélés tehát semmis, ami a jog nyelvén annyit jelent: olyannak kell tekinteni a pert, mintha soha meg sem történt volna.

Az életáldozat, amelyet a jogtipró hatalom követelt Sándor Istvántól hitéhez, szerzetesi fogadalmához és az ifúság üdve iránti elkötelezettségéhez való ragaszkodása miatt, akkor és ma vértanúság. Joggal állítják őt a jelenben és az utókor számára tisztelendő példaképül.

Beszéd a Terror Háza Múzeumban 2013. február 22-én rendezett Sándor István-emléknapon

Schmidt Mária

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A kommunista diktatúrában kötelező volt ateistának lenni. A kommunisták a hívő emberekben és az egyházakban ellenséget, egyedulalmuk veszélyeztetőit látták. *„A kommunizmus nem egyszerű, hanem sokrétű jelenség: fontos tényezők benne az ideológia, valamint a párt és a tagok engedelmes elvhűsége – írta Mindszenty József emlékirataiban.¹ Majd így folytatta: „Egyfajta vallást képvisel – negatív értelemben – merev dogmákkal és szigorú hierarchikus vezetéssel. Eszmevilágának alapbölcséletét – sematikusan – így lehetne röviden összefoglalni: az anyag az egyetlen valóság, mely öröktől fogva van, és örökké megmarad; belőle alakul ki a világmindenség, a növény- és állatvilág és a fejlődés végén az ember. A kommunisták tagadják Isten és a halhatatlan emberi lélek valóságát; az önmagától létező anyagnak nincs szüksége Teremtőre.”²*

Mindszenty József hercegprímás soraiból is egyértelmű, hogy a vallásos, istenfélő embert egy teljes világ választotta el az emberellenes, és ezért istentagadó kommunizmustól. És mert a kommunizmus saját világnézetét

¹ Mindszenty József: Emlékirataim (Bp., 2002, Magyarországi Mindszenty Alapítvány) 137. o.

² Uo.

kötelező érvényűnek tekintette, mindazok, akik ezt visszautasították, veszélyes, elpusztítandó ellenségeknek számítottak. A kommunisták gondolatmenetét gyilkos logika jellemezte: a hívő ember számára a hite a legfontosabb érték; ez a hit összeköti őt elődeivel és utódaival; ez biztosítja számára a jövőt, vagyis azt a bizonyosságot, hogy van mit remélnie halála után is. Végül a következtetés: a hívő ember tehát nincs egyedül a világban, éppen ezért nem könnyű megfélemlíteni vagy megtörni.

Ma már pontosan tudjuk, hogy a kommunista hatalomgyakorlók a hívő embernél veszélyesebb ellenfelet nem ismertek. A kommunizmus első számú közellensége a vallásos elkötelezettséggel bíró ember volt, legyen az pap, szerzetes, apáca vagy hitét gyakorló egyszerű munkás.

Kedves Barátaim!

Az 1945. évi földreform fájdalmasan érintette a Katolikus Egyházat. Nem maga a tény, hogy elvesztette mintegy 800.000 holdnyi földjét, hanem, hogy mindez kárpótlás nélkül történt. A kb. 80.000 hold, amit meghagytak számára, nem volt elég sem intézményei fenntartásához, sem pedig a működtetéséhez. „Kárpótlásul” az állam kongruát állapított meg és folyósított a papoknak, illetve állami segínyt utalt ki az iskolák és más egyházi létesítmények számára. Ezzel az egyházak anyagi függetlensége megszűnt, miközben kezdetét vette az egyház és képviselői elleni uszítás, hajsza. A politikailag aktív, illetve a rendszer számára kínos tevékenységet végző papokat letartóztatták és koncepciós pereket indítottak ellenük. 1946-ban halálra ítélték P. Kiss Szaléz ferences atyát, akit három diákjával együtt a gyöngyösi gyilkosságban való részvétellel vádoltak meg. 1948. december 26-án letartóztatták Mindszenty József bíborost, esztergomi érseket, akit a következő év elején életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

A Mindszenty elleni koncepciós kirakatper céljait Rákosi Mátyás így foglalta össze Kádár János belügyminiszter és Péter Gábor, az államvédelem vezetője számára: „*A jegyzőkönyv Mindszentyt annak mutassa, ami. Egy reakciós, korlátolt, szűklátókörű, cinikus politikai kalandornak. (...) Ne felejtsek el, hogy az ügy messze túlnő a magyar határon és az egész nemzetközi*

reakció veresége.”³ 1950 októberében tartóztatták le Endréd Vendel zirci apátot, „*Mindszenty rossz szellemét*”.⁴ 1951 nyarán Grósz József kalocsai érsek és társainak koncepciós perével folytatódott az üldözés. A hozzájuk kapcsolt több mint húsz mellékperben 15 halálos ítéletet hoztak.

A papok, lelkészek közéleti szerepének megszüntetésével párhuzamosan feloszlatták a keresztény egyesületeket, mozgalmakat, egyleteket és támadást indítottak a szerzetesrendek ellen is. A szerzetesek és apácák közösségi életet éltek, dolgoztak és imádkoztak. Fogadalmakkal tettek tanúságot választott hivatásuk és életformájuk mellett. Szegénységet, engedelmességet és tisztaságot fogadtak. Az Istent szolgálták és a különböző korok kihívásainak megfelelően folytattak a társadalom számára hasznos tevékenységet, segítették embertársaikat, gyógyítottak, ápoltak, tanítottak, gondoztak. Ezek a zárt közösségek nagy befolyást gyakoroltak a hozzájuk forduló fiatalokra, tanítványaikra, neveltjeikre. Tevékenységük, tekintélyük egyaránt tűrhetetlenné tette őket a kommunista hatalom számára. Ezért 1949 folyamán névjegyzékeket készítettek a szerzetesek különböző csoportjairól, megfigyelték őket, korlátozták mozgásszabadságukat és zavarták békés munkájukat.

A kommunisták a szerzetesrendeket eszközként használták arra, hogy az ellenálló főpapokat megegyezésre kényszerítsék. Zaklatásukkal zsarolták a Katolikus Egyház vezetőit, nyomást gyakoroltak a püspöki karra annak érdekében, hogy tető alá hozzassák végre azt „az állam és egyház közötti megállapodást”, amely egyértelműen rögzítette az egyház alárendelt szerepét.

A koreai háború kitörése és a magyar-jugoszláv konfliktus következtében kialakult hisztéria közepette a Jugoszláviával szomszédos déli határsávból és a nyugati határ mellől, Szentgotthárdról 1950. június 9-ről 10-re virradó éjszaka embertelen körülmények között deportálták az összes szerzetest és szerzetesnővért. 320 szerzetest és mintegy 600 nővért

³ Idézi: Gyóni Eszter: A katolikus egyház elleni propaganda 1950-ben, a katolikus egyház és az állam közti megegyezés aláírásáig, a korabeli sajtó tükrében. Kézirat. 8. o. (MOL 276 f. 65/ 356. ő. e.) A kézirat teljes szövege megtalálható: www.tavlatok.hu/83/Gyoni_teljes.pdf

⁴ Uo. 4. o.

szállítottak el leponyvázott teherautókon az éjszaka folyamán. Összesen fél órájuk volt, hogy összeszedjék azt az ötkilós csomagot, amit engedélyeztek számukra. A kitelepítési utasítást Veres József belügyminisztériumi főosztályvezető adta ki. A belügyminiszter Kádár János volt.

A több oldalról érkező nyomás és a lengyel egyházi vezetők példájának hatására a főpapok kénytelenek voltak tárgyalóasztalhoz ülni. Az 1950-es egyezmény⁵ értelmében a Katolikus Egyház elismerte és támogatásáról biztosította a Magyar Népköztársaság államrendjét és alkotmányát. Ígéretet tett arra, hogy azokat az egyházi személyeket, akik a Magyar Népköztársaság rendje és „építő munkája” ellen fellépnek, az egyház törvényei szerinti szankciókban részesíti. A nyilatkozat elítélte a háborút és minden háborús uszítást, valamint az atomfegyver használatát, és azt a kormányt is, amelyik először használja azt. Az egyezmény második része tartalmazta azokat az ígéreteket, amelyeket a kormány vállalt. Biztosította a vallásszabadságot és a működési szabadságot a katolikus egyház számára. Rögzítette, hogy az állam 18 évig, három- illetve ötévente arányosan csökkenő mértékben támogatja az egyházat. Nyolc katolikus egyházi iskolát engedélyeztek és az ezekhez szükséges számú szerzetes és apáca működési engedélyét. Ez a megalázó és roppant cinikus egyezmény adott alapot negyven éven keresztül az állam és az egyház kapcsolatának alakulásához.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A „Makkabeus” felkelés azért tört ki, mert Matatiás főpap és fia, Júdás – a „Makkabeus” – föllázadtak az ellen a világi hatalmasság ellen, aki disznófejet akart elhelyezni templomukban. A sértés, a megalázás szándéka egyértelmű volt. Az istenkáromló hatalom egy egész népet akart szíven döfni a gyalázkodó szimbólum felmutatásával, hogy megsemmisítse azt a köteléket, ami a népet Istenéhez kötötte. Más szóval: meg akarta

⁵ Az 1950. augusztus 30-án létrejött egyezményről van szó, melyet a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa nevében Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Katolikus Püspöki Kar nevében pedig Grósz József kalocsai érsek, dr. Czapik Gyula egri érsek, dr. Dudás Miklós hajdúdorogi püspök, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és dr. Pétery József váci püspök írtak alá.

semmisíteni a hívő emberek identitását, önazonosságát. Ezért lázadtak fel egy emberként ellene. Ezért vettek benne mindannyian részt. A hatalom kétezer évvel ezelőtt meghátrálásra kényszerült, visszavonult és biztosította a hit szabadságát. Mást nem is tehetett.

Világi hatalom kétezer évvel később, a XX. század folyamán kísérelte meg újra a tudat megszállását, a gondolatok, a hit és a vágyak feletti teljes uralom megszerzését. E kísérlete természetesen elbukott, még akkor is, ha ma is akadnak követői. Hitler, Sztálin és a többiek ugyan már nem buktak el oly könnyen, mint azok, aki ellen egykor a makkabeusok fellázadtak, de sorsukat ők sem kerülhették el, mert vállalkozásuk emberellenes volt, mert el akarták venni az embertől legfontosabb kincsét: az Istenbe vetett hitét, reményét és szeretetét.

Kedves Barátaim!

1950 szeptemberében a szalézi rend működését is „felfüggesztették”. A szalézi atyák szétszéledtek. Sorsuk, életük alakulását, elhelyezkedésüket a civil életben az ÁVO, majd az ÁVH lankadatlan figyelme kísérte. Megfélemlítésükre számtalan módszert ismertek.

Közülük is az egyik leggyalázatosabb az volt, ami Újpesten történt, és ami aztán Sándor István szerzetes sorsát is megpecsételte. Sándor István bár értesült várható letartóztatásáról, így megmenekülhetett volna, mégis úgy döntött, marad. 1953. június 8-án végezték ki. Szemtanúk és visszaemlékezések szerint mindvégig a krisztusi hit tanúja volt. Vállalásai súlyosságát felfogni és eredményességüket megérteni igencsak nehéz egy olyan korban, ahol – ahogy Petri György költő írta – *„szemedbe süt a nap, de nem ébredsz, zümmög az éj, de te nem alszol, készülődsz, de nem mégy sehová, lépdelsz, de mint hengeren a mokus. Mert ez nem ideje semminek.”*⁶

Jelenünk abban kivételes, hogy végre van lehetőségünk és megvan az eltökéltségünk is arra, hogy rendezzünk, és főleg tisztázzunk múltbéli eseményeket. Meg kell próbálnunk a szembesítést, a szembenézést. Nem élhetünk tovább az örökös csúsztatás légkörében! Rosszabb sors lenne

⁶ Petri György: Zátony. In Összegyűjtött versek (Bp., 2003, Magvető).

Szentbeszéd Sándor István kivégzésének 60. évfordulóján

Don Pierluigi Cameroni SDB

Szolnok, Belvárosi Főplébánia, 2013. június 8.

A mai szentmisét itt, a szolnoki főplébánia-templomban Sándor István vértanúságának 60. évfordulója és küszöbönálló boldoggá avatása alkalmából mutatjuk be.

A napi olvasmány Illés prófétáról mesél el egy epizódot, aki visszahozza az életbe a szidóni Szárefta-beli özvegyasszony fiát. Az evangéliumi versben Jézus feltámasztja a naimi özvegy gyermekét. Illés próféta, Isten embere és Jézus, az élet Ura megerősítik az emberi létezés – különösen pedig a Szentlélek szerint való élet – értékét. Lukács evangéliumában megmutatkozik Jézus rendkívüli szeretete a legkitaszítottabb emberi sorsok iránt, mint amilyen a fiát elvesztő özvegyasszonyé is.

Nagy öröm számomra látni a fiatal Sándor Istvánt, amint Jézus tanítványaival együtt lépdel az élet ünnepélyes menetében, amely összetalálkozik a halál felvonulásával, ami az özvegyasszony fiát kíséri a sírba. A keresztény közösség Jézus vezetésével eléje megy az emberi közösségnek és megváltoztatja annak sorsát azáltal, hogy a történelmet végigkísérő halálmenetekkel szemben az evangélium erejét hirdeti és tanúsítja.

Ezen az ünnepen mindenekelőtt Sándor István hitbeli tanúságtételének értékét szeretném megosztani veletek, kihangsúlyozva azt a tényt, hogy ő a családjában és a plébániáján kapta meg és érlelte hitének magját, amiről aztán a mártíromságig nőően tanúságot tett. A hit generációk közötti átadásának az első evangéliumhirdetés óta természetes helye a

ez bárminél. Megúszeni dolgokat olyan, mint élve zümmögni tovább a légyfogón. Meglehet, Sándor István szalézi szerzetes tragikus sorsának megértése az életet igennőők számára bonyolult, vállalásának átérzése a maga felfoghatatlanságában ugyanakkor tiszteletet és elismerést vált ki. Bátorságát, bajtársiasságát csak csodálni lehet. Talán még irigyelni is.

És valóban, a szentséget nem „átélni”, csak „megélni” lehet. A szentség ugyanis az alázatnak, az önmagunkról való lemondásnak olyan fokát jelenti, amelyet mély hittel tudunk csak befogadni, miközben olyan vadozatú felismerésekkel gazdagít bennünket, melyek birtokában mindenfajta közlés elveszti a fontosságát. Más szavakkal: csak ha van a szívünkben kellő alázat, kaphatunk esélyt arra, hogy ezt az üzenetet, Sándor István mártíromságának az üzenetét felfogjuk. Ha arra képtelenek is vagyunk, hogy átérezzük mindazt a szenvedést, ami osztályrészéül jutott, arra képesnek kell lennünk, hogy tegyünk azért, hogy ne maradjon többé rejtett Sándor István szalézi testvérünk halála és annak üzenete.

Sándor István túl szerény volt ahhoz, hogy „személyes súlyával” kívánt volna hatni, ezért az igazság és a szeretet jótékony, személyétől független üzenetének közvetítésére vállalkozott. Mégis, mára olyan áldássá vált számunkra sorsa, amire építközhetünk. Mártíromságára támaszkodhatunk egy olyan korban, ami az erőtlenséget, az önmagotgatást, a felülkerekedést káprázatában él.

Mindannyiunk nevében mondom: büszkék és hálásak vagyunk azért, hogy a „boldogok” sorában tudhatjuk őt. De tudnunk kell: ez minket is kötelez!

család. A hit jelei, az első igazságok, az imádságra nevelés, a szeretet gyümölcseinek bemutatása azzal a gondossággal áramlottak be a gyerekek életébe, amellyel a család vigyázta növekedésüket.

1914. október 26-án ebben a városban született Sándor István, egy vasutascsalád első gyermekeként. Az édesapját szintén Istvánnak hívták; édesanyja neve Fekete Mária volt. Születése után három nappal a Szent Szív ferences plébánia káplánja keresztelte meg. Testvére, János így emlékszik vissza gyermekéveikre: “Gyerekkorunkat egy boldog és vallásos családban növekedve töltöttük. Szüleink nagyon egyszerű emberek voltak. Édesapám, aki vasárnaponként a misére vitt bennünket, életre szóló példát mutatott nekünk. A hűség, a haza és a család iránti szeretet voltak a legfontosabb értékek a családban.”

A szülői házban István gondos nevelést kapott. Ekkoriban minden katolikus családban természetes volt a keresztény életre való felkészítés, így az elsőáldozás és a bér márkózás is, amiben István 1925. május 11-én részesült. Megint csak János testvére tanúvallomását idézzük: “Hite mély volt és már gyermekkorunkban megmutatkozott. Otthon közösen imádkoztunk, templomba jártunk és együtt járultunk szentáldozáshoz. Még megvan a rózsafüzér, amit édesanyánk velünk együtt használt.”

Testvérei nagyon szerették őt. Míg kicsik voltak, Pista – ahogy otthon nevezték – taníttatta őket és segített megírni a leckéjüket. Sosem bánt velük durván. Előmondta nekik az imádságokat, igazi őrangyaluk volt. Ez a testvéri szeretet egész életében megmaradt.

Sándor István tanúsága és boldoggá avatásának ajándéka a ti közösségek számára erőteljesen hordozza azt az üzenetet, hogy meg kell erősíteni a család lényegi szerepét a hit átadásában. Nem gondolhatunk új evangelizációra anélkül, hogy ne éreznénk felelősséget az evangélium családoknak való hirdetéséért és ne támogatnánk őket a nevelés feladatában. Nem tekinthetünk el persze attól, hogy ma a családot, amelyet egy férfi és egy nő házassága alkot, mindenfelől válság fenyegeti. Olyan életmodellekkel van körülvéve, amelyek büntetőleg lépnek fel vele szemben, a társadalom pedig, amelynek alapvető alkotóeleme, politikailag elhanyagolja. Maguk az egyházi közösségek sem mindig tartják tiszteletben a család sajátos ritmusát és nem támogatják kötelességeiben.

De éppen ez ösztökél arra bennünket, hogy kimondjuk, különös gondot kell fordítani a családra, valamint a társadalomban és az Egyházban teljesített küldetésére. A családi élet az első hely, ahol az evangélium találkozik az élet rendjével és megmutatja azt a képességét, amellyel megváltoztatja a mindennapokat a szeretet horizontján.

Sándor István alakja hatvan évvel a halála és húsz évvel a vallásszabadság magyarországi visszanyerése¹ után hatalmas emberi és keresztény dimenzióval bír. Ő kora ifjúságától arra vágyott, hogy Isten és testvérei szolgálatának szentelje magát a fiatalok nevelésének nagylelkű feladatában Don Bosco lelkisége szerint. Ezért képes volt erős, Istenhez és testvéreihez hű lelket ápolni magában, ami a próba percében először ahhoz segítette hozzá, hogy ellenállhasson a konfliktushelyzeteknek, majd hogy kiállja élete odaadásának legnagyobb próbatételét. Boldoggá avatása, ahogy azt számos tanú is megerősítette, vigasztalást és bátorítást jelent ahhoz, hogy a keresztény hitélet újjáéledjen a magyar nép között.

Sándor István sohasem mondott le hitéről és szalézi nevelői hivatásáról az intolerancia és a rendszer rosszállása ellenére sem. Amikor felajánlották neki a külföldre távozás lehetőségét, ő a maradás mellett döntött, hogy védelmezze a hitet és a magyar ifjúság erkölcsi és vallási nevelését, noha jól tudta, mit kockáztat ezzel.

A Sándor Istvántól kapott erős és jelentőségteljes hittanúság nagyon fontos az Egyház és a mai világ számára, hiszen egyre nagyobb szükség van az evangélium hatékony hirdetésére, valamint a termékeny és széleskörű evangelizációra, de különösen nagy értéket és jelentőséget hordoz magában most, 2013-ban, a Hit Évében.

Sándor István boldoggá avatása egyfajta erkölcsi és lelki kárpótlás az Egyháznak és a magyar nemzetnek. Fontos a magyar ifjúság szempontjából is, amelynek szüksége van egy olyan patrónusra, aki nagylelkű áldozatra képes érte, és egy olyan példaképre, aki megtanítja a megalkuvás

¹ A 4/1993. (II. 12.) AB határozatra utal, amelyben az alkotmánybíróság ki mondta, hogy az államnak vallási és a lelkiismereti meggyőződésre tartozó kérdésekben semlegesnek kell lennie, illetve a vallásszabadsághoz való jogból következően biztosítani kell az egyéni meggyőződés szabad kialakításának lehetőségét.

nélküli kötelességteljesítésre. Sándor István vértanúságának elismerése minden bizonnyal új példaképet állít az olyan családok és a nevelők elé is, akik nehézségekkel küzdő fiatalokkal foglalkoznak.

Mai imádságunkban, amellyel magunkévá tesszük e nagyszerű ország és a történelem során oly sok szentet ébresztett Egyház méltó fiának szalézi nevelői, testvéri és vértanúi tanúságtételét, fohászkodjunk azért, hogy a Krisztus arcát beragyogó remény világítsa meg a fájdalom és a halál misztériumát, és utunk során maradjunk szoros egységben Krisztus szenvedésével, hogy megmutatkozzon bennünk a feltámadás hatalma.

Budapest-Újpest, Clarisseum, Szent István Király plébánia, 2013. június 9.

A mai szentmisét itt, az egykor rákospalotai Clarisseumban Sándor István vértanúságának 60. évfordulója és küszöbönálló boldoggá avatása alkalmából mutatjuk be. Sándor István 1936. február 12-én érkezett meg ide, miután elfogadták jelölti felvételi kérelmét a szaléziak közé. Ez a ház adott otthont akkoriban a Tartományfőnökségnek, a Don Bosco Nyomdának és a hasonló nevű kiadónak, egy, a diákok és szakmunkástanulók (nyomdászok, könyvkötők és cipészek) számára létesített kollégiumnak, valamint a templomnak is. A szaléziak 1925-től 1950-ig, a szerzetesrendek feloszlásáig tevékenykedtek ezen a helyen. Itt bontakozott ki Sándor István szerzetesi hivatása és érlelődött vértanúságra kész lelke.

Sándor István feladata a nyomdászinások irányítása és gyakorlati oktatása volt, az országszerte nagy elismertségnek örvendő Don Bosco Nyomdában. Emellett kollégiumi nevelőként is szolgált a ifjúságot. Elegendhetlen volt az életerőtől duzzadó fiatalok szeretetteljes, de határozott fegyelmezése. Tanulóéveik minden pillanatában úgy állt mellettük, akár egy idősebb testvér. Erős egyéniséggel, kitűnő szaktudással rendelkezett, amit fegyelmezettség, hozzáértés és közösségi lelkület kísért. Ellátta a Clarisseum kis kápolnájának sekrestyési feladatait is, valamint ő irányította a ministránsok kis klérusát”.

Ismerőse, Érseki György értékes vallomással szolgált nekünk, amelyből kidomborodik Sándor István lelki gazdagsága és nevelői tehetsége: “Sándor István mindig fiatal maradt és nagy megértéssel volt az ifjak iránt. Átérezte gondjaikat, pozitív üzeneteket közvetített feléjük, tanácsokat adott nekik személyes és vallási kérdésekben. Kitartó és állhatatos volt a munkában és a legkeményebb helyzetekben is hű maradt ideáljaihoz, önmagához... Ismeretségünk első percétől fogva azt a lelkiséget képviselte, amely a szalézi rend tagjait jellemezte: kötelességérzet, tisztaság, vallásosság, gyakorlatiasság és végtelen hűség a keresztény értékekhez.”

A háború és a noviciátus után fiatal szerzetesként tért vissza a Clarisseumba és szívvel-lélekkel látott neki hármas feladatának a könyveknél, az oltárnál és az oratóriumban. Ekkoriban kezdték szervezni a Don Bosco védelmébe ajánlott Katolikus Ifjúsunkások Országos Egyesületének (KIOE) első csoportjait. A Clarisseumban Sándor testvér volt a mozgalom fáradhatatlan és szenvedélyes szervezője, lelkesítő motorja. Csoportja a legjobbak közé tartozott, valóságos mintacsoport volt. Sándor testvér itt is meghonosította a szalézi oratóriumokra jellemző légkört és tevékenységeket, Don Bosco szentségi és nevelői lelkiségét. Jól felépített hittanórák, hitvédelmi és társadalmi kérdésekről folyó beszélgetések, szentségimádások, kilencedek, zárándoklatok, kirándulások, játék- és sportfoglalkozások, szent derű jellemezték a csoport életét. A fiatalok lelkesen csatlakoztak hozzá és akkor sem távolodtak el, amikor idősebb barátjukat behívták katonának. A szalézi ház államosítása után Sándor István itt maradt sekrestyésnek, itt találkozott minden héten a fiatal munkásokkal és tanította őket.

(...)²

Sándor István születésétől a haláláig mélyen vallásos ember volt, aki minden élethelyzetben méltón és következetesen válaszolt szalézi hivatása követelményeire. Anélkül, hogy különösebb intellektuális képességekkel rendelkezett volna, minden dolgában sikerült a legjobbat nyújtania, a legkülönbébb helyzetekben és az élet minden szakaszában elnyerte mások megbecsülését egyszerűen azzal, ahogy élt, viselkedett. Érvényes ez jelölti

² A kihagyott részek szövege megegyezik a szolnoki szentbeszédben elmondottakkal.

idejére, szerzetességére, nyomdász munkájára, animátori tevékenységére az oratóriumban és az oltárnál, a rejtőzködés idején (1951–1952), a bebörtönzés pillanatában egészen a halálát megelőző percekig. Kora ifjúságától arra vágyott, hogy Isten és testvérei szolgálatának szentelje magát a fiatalok nevelésének nagylelkű feladatában Don Bosco lelkesége szerint. Ezért képes volt erős, Istenhez és testvéreihez hű lelket ápolni magában, ami a próba percében először ahhoz segítette hozzá, hogy ellenállhasson a konfliktushelyzeteknek, majd hogy kiállja élete odaadásának legnagyobb próbatételét. Ebben a perspektívában külön hangsúlyt kap a legszegényebb és legrászorulóbb fiatalok iránti szeretete, mint amilyenek az ifjú munkások, vagy a Budapest peremkerületeiben élők, akiket felkeresett és magával vitt az oratóriumba.
(...)

Utószó

Amikor a szalézi rendet alapító Don Boscót 1929. június 2-án a boldogok sorába emelték, Sándor István a szolnoki Magyar Királyi Állami Fa- és Fémipari Szakiskola tizenéves tanulója volt. A rendfőnöki tanács titkárságának küldött éves jelentésben olvashatjuk, hogy a szalézi nyomda és kiadó ekkor több mint félszáz színművet, két Don Bosco-életrajzt és 14 egyéb művet adott ki, s 26 000 példányban nyomta az 1903 óta létező, magyar nyelvű *Szalézi Értesítőt*. Egyik kis kiadványa ebből az évből a *Hozzád menekülünk Segítő Szűz Mária!* c. könyvecske, amelynek imái Sándor István családjához is eljuthattak. A Szalézi Művek kiadása Rákospalotán! Azé a nyomdáé, ahol a jelölt Sándor István megízlelhette a mesterséget és ahol megtanulta annyira, hogy az örökfogadalma után nem egészen három évvel sikeres nyomdászmesteri vizsgát tett. És ahol állítólag sokszorosította koncepció perben sorstársa, a hívő Zana Albert ávós őrmester, I. rendű vádlott rendszerellenes röpiratait.

A Clarisseum fiúnevelő intézete, ahol Sándor István is szolgált szerzetes testvérként, adott otthont Rákospalotán az 1928. április 24-én felavatott első hazai szalézi nyomdának. A Don Boscóról elnevezett nyomda ünnepélyes átadása országos esemény volt; Orsenigo pápai nuncius áldotta meg és Albrecht királyi herceg indította el a XI. Piuszról elnevezett hatalmas gyorssajtógépet. A nagy gép első terméke egy Segítő Szűz kilenced volt.

Az államosítást követően majdnem fél évszázadot kellett várni a szalézi kiadó újraindulására. 1996-ban Szőke János atya vezetésével éledt újjá a Don Bosco Kiadó. Az energikus szalézi pap az üldöztetés során

fiatal szerzetesként több társával a szalézi szülővárosba, Torinóba került, ahol a korábbi tartományfőnöke, Antal János fogadta őket. Pappá is itt szentelték, a rendalapító által épített Segítő Szűz Mária-bazilikában. A rendszerváltás után Szőke atya kapta a megbízást dr. Scheffler János, dr. Bogdánffy Szilárd és Márton Áron püspökök, valamint Mindszenty József bíboros boldoggá avatási perének bevezetésére. Az 1993-ban megjelent önéletírásában (*Göröngyös úton* címmel) életre szóló feladatként vágyódott arra, hogy egyszer a kommunista diktatúra által meghurcolt és meggyilkolt szalézi szerzetes társa boldoggá avatási ügyét is vállalhassa. Kérése beteljesült: fáradhatatlan munkája, kitartó kutatásai nélkül Sándor István boldoggá avatása nem valósulhatott volna meg és a jelen kötet sem készül el.

A szöveg gerincét az ő Sándor István-életrajza és az általa összegyűjtött tanúvallomások, visszaemlékezések adják. Az eredeti szöveg tömörítését az olvashatóság és a közölhetőség szempontjai miatt végeztük el, illetve azért, mert egy része két évvel ezelőtt már napvilágot látott egy 32 oldalas kis könyvben, a Don Bosco Kiadó gondozásában. A mostani változatot jegyzetekkel láttuk el, szerkezetét kompaktabbá tettük. Ugyanígy jártunk el a másik fontos, a nyilvánosság számára első ízben közölt önéletírással, Ádám László tartományfőnök börtönméltóival. Ebből csak a Sándor Istvánnal egy időben átélte eseményeket tettük közzé. A szövegek rövidítésekor az ismétlődéseket és a történetek menetét megakasztó kitérőket elhagytuk. Sok helyen az eredeti szövegeket át kellett szerkeszteni, mert ugyanazzal a személlyel, eseménnyel a kéziratok több ízben is foglalkoztak.

A szélesebb olvasóközönségnek készült kiadványt a Don Bosco Szalézi Társasága tartományi archívumában és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető, eddig nyilvánosságra nem hozott dokumentumokkal egészítettük ki. Kahler Frigyes tanulmánya kivételével a szövegeket lábjegyzetekkel láttuk el.

Végül a „Pártórség peréről” kell néhány szót szólni. A Belügyminisztériumtól szervezetileg is függetlenített, közvetlenül a kormánynak alárendelt Államvédelmi Hatóságot az 1949. december 28-i minisztertanácsi rendelet hozta létre. Az 1950-től működő szervezetbe olvadt be a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya és a Honvéd Határőrség.

Egyenruhájuk alapján különböztették meg őket: a „kék ávó” tartozott az államvédelemhez, a „zöld ávó” a sorozott állományú határőrséghez. A köztársasági elnöki tisztség kollektívva alakításával (a Népköztársaság Elnöki Tanácsa) beolvasztották az elnöki őrséget a parlamenti őrséggel együtt az ÁVH fegyveres pártórségébe, amely a kommunista pártházakra, funkcionáriusokra vigyázott. Az összevonáskor nem kérdezték meg, akarnak-e az államvédelem kötelékében szolgálni. Sok derék magyar ember volt a korábbi elnöki és parlamenti őrségben. A külföldi propaganda és a magyar mentalitásból fakadó csodavárás megerősítette bennük a hitet, hogy hamarosan háború vagy forradalom lesz, ezért az újonnan felállított pártórségben „láthatatlan szervezkedés” formálódott.

1952 márciusában Farkas Ferenc balatonendrédai származású ávós hadnagy, a Pártórség kiképzője szakmai előadást tartott a legénységnek. Odament hozzá egy hajdani cserkész, most ávós őrmester, Zana Albert és egy többlapos füzetet adott át neki. A *Marxizmus realista szemmel* című illegális röplap volt. Földalatti szervezkedésre buzdított a fennálló hatalom ellen, mintának az ismert kommunista sejtrendszert ajánlotta. Ezután rendszeresen találkoztak. Újabb röplap is készült *Gerilla harcok* néven. Ebben már nem elméleti kérdések voltak, hanem már nyílt megmozdulás tervezése a pártvezetőség és a kormány fizikai megsemmisítésére. Zana Albert a megvalósítás érdekében próbálta a kapcsolatot felvenni az amerikai követséggel, de eredménytelenül. Az ő perük sajátossága, hogy a 16 elítélt közül kilencen, akik az ÁVH kötelékében szolgáltak, valóban összeesküvést szőttek a népi demokrácia ellen, vagy legalábbis tudtak erről. A másik hét ember ártatlan civil volt. Közülük Sándor István, Ádám László, Varga György Aladár, Sztikay Károly és Dániel Tibor szalézi szerzetesek. Bűnük mindössze annyi volt, hogy ismerték Zana Albertet, aki a Clarisseum templomát, közösségét látogatta. A koncepció megalkotásához ennyi elég volt. A négy pap és egy kispap közül könnyű volt az egyedüli testvért, Sándor Istvánt megnevezni főbűnösnek, aki amúgy is a felosztatott katolikus ifjúsági egyesület, a KIOE rábízott fiúcsoportjainak illegális összejövetele miatt már jó ideje megfigyelés alatt állt.

Sándor István története emblematis. Megtanítja, hogyan maradjunk becsületes keresztények és hogyan dolgozzuk fel a nehéz, olykor

vállalhatatlan múltat felebaráti kéznyújtással. Lassú folyamat, amit nem csak az idő old meg. Kell hozzá sok-sok gesztus és még több találkozás. Olyanok, amelyekre lehetőség nyílik például a szalézi oratóriumokban. És kellenek hozzá útmutató szentek és boldogok is.

Sándor István saját vértanúságával beteljesítette novíciuskori vágyát: örök példaként minél több ifjú lélekbe kitűzni Don Bosco fehér, Máriás lobogóját. Most már rajtunk múlik, hogy viseljük-e...

Függelék

KRONOLÓGIA

1900	<i>Az első magyar szalézi szerzetesként tisztelt dr. Zafféry Károly, nyugalmazott gimnáziumi igazgató megkezdí noviciátusi évét Torinóban.</i>
1903	<i>Megjelenik az első magyar nyelvű Szalézi Értesítő.</i>
1913. 11. 06.	<i>A szaléziak magyarországi letelepedése Péliföldszentkereszten.</i>
1914. 10. 26.	Sándor István születése Szolnokon.
1914. 10. 29.	Sándor Istvánt megkeresztelik a szolnoki ferences templomban.
1919	<i>Iskolaalapítás Nyergesújfalun, az ország első szalézi iskolája.</i>
1920	<i>A szaléziak átveszik Budapesten, Óbudán a Szent Alajos házat, a mai oratórium és Don Bosco Kiadó épületét.</i>
1924	<i>Rákospalotán a szaléziak megkapják a Clarisseumot, ahol fiúnevelő intézetet és nyomdát, kiadót működtetnek.</i>
1925. 05. 11.	Sándor István a bérmlás szentségében részesül.
1928	<i>A rákospalotai Don Bosco Nyomda ünnepélyes felavatása.</i>
1928. 06. 29.	Sándor István befejezi a négyosztályos polgári iskolát.

1929	<i>Megalakul a magyar önálló szalézi tartomány Szent István király égi pártfogása alatt. Az első tartományfőnök a lengyel Pływaczky Szaniszló.</i>
1929–1948	<i>A tartományfőnök P. Antal János</i>
1931	Sándor István befejezi tanulmányait a Szolnoki Magyar Királyi Állami Fa- és Fémipari Szakiskolában.
1932	Sándor István először jelentkezik a szaléziakhoz, de a szülői beleegyezés hiányában sikertelenül.
1932–1935	Sándor István különböző vállalatoknál dolgozik rézöntőként és esztergályosként, majd napszámos a MÁV-nál.
1935. 12. 13.	Sándor István másodszor kéri felvételét a szaléziakhoz.
1936. 02. 12.	Sándor István belép a rákospalotai Clarisseumba.
1936. 05. 28.	Sándor István felvételét kéri a noviciátusba, de kérését nem fogadják el.
1937	<i>A szalézi rendtartomány noviciátusa Péliföldszent-keresztről Mezőnyárádra költözik.</i>
1937. 09. 18.	A tartományfőnök Mezőnyárádra küldi Sándor Istvánt.
1938. 04. 01.	Sándor István megkezdí a noviciátust Mezőnyáradon.
1938–1939	Sándor Istvánt behívják katonai szolgálatra.
1939. 08. 30.	Sándor István újrakezdí a noviciátust.

1940. 09. 08.	Sándor István első fogadalomtétele.
1941. 06. 22.	<i>Magyarország belép a II. világháborúba Németország oldalán.</i>
1943. 08. 16.	Sándor István megújítja szerzetesi fogadalmát.
1942–1944	Sándor Istvánt ismét behívják katonának, távírdásként a frontra vezénylik. Részt vesz a Don-kanyar melletti ütközetekben, majd amerikai hadifogságba kerül Németországban. Kiszabadulása után hazatér Magyarországra.
1945. 11. 05.	Sándor István nyomdászsegédi oklevelet szerez.
1946. 07. 24.	Sándor István örökfogadalmat tesz.
1948–1950	<i>A tartományfőnök P. dr. Sellye Vince</i>
1948. 06. 16.	<i>Az iskolák államosítása</i>
1949. 01. 20.	Sándor István nyomdászti mestervizsgát tesz.
1949 nyara	<i>Államosítják a Don Bosco Nyomdát.</i>
1950–1952	<i>P. Ádám László a tartományfőnök</i>
1950. június–augusztus	<i>A szerzetesek kitelepítése</i>
1950–1951	Sándor István a mezőnyárádi noviciátusban tartózkodik, majd hazatér Szolnokra.
1950. 09. 07.	<i>Betiltják a szerzetesrendek működését.</i>

1951–1952	Sándor István Kiss István álnéven Budapesten él, a Persil Műveknél dolgozik, ekkoriban is komoly szervezői munkát végez és folytatja találkozóit volt növendékeivel.
1952. 07. 28.	Sándor Istvánt letartóztatják. A Katonai Bíróság Fő utcai börtönébe szállítják, ahol kínzásoknak és erőszakos vallatásnak vetik alá.
1952. 10. 28–30.	Elsőfokú tárgyalás a Budapesti Hadbírószágon.
1953. 03. 12.	A Katonai Felsőbírószágot mint másodfokú bíróságot jogerőre emeli a halál ítéletét.
1953. 05. 23.	Sándor István kegyelmi kérvényét elutasítják.
1953. 06. 08.	Sándor István kivégzése.
1956–1980	<i>A tartományfőnök P. dr. Edelényi István</i>
1980–1983	<i>A tartományfőnök P. Vámos József</i>
1983–1990	<i>A tartományfőnök P. Pásztor János</i>
1989	<i>A szombathelyi Szent Kvirin plébánia ünnepélyes átvétele. Az első szalézi ház, melyet visszakap a rend.</i>
1990–2008	<i>P. Havasi József a tartományfőnök</i>
1990	Az 1990. évi XXVI. tv. az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról semmissé nyilvánítja a Sándor István terhére hozott ítéletet is.

1992	<i>Az első novíciusok beöltözése. Megkezdődik az újjáépítés Óbudán, ezer négyzetméteren háromszintes új rendház épül.</i>
1993	<i>Az új óbudai tartományfőnökség átadása</i>
1993	<i>A szalézi rend fenntartásába kerül a kazincbarcikai Don Bosco Szakiskola.</i>
1996	<i>Elkezdődik működését a Don Bosco Kiadó Szőke János szalézi atya vezetésével.</i>
1999. november	Sándor Istvánt posztumusz kitüntetésben részesíti a magyar kormány.
2001	<i>Visszakapják a szaléziak első iskolájukat, a Szalézi-Irinyit Nyergesújfalun.</i>
2006. 05. 24.	A boldoggá avatási eljárás egyházmegyei szakaszának megnyitása.
2007. 03. 27.	Nihil obstat ex parte Sanctae Sedis (azaz: nincs ellenvetés a Szentszék részéről)
2007. 12. 08.	Az egyházmegyei eljárás lezárása.
2008–2010	<i>P. Van Hecke Albert a tartományfőnök</i>
2008. 11. 14.	Az egyházmegyei eljárás érvényességének kinyilvánítása.
2010–2011	<i>P. Manjooran Joseph Chumman Simon a tartományfőnök</i>

NÉVMUTATÓ

2012. 04. 02. *Don Pascual Chávez Villanueva rendfőnök kinevezi a Magyar Szalézi Tartomány élére Ábrahám Béla atyát.*
2011. 04. 27. A Positio átadása.
2011. 10. 25. A történeשבizottság ülése.
2012. 07. 03. A teológiai bizottság különleges ülése.
2013. 01. 15. A bíborosok és püspök atyák ülése.
2013. 01. 26. *A szalézi centenáriumi ünnepségsorozat kezdete a Szent István-bazilikában és a Budapesti Történeti Múzeumban.*
2013. 02. 22. Sándor István-empléknep a Terror Háza Múzeumban.
2013. 03. 27. Ferenc pápa engedélyezi Sándor István boldoggá avatását.
2013. 10. 19. Sándor István boldoggá avatása Budapesten, a Szent István-bazilika előtti téren.

- Ábrahám Béla SDB 178
- Ács István 153
- Ádám László SDB 15, 39, 40, 53, 54, 55, 61, 62, 98, 151, 152, 168, 169, 175
- Albrecht királyi herceg *ld.* Habsburg-Teschenei Albert Ferenc
- Altorjay dr. 87
- Antal János SDB 22, 23, 168, 174
- Apor Vilmos 109
- Ari László 152, 153
- Aulard, Alphonse 103
- Baki Béla SDB 82
- Balássy Géza 41, 64–65
- Bali Béla SDB 24
- Bánffy Dénesné Báthory Anna 136
- Barras, Paul François 136
- Báthory Anna *ld.* Bánffy Dénesné Báthory Anna
- Báthory Erzsébet 136
- Benedek, XIV., pápa 32
- Berényi Dénes 39
- Béres György 153
- Bergyajev, Nyikolaj Alekszandrovics 105
- Bethlen Gábor 136
- Bibó István 112
- Bíró Lóránt SDB 30, 36, 47
- Bodocs Pál 152
- Bosco Szent János 99, 163, 165, 166, 167, 170
- Botlik László 58
- Bourdon, Léonard 103
- Buharin, Nyikolaj Ivanovics 137
- Bulányi György 39

Caraffa, Antonio 136
 Caron Dimonio 74
 Carrier, Jean-Baptiste 136
 Chávez Villanueva, Pascual SDB 178
 Cloots, Anacharisis 103
 Criscuolo, Vincenzo SDB 95, 98
 Czapik Gyula 71
 d'Eglantine, Fabre ld. Eglantine, Fabre d'
 Dániel József SDB 43
 Dániel Tibor SDB 33, 34, 40, 43, 84, 87, 89, 152, 169
 Dante Alighieri 74
 Darvas József 129
 de Molay, Jacques ld. Molay, Jacques de
 Dengelenghy Mihályné Török Katalin 136
 Deutscher, Isaac 137, 139
 Dobis Ervin SDB 48
 Don Bosco ld. Bosco Szent János
 Donáth György dr. 141
 Dühring, Eugen Karl 104
 Dvorszki Magda 39
 Edelényi István dr., SDB 176
 Eglantine, Fabre d' 103
 Endrédy Vendel O. Cist. 157
 Engels, Friedrich 103, 104
 Érseki György 47, 165
 Farkas Ferenc 36, 152, 153, 169
 Farkas Mihály 121, 142
 Fejérváry László dr. 70
 Fekete Mária 21, 36, 50, 162
 Ferenc pápa 5, 178
 Fodor István 65
 Földes György 55
 Fréron, Louis-Marie 136
 Ganczaugh Béla dr. 87, 89, 90

Ganzau Béla dr. ld. Ganczaugh Béla dr.
 Gobel, Jean-Baptiste 103
 Grösz József 69, 71, 120, 121, 122, 123, 157
 Gutierrez, José Luis 95
 Guzi Imre 152
 Habsburg-Teschani Albert Ferenc 167
 Hagyó Kovács ld. Hagyó-Kovács Gyula
 Hagyó-Kovács Gyula 124
 Halmos László 70
 Hamvas András ld. Hamvas Endre
 Hamvas Endre 71, 121
 Hargitai Katalin 56
 Havasi József SDB 72, 176
 Hébert, Jacques 103
 Hecke, Albert Van SDB ld. Van Hecke, Albert SDB
 Hegedűs Hajnalka 152
 Hegedüs László 58
 Himmer Ágoston 31
 Hitler, Adolf 159
 Hofferek Károly 58
 Hollai Ferenc 29
 Horváth Márton 150
 Hosszú Béla 152
 Iffju Kata ld. Imreffi Jánosné Iffju Kata
 Ikvey László 39, 41, 149, 150, 151, 152
 Ikvey Pfeiffer László ld. Ikvey László
 Illés próféta 161
 Imreffi Jánosné Iffju Kata 136
 Isépy Tamás 67
 Jagoda, Genrih Grigorjevics 138, 139
 Jakab Teréz 58
 Jámbor Árpád 59, 63, 151
 Janik László 58
 János Pál, II., Boldog, pápa 13

János, Szent 101
 János, XXIII., Boldog, pápa 13
 Jaroszlavszkij, Jemeljan 117
 Jézus *ld.* Krisztus
 Kádár János 156, 158
 Kahler Frigyes dr. 97, 168
 Kálmán László dr. 66
 Kamenyev, Lev Boriszovics 138
 Karaszek Ernő 58
 Kiss István 33, 40, 55, 73, 176
 Kiss Sándor, M. *ld.* M. Kiss Sándor
 Kiss Szaléz OFM 156
 Kollár Kázmér OFM 22, 50
 Kovács Béla (1908–1959) kisgazdapárti politikus 141
 Kovács Béla (1910–1980) hadbíró 153
 Krammer András 70
 Krisztus Jézus 31, 82, 83, 100, 161
 Krizsán János 58
 Krizsán Károly 58
 Krizsán Sándor 58
 Laborc (Lieb) István 74, 78
 Lambertini, Prospero Lorenzo *ld.* Benedek, XIV., pápa
 Lenin, Vlagyimir Iljics 104, 105, 115
 Liszkai László 151
 Lugosi Sándor SDB 82
 M. Kiss Sándor 110
 Makkabeus Júdás 158
 Manjooran, Joseph Chumman Simon SDB 177
 Marx, Karl 79, 103, 182
 Matatiás 158
 Máté, Szent 100
 Mester Jenő 70, 72, 82
 Mészáros Béla SDB 38
 Meszlényi Anna 56, 57

Meszlényi Zoltán, Boldog 134
 Mezőfényi József SDB 32
 Mihalovics Zsigmond 30
 Mikes János 79
 Mindszenty József 69, 109, 111, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 143, 155, 156, 157, 168
 Molay, Jacques de 136
 Molnár Géza 120
 Munkácsy Mihály 75
 Nagy Ernő 58
 Nagy Ferenc mechanikus 58
 Nagy Ferenc miniszterelnök 141
 Nagy Gyula 58
 Nagy Károly 58, 59
 Nagy Pál 56
 Néger Margit 36
 Ordass Lajos 143
 Ormos Mária 113
 Orsenigo, Cesare 167
 Orth Mihály 64, 65
 Ortutay Gyula 117, 118
 Pál Sándor 152
 Papp Antal dr. 15, 41, 42
 Papp Kálmán 124
 Papp Simon 143
 Pásztor János SDB 176
 Peisch Alajos SDB 72
 Peisch Ferenc SDB 25, 27, 43
 Péter Gábor 110, 112, 151, 156
 Pétery József 121
 Petri György 159
 Peyer Károly 141
 Piusz, XI., pápa 167
 Pływaczyk Szaniszló SDB 174

Pokorni János 37, 44, 97, 98, 152
 Rácz Imre 53
 Rákosi Mátyás 42, 71, 86, 111, 112, 118, 119, 124, 125, 150, 153
 Ravasz László 143
 Reiff-Révai József *ld.* Révai József
 Révai József 77, 110, 119, 121
 Rikov, Alekszej Ivanovics 137
 Robespierre, Maximilien de 103
 Romme, Charles-Gilbert 103
 Roncalli, Angelo *ld.* János, XXIII., Boldog, pápa 13
 Rotta, Angelo 40
 Ruzsinszky József 152
 Sándor István id. 42, 50, 51, 66
 Sándor János 27, 43, 49, 67, 162
 Savio Szent Domonkos 28
 Scheffer Mihály 58
 Sellye Vince SDB 87
 Shvoy Lajos 121
 Sík Sándor 71
 Sógor Jánosné 77
 Srugi, Simon 13
 Straaten, Werenfried van O. Praem. *ld.* van Straaten, Werenfried O. Praem
 Szabó József 37, 42, 44
 Szabó Polikárp OFM 22, 51
 Szántó Klára 27
 Szántó Konrád OFM 149
 Székely Mátyás 25, 38
 Szekfű Gyula 113, 114
 Szent-Györgyi Albert 114
 Szijártó Erzsébet 36
 Szitkey Károly SDB 54, 55, 84, 152, 169
 Szőke János SDB 15, 96, 98, 167, 168, 177
 Szöllősi György 151
 Szolzenyicin, Alekszandr Iszajevics 105, 106, 108

Sztálin, Joszif Visszarionovics 42, 84, 86, 87, 102, 109, 112, 113, 115
 Sztancsik Ferenc 57
 Szunyogh Xavér OSB 80
 Tallien, Jean-Lambert 136
 Tarzícius, Szent 28
 Tihanyi János 118
 Timkó 73
 Tomka Ferenc 23
 Tomszkij, Mihail Pavlovics 137
 Török Katalin *ld.* Dengelenghy Mihályné Török Katalin
 Tóth Sándor 153
 Tóth Tihamér 85
 Tuhacsevszkij, Mihail Nyikolajevics 139
 Tyihon, Vaszilij Ivanovics Belavin 107, 137
 Urbán Géza, dr. 68
 Vágvölgyi Ferenc 58, 63
 Vaja Zoltán János 79
 Vajda Tibor 151
 Vámos József SDB 176, 185
 Van Hecke, Albert SDB 177
 van Straaten, Werenfried, O. Praem. 96
 Varga Aladár SDB 84, 88
 Varga György Aladár *ld.* Varga Aladár SDB
 Varga János 76
 Várhegyi (Wittinghoff) Ernő SDB 71
 Vaszary Mihály 22, 50
 Vecchi, Juan SDB 11
 Veres József 158
 Visinszkij, Andrej Januárevics 139, 145
 Vorosilov, Kliment Jefremovics 108, 109, 125
 Zafféry Károly, dr. 173
 Zana Albert 34, 35, 36, 37, 39, 40, 59, 60, 61, 62, 150, 151, 152,
 153, 167, 169
 Zarubay Emil, dr. 35

Zatti, Artemide Boldog 11, 12

Zinovjev, Grigorij Jevszejevics 138

Zsédely Gyula SDB 19, 24, 26, 48, 149

TARTALOM

P. Ábrahám Béla SDB: Ajánlás.....	5
Litterae Apostolicae	8
Apostoli levél.....	9
Rendfőnöki levél	10
P. Havasi József SDB: Emlékeim Sándor Istvánról	13

I. rész

Sándor István életszentsége

P. Szőke János SDB: Isten Szolgája Sándor István	19
A születéstől az örökfogadalomig.....	20
A mártíromsághoz vezető út	31
A vád, amely életet követelt	34
Tanúságtételek.....	44
Szöveges mellékletek.....	50
P. Ádám László SDB: Carmen miserabile (részlet).....	69

II. rész

Tanulmányok, beszédek

Don Pierluigi Cameroni SDB: Isten Szolgája Sándor István boldoggá avatási eljárásának története.....	95
Kahler Frigyes: A koncepciók perек háttéré és mechanizmusa, kommunista vallásellenesség.....	100
Schmidt Mária beszéde a Terror Háza Múzeumban 2013. február 22-én rendezett Sándor István emléknapon ...	155
Don Pierluigi Cameroni SDB szentbeszédei Sándor István kivégzésének 60. évfordulóján	161
Utószó.....	167

III. rész

Függelék

Kronológia	173
Névmutató	179
Képmellékletek, dokumentumok.....	191

Képmellékletek és dokumentumok

